

RAPORT KOŃCOWY

Badanie ewaluacyjne Strategii Rozwoju
Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020
(z perspektywą do 2030 r.)

Autorzy raportu:
Zespół badawczy Wrocławskiej Agencji Rozwoju Regionalnego
pod kierownictwem dr. Zbigniewa Mogiły

w składzie:
prof. dr hab. inż. Janusz Zaleski
Alicja Tiukało
Sebastian Skóra
Ewa Sierpina
Wioleta Tomaszewska

SPIS TREŚCI

Streszczenie	3
Wprowadzenie	7
I. Opis zastosowanej metodyki	8
1. Metody zbierania danych	8
2. Metody analizy danych	9
3. Powiązanie metod i zagadnieniami badawczych	11
II. Spójność SRWL z wybranymi dokumentami krajowymi i europejskimi	14
1. Regulacje krajowe	14
1.1 System zarządzania rozwojem Polski (dalej System)	14
1.2 Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju (dalej SOR)	22
1.3 Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 – projekt z dnia 08.06.2018 r. (dalej KSRR) .	29
1.4 Pozostałe Strategie	34
2. Projekty rozporządzeń UE	37
III. Ocena czynników wpływających na pozycję rozwojową województwa poprzez pryzmat skuteczności realizacji Strategii	46
1. Analiza wskaźników kontekstowych	46
2. Cel strategiczny 1:	58
3. Cel strategiczny 2:	70
4. Cel strategiczny 3:	77
5. Cel strategiczny 4:	88
6. Jakość życia	95
IV. Instrumenty i mechanizmy wdrażania SRWL	103
1. Wpływ strategii sektorowych oraz mechanizmów wdrażania na realizację SRWL	103
1.1 Regionalny Program Operacyjny	104
1.2 Pozostałe instrumenty realizacji SRWL	114
1.3 Wieloletnia prognoza finansowa	116
2. Terytorialny wymiar rozwoju województwa lubelskiego	121
3. System realizacji i monitoring SRWL	128
3.1 System realizacji	128
3.2 Monitoring	129
V. Odpowiedzi na zdefiniowane pytania badawcze	134
VI. Wnioski końcowe i rekomendacje	140
VII. Bibliografia	147
VIII. Załączniki	149
Załącznik 1. Wykaz materiałów źródłowych	149
Załącznik 2. Szczegółowe rankingi gmin województwa lubelskiego	156

STRESZCZENIE

Głównym celem przeprowadzonego badania, którego rezultaty stały się kanwą dla niniejszego raportu, była ocena aktualności **Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.)** zwanej dalej SRWL w kontekście oceny stanu wdrażania istniejących i zmieniających się aktualnie uwarunkowań rozwoju (zewnętrznych i wewnętrznych). Cel ten został zrealizowany poprzez osiągnięcie celów szczegółowych opisanych poniżej.

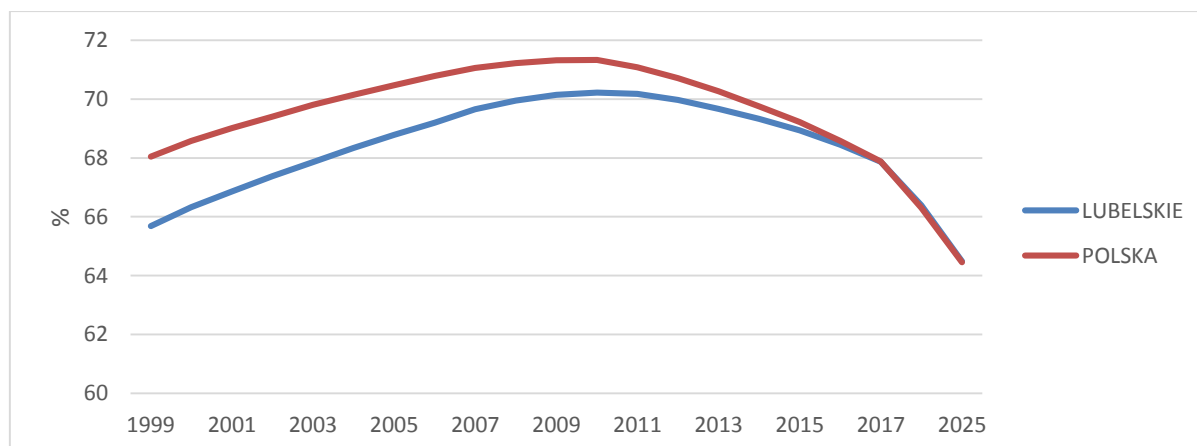
Spójność z kierunkami zmian w otoczeniu prawnym i programowym

SRWL pozostaje w dużej mierze **spójna z projektami nowych rozporządzeń unijnych, jak również z SOR oraz strategiami sektorowymi**. Jeśli chodzi o dostosowanie do rozporządzeń UE, to w zintegrowanej Strategii będą musiały zostać ujęte, w szerszym niż dotychczas zakresie, m.in. działania dotyczące gospodarki niskoemisyjnej. Dostosowanie SRWL do strategii krajowych będzie przede wszystkim wymagało zawarcia w niej listy projektów strategicznych. Zintegrowane strategie będą łączyć w sobie treści dotychczasowych strategii z elementami **planów zagospodarowanie przestrzennego**.

Ocena zmiany pozycji rozwojowej regionu w kontekście realizacji SRWL

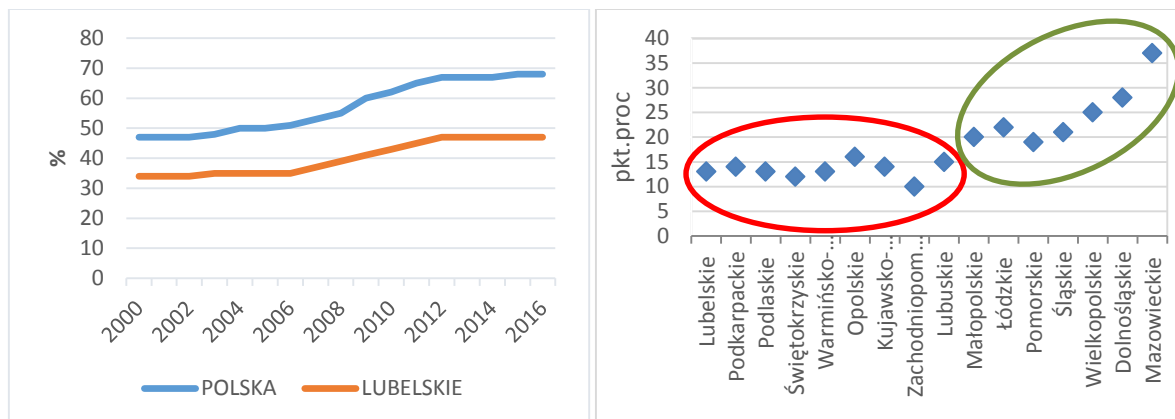
Województwo lubelskie jest regionem charakteryzującym się negatywnymi tendencjami demograficznymi. **Depopulacja** jest oczywiście procesem, który dotyka wszystkie polskie regiony. Należy jednakże zauważyć, iż w przypadku województwa lubelskiego ograniczenie liczby ludności jest wyraźnie większe niż w przypadku średniej krajowej. Negatywny trend potwierdzają także prognozy GUS, zgodnie z którymi w 2030 r. województwo lubelskie będzie piątym najsilniej dotkniętym w ujęciu procentowym przez depopulację regionem w Polsce. Ograniczenie liczby ludności – zwłaszcza w wieku produkcyjnym- stanowi główne zagrożenie dla przyszłego rozwoju regionu. Negatywne tendencje demograficzne ograniczają zasoby siły roboczej, kapitału ludzkiego, a także redukują popyt konsumpcyjny, co z kolei zmniejsza zainteresowanie inwestorów, ograniczając dynamikę wzrostu gospodarczego.

Rysunek 1 - Stosunek liczby osób w wieku produkcyjnym do ogółu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Rysunek II - PKB per capita w PPS (UE=100) (wykres po lewej) oraz zmiana PKB per capita w PPS (UE=100) w latach 2000-2016 (wykres po prawej)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL i Eurostat.

Województwo lubelskie plasuje się na znacznie niższym poziomie rozwoju gospodarczego w porównaniu do średniej UE. Jednak dzięki środkom europejskimi, region rozwija się i zaczyna zbliżać się do średniej unijnej, co odzwierciedlają m.in. zmiany wartości PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Relatywnie niska pozycja województwa lubelskiego w rankingach PKB jest wynikiem sytuacji **w otoczeniu zewnętrznym** regionu oraz uwarunkowań wewnętrznych. Negatywne wydarzenia o charakterze geopolitycznym przyczyniają się do coraz wyższej niepewności na międzynarodowych rynkach gospodarczych. To z kolei ogranicza skłonność przedsiębiorców –zarówno krajowych, jak i zagranicznych – do podejmowania projektów inwestycyjnych. **Uwarunkowania strukturalne** stanowią główny czynnik determinujący pozycję województwa lubelskiego w rankingach PKB. Wysoki udział mało wydajnego rolnictwa w generowaniu WDB i rynku pracy, a także stosunkowo niskie znaczenie przemysłu i nowoczesnych usług rynkowych powodują, że region relatywnie wolno redukuje lukę rozwojową względem UE. Wyższa wartość dodana generowana w przetwórstwie przemysłowym i usługach rynkowych stanowi główną determinantę wzrostu gospodarczego odzwierciedlonego w PKB.

Województwo lubelskie odznacza się **wyróżniającą w Polsce dynamiką zmian w zakresie budowania potencjału innowacyjnego**. Konsekwentnie rozwija się również sektor przedsiębiorstw. Ponadto, specyfika województwa lubelskiego predestynuje ten region do uzyskania pozycji terytorium gwarantującego **wysoką jakość życia**. Przyczyniają się do tego walory krajobrazowe, wypoczynkowe i uzdrowiskowe regionu. Jak wykazała przeprowadzona analiza, w regionie następuje konsekwentna poprawa w obszarze opieki zdrowotnej i przedszkolnej. Województwo charakteryzuje się znacząco lepszą jakością powietrza niż Polska jako całość, a także znajduje się w awangardzie regionów odznaczających się najwyższym poziomem dostępności gospodarstw domowych do szerokopasmowego Internetu. Nie bez znaczenia jest również specyficzny oparty na **otwartości i przyjazności kapitał społeczny** regionu.

Ocena aktualności przyjętych w SRWL celów i kierunków rozwoju

Obecna architektura celów strategicznych SRWL **wpisuje się w formę**, w której funkcjonuje większość strategii rozwoju regionalnego trzeciej generacji. Cele strategiczne mają tu szeroki i pojemny charakter. Stąd też należy uznać ich **aktualność i trafność**. Przeprowadzona w ramach badania ewaluacyjnego analiza pozwoliła natomiast sformułować sugestie dotyczące kierunków działań, które zostały

przypisane poszczególnym celom strategicznym. **Należy wspomnieć tu m.in. o sugestiach:** wyraźnego zaakcentowania konieczności zmian struktury WDB w kierunku wzrostu znaczenia przemysłu i nowoczesnych usług; włączenia do Celu strategicznego nr 1 miast będących lokalnymi biegunami wzrostu; wyraźnego zaadresowania zagadnienia szeroko pojętej turystyki oraz gospodarki senioralnej; uwzględnienia zmian klimatycznych w rozwoju sektora rolniczego; wprowadzenia zapisów dotyczących walki ze smogiem i gospodarki niskoemisyjnej, a także integracji imigrantów.

Wpływ strategii sektorowych oraz mechanizmów wdrażania na realizację SRWL

Środki pochodzące z budżetu **Unii Europejskiej** są głównym źródłem finansowania realizacji wojewódzkich strategii regionalnych. Na politykę spójności na lata 2014-2020 dla województwa lubelskiego przeznaczono w przybliżeniu 4,95 mld euro¹, z czego **Regionalny Program Operacyjny** powinien skosumować 2,23 mld euro. Istotny wpływ na realizację celów przedstawionych w SRWL, ze względu na położenie i rolniczy charakter województwa lubelskiego, wywierają również programy operacyjne o charakterze regionalnym, takie jak **Program Rozwoju Obszarów Wiejskich** czy **Program Operacyjny Polska Wschodnia**. W przypadku PROW 2014-2020 limit środków przypadający na województwo lubelskie wynosi blisko 684 mln euro². Ponadto, Lubelszczyźnie przyznano ponad 4,5mln euro³ w ramach **Programu Operacyjnego „Rybnictwo i Morze”** 2014-2020. Natomiast w Programie Operacyjnym obejmującym słabiej rozwinięte regiony kraju (POPW 2014-2020) limit środków nie został podzielony pomiędzy poszczególne województwa i wynosi 2 mld euro dla całego makroregionu Polski Wschodniej.

Pomimo tego, że **RPO WL jest głównym dokumentem realizującym założenia Strategii**, wyniki przeprowadzonej analizy jednoznacznie wskazują, że ze względu na odgórny sposób planowania ram Regionalnych Programów Operacyjnych w perspektywie 2014-2020 (m.in. *ring facing*) dokument ten nie jest w stanie samodzielnie zaadresować wszystkich wyzwań regionu. Z tego powodu konieczne jest, aby działania podejmowane w ramach RPO WL były uzupełniane poprzez pozostałe programy operacyjne o charakterze regionalnym i krajowym. W wypadku województwa lubelskiego role innych mechanizmów wdrażających o charakterze ściśle związanym ze specyfiką regionu pełnią PROW oraz POPW. Wymienione mechanizmy wdrażania wraz z kontraktem terytorialnym oraz pozostałymi inwestycjami o charakterze priorytetowym dla województwa zdają się uzupełniać wspomnianą lukę programową. Z tego względu, podczas aktualizacji SRWL, należy przykładać dużą wagę do możliwości pozyskania środków z **innych źródeł niż RPO WL**, nie ograniczając tym samym pola jej oddziaływania do obszaru objętego ramami wsparcia sugerowanymi odgórnie dla RPO WL. Tego typu podejście pozwoli zbudować zaktualizowany dokument Strategii w sposób zgodny z faktycznymi potrzebami rozwojowymi regionu a nie odgórnie narzuconym schematem.

Terytorialny wymiar rozwoju województwa lubelskiego

Nie można mówić o wzroście **spójności społeczno-gospodarczej** między głównymi biegunami wzrostu- Lublinem, Puławami, Białą Podlaską, Zamościem i Chełmem a obszarami peryferyjnymi, głównie wiejskimi. Należy odnotować postępujący proces **suburbanizacji** – nie tylko w przypadku Lublina, czy też ośrodków subregionalnych, lecz również w przypadku wielu mniejszych miast. Dynamiczny wzrost charakteryzuje otoczenie większości większych i średnich ośrodków miejskich w województwie lubelskim. **Dyfuzja efektów** gospodarczych występowała w ograniczonym terytorialnie zakresie (najbliższe otoczenie biegunów wzrostu).

---

¹ Według szacunków uzyskanych z Ministerstwa Rozwoju w 2016 r.

² Według danych otrzymanych od zamawiającego, zastosowano wskazane kursy euro

³ Według danych otrzymanych od zamawiającego, zastosowano kurs euro 4.2

Strategia Odpowiedzialnego Rozwoju wprowadza podział kraju na tzw. OSI obligatoryjne, tj. obszary zagrożone trwałą marginalizacją oraz miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze i ewentualnie OSI fakultatywne obejmujące subregiony powiązane funkcjonalnie, obszary powiązanych funkcjonalnie miast różnej wielkości, obszary przygraniczne, obszary przemysłowe, obszary rewitalizowane. W związku z tym w zaktualizowanej Strategii, oprócz podziału na OSI dokonanym na poziomie regionalnym, powinien znaleźć się także podział regionu na krajowe OSI obligatoryjne. Należy rozważyć usunięcie **OSI Obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych** i rozszerzenie **OSI dedykowanego obszarom miejskim** o miasta pełniące funkcję lokalnych biegunów wzrostu.

Mając na uwadze wnioski zaprezentowane w niniejszym raporcie ewaluacyjnym, a także kierunki zmian merytorycznych i formalnych wyznaczone przez Strategię Odpowiedzialnego Rozwoju formułujemy **generalną rekomendację, którą jest potrzeba aktualizacji SRWL**. Należy podkreślić, iż realizacja tego zadania będzie wydatnie utrudniona przez brak kompleksowych uwarunkowań prawnych i programowych. Obecnie, rozporządzenia UE regulujące kształt perspektywy finansowej 2021-2027, a także strategie sektorowe, w tym przede wszystkim Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego, mają charakter projektów. Tym niemniej, ich kształt pozwala już na podjęcie prac diagnostycznych i koncepcyjnych nad kolejną wersją Strategii. Zgodnie z proponowanym modelem zarządzania rozwojem Polski, strategia rozwoju województwa jest **dokumentem bazowym** dla wszystkich innych regionalnych strategii branżowych i programów operacyjnych. Implikacją powyższego jest konieczność pełnej spójności wspomnianych dokumentów ze zaktualizowaną SRWL.

WPROWADZENIE

Ewaluacja jest standardem współczesnego zarządzania w sektorze publicznym. Każde tego typu badanie ma na celu podnoszenie jakości, spójności, skuteczności i efektywności interwencji publicznych. Wiele czynników ma wpływ na ocenę wartości danej interwencji. Kluczowe są aktualne potrzeby społeczności regionalnej.

Charakter ewaluacji sprawia, że szczególną jej funkcją jest wzmacnianie odpowiedzialności władz publicznych poprzez informowanie opinii publicznej o skuteczności i wydajności podjętych działań⁴. Podstawowym zadaniem badania ewaluacyjnego jest ocena jakości strategii⁵, której rezultaty powinny wspomagać odbiorców w podejmowaniu decyzji⁶ i poprawie przyszłych interwencji⁷.

Głównym celem przeprowadzonego badania, którego rezultaty stały się kanwą dla niniejszego raportu była:

Ocena aktualności SRWL w kontekście oceny stanu wdrażania istniejących i zmieniających się aktualnie uwarunkowań rozwoju (zewnętrznych i wewnętrznych).

Do celów szczegółowych przynależą natomiast:

1. Ocena aktualności przyjętych w SRWL celów i kierunków rozwoju.
2. Ocena aktualności wymiaru terytorialnego SRWL oraz ocena stanu realizacji przyjętego zakresu interwencji dla Obszarów Strategicznej Interwencji (OSI).
3. Ocena mechanizmów wdrażania SRWL.
4. Ocena zmiany pozycji rozwojowej regionu w kontekście realizacji SRWL.
5. Ocena wpływu zmian systemu zarządzania i programowania rozwojem.
6. Wypracowanie wniosków i rekomendacji dotyczących zasadności i zakresu aktualizacji SRWL.

W badaniu uwaga została skoncentrowana na województwie lubelskim jako całości, jak również uwzględniono jego strukturę przestrzenną (poziom NUTS-5).

Raport składa się z 8 rozdziałów. W rozdziale I opisano zastosowaną metodykę oraz przedstawiono powiązanie metod i zagadnień badawczych. Zbadaniu spójności SRWL z wybranymi dokumentami krajowymi i europejskimi poświęcony został rozdział II. Rozdział III stanowi, z kolei, analiza stopnia realizacji celów strategicznych i operacyjnych SRWL oraz jakości życia w regionie poprzez ocenę wartości wybranych wskaźników. Wpływ instrumentów i mechanizmów wdrażania SRWL na stopień jej realizacji oraz terytorialny wymiar rozwoju województwa lubelskiego przedstawiono w rozdziale IV, w którym znajdują się także podrozdziały poświęcone systemowi realizacji i monitoringu SRWL. W rozdziale V zawarto odpowiedzi na pytania badawcze, zaś w rozdziale VI wnioski końcowe i rekomendacje.

---

⁴ Olejniczak K. Teoretyczne podstawy ewaluacji ex-post w: Haber Agnieszka (red.): Ewaluacja ex post. Teoria i praktyka badawcza, Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.

⁵ Paddock S.C., Evaluation w: International Encyclopedia of Public Policy and Administration, Westview Press 2005. Davidson E.J., Evaluation methodology basics, the nuts and bolts of sound evaluation, Sage Publications, 1998.

⁶ Stufflebeam D.L, Evaluation Models, New Directions for Evaluation, No 89, 2001.

⁷ Weiss C.H., Theory-Based Evaluation Past, Present, and Future, New Directions for Evaluation, 1997.

I. OPIS ZASTOSOWANEJ METODYKI

W pierwszej kolejności prezentujemy metody i narzędzia, które zostały zastosowane w przedmiotowym badaniu. Zastosowane metody i narzędzia badawcze podzieliśmy na związane z pozyskiwaniem materiału badawczego oraz z jego właściwą analizą. W dalszej części omawiane metody zostały przypisane do konkretnych zagadnień badawczych.

1. Metody zbierania danych

Metoda – desk research wraz ze wskazaniem materiałów źródłowych stanowiących podstawę realizacji badania

Analiza danych zastanych (*desk research*), która polega na wykorzystaniu w badaniu dostępnych danych wtórnych, takich jak: publikacje, raporty, biuletyny, bazy danych, katalogi, informacje dostępne na stronach internetowych itp. Przed wykorzystaniem danych w badaniu zostały one przeanalizowane pod kątem wiarygodności, rzetelności i aktualności. Analiza danych zastanych jest użyteczna ze względu na wysoki stopień obiektywizmu oraz możliwość wykorzystania zebranych informacji na potrzeby procedur badawczych, realizowanych w kolejnych etapach badania.

Metoda – indywidualne wywiady pogłębione (IDI)

Indywidualny wywiad pogłębiony (IDI - *individual in-depth interview*) to metoda badań jakościowych, polegająca na prowadzeniu indywidualnych rozmów (twarzą w twarz) z niewielką liczbą respondentów wybranych ze względu na ich powiązanie z tematem badań. Wykonawca w porozumieniu z Zamawiającym dobrał respondentów do indywidualnych wywiadów pogłębionych w taki sposób, by uzyskać jak najwięcej informacji na temat postawionych problemów badawczych.

Zogniskowany wywiad pogłębiony FGI i Panel dyskusyjny

Metody badawcze o charakterze jakościowym. Ich uczestnicy mają więcej czasu na wypowiedź i silniej angażują się w dyskusję. Wykonawca po zebraniu materiału badawczego przeprowadził FGI w formie panelu dyskusyjnego z ekspertami z zakresu rozwoju regionalnego i społeczno-gospodarczego oraz przedstawicielami wszystkich istotnych z punktu widzenia badania departamentów UMWL.

2. Metody analizy danych

Metoda – model Hermin

Makroekonomiczne modele HERMIN⁸ stanowią ważne narzędzie badawcze stosowane w Unii Europejskiej. Metoda HERMIN **spełnia wymogi Komisji Europejskiej**⁹ i jest stosowana przez tę instytucję, jako narzędzie pozwalające oszacować **wpływ polityki spójności** na rozwój społeczno-gospodarczy rozpatrywany poprzez pryzmat szeregu wskaźników makroekonomicznych. Jest także wykorzystywana w celu konstrukcji średnio i długookresowych **prognoz o charakterze forecast i foresight**, pozwalających na stworzenie wariantowych scenariuszy rozwoju badanego regionu.

Analiza statystyczna

Metody analizy statystycznej zostały dopasowane do materiału faktograficznego zebranego w trakcie *desk research*. Do kluczowych metod statystycznych wykorzystanych w niniejszym badaniu możemy zaliczyć modele szeregów czasowych oraz modele regresji:

- ekonometryczne modele szeregów czasowych – wykorzystywane do opracowania prognoz wskaźników charakteryzujących się dostępnością historycznych szeregów o dobrze znanych własnościach;
- ekonometryczne modele regresji – wykorzystane do opracowania prognoz wskaźników za pomocą innych zmiennych, które są mocno z nimi skorelowane.

Metoda – ocena ekspercka

Metoda polega na analizie zebranego podczas *desk research* materiału faktograficznego, jak również analizie i ocenie informacji zdobytych w trakcie panelu dyskusyjnego, IDI oraz FGI. Oceny eksperckiej dokonali eksperci zespołu badawczego na podstawie materiałów zebranych w trakcie realizacji badania.

Benchmarking

Benchmarking jest jedną z metod analizy wzorcowej, która polega na mierzeniu oraz porównywaniu sposobów działania, produktów, usług instytucji, organizacji w stosunku do najlepszych organizacji, firm, instytucji uznawanych za liderów w danym obszarze/dziedzinie/branży.

SWOT

Metoda SWOT polega na analizie mocnych i słabych stron badanego zagadnienia wobec szans i zagrożeń wykreowanych przez otoczenie. Silne i słabe strony przedsięwzięcia zostały skonfrontowane z czynnikami zewnętrznymi, które w sposób pozytywny (szanse) lub negatywny (zagrożenia) oddziałują na analizowane zagadnienie.

---

⁸ Szczegółowy opis modelu HERMIN można znaleźć w: Bradley J., Untiedt G., Zaleski J. "The Economic Return of Cohesion Expenditure for Member States" - Final Report Directorate General For Internal Policies Policy Department B: Structural And Cohesion Policies, the European Parliament's Committee on Regional Development, Brussels, June 2008.

⁹ "The New Programming Period 2000-2006: methodological working papers. Working paper 2. The ex ante evaluation of the Structural Funds interventions.". European Commission, Directorate-General XVI Regional Policy and Cohesion, August 2006 oraz "The New Programming Period 2007-2013. Indicative guidelines on evaluation methods: ex ante evaluation. Working document no. 1.", European Commission, Directorate-General Regional Policy, August 2006.

Metoda – wskaźnik syntetyczny potencjału gmin

Analiza wskaźnika syntetycznego potencjału gmin została wykorzystana w celu zbadania zmian, jakie zaszły w okresie realizacji SRWL i RPO WL na poziomie gmin w województwie lubelskim. Uzyskane rezultaty analizy zostały zaprezentowane przy użyciu map. Analiza została przeprowadzona w rozbiciu na część statyczną (status quo bazujący na najbardziej aktualnych danych), część dynamiczną (bazującą na dynamice zmian poszczególnych wskaźników charakteryzujących gminy województwa lubelskiego). Finalnie zaprezentowano dwie mapy opatrzone adekwatną analizą i interpretacją.

Analiza krzyżowa

Analiza krzyżowa (*cross-impact-matrix*), zwana również techniką wzajemnych oddziaływań, służy do oceny spójności kierunków interwencji opisanych w dokumencie bazowym oraz w dokumentach powiązanych (tj. istniejące projekty regulacji UE dotyczące polityki spójności, SOR, istniejące projekty strategii sektorowych, projekt KSRR, założenia do PS 2020+, RPO WL). Dzięki wykorzystaniu tej techniki, zbadano wzajemne synergie lub sprzeczności powstałe w ramach podejmowanych działań.

3. Powiązanie metod i zagadnieniami badawczych

Tabela 1 - Szczegółowa koncepcja badawcza

Obszary i pytania badawcze	Metody, techniki i narzędzia											Cel szczegółowy	Źródło danych	
	zbierania danych				analizy danych									
	Desk research	IDI	FGI	Paneli dyskusyjny	Ocena eksp.	Benchmarking	Analiza stat.	HERMIN	SWOT	Anal. wskaźn. syntet.	Analiza krzyżowa			
Obszar I														
1) Czy wizja, cele i działania Strategii zachowały aktualność po około pięciu latach? Jeśli nie, to dlaczego i co należy zmienić?													1, 6	Co najmniej dokumenty oraz źródła danych wyszczególnione w SOPZ Statystyka publiczna Informacje uzyskane m.in od ekspertów oraz podczas przeprowadzania wywiadów
2) Czy w obecnie obowiązującej Strategii brak jest istotnych obszarów tematycznych? Jeśli tak, to jakie obszary tematyczne należałoby uwzględnić w zaktualizowanej Strategii?													1, 6	
3) Czy istnieje potrzeba uzupełnienia/przeddefiniowania/usunięcia któregoś z priorytetów/ celów strategicznych lub operacyjnych? Jeśli tak, to dlaczego i jak należy je uzupełnić/przeddefiniować?													1, 6	
4) Czy istnieje potrzeba zmiany Obszarów Strategicznej Interwencji (OSI)? Jeżeli tak, to jak powinien wyglądać wymiar terytorialny realizacji Strategii?													2, 6	
5) Czy Strategia jest spójna z zapisami dokumentów strategicznych i operacyjnych na szczeblu UE(w tym z projektem pakietu legislacyjnego dla Polityki Spójności na lata 2021-2027) i Polski (w tym z istniejącymi projektami strategii sektorowych)? Jeżeli nie, w jaki sposób powinna zostać zmodyfikowana?													1, 6	
6) Czy nowy system zarządzania rozwojem kraju powoduje konieczność zmian w strukturze i zakresie Strategii? Jeżeli tak, jak powinna zostać zmodyfikowana Strategia?													5, 6	
7) Czy Strategia jest zgodna z nowymi regulacjami prawnymi określającymi tryb i zakres sporządzania strategii regionalnych? Jeżeli nie, jak należy ją dostosować?													1, 6	

Obszary i pytania badawcze	Metody, techniki i narzędzia											Cel szczegółowy	Źródło danych	
	zbierania danych				analizy danych									
	Desk research	IDI	FGI	Paneli dyskusyjny	Ocena eksp.	Benchmarking	Analiza stat.	HERMIN	SWOT	Anal. wskaźn. syntet.	Analiza krzyżowa			
Obszar II.1														
1) Jakie czynniki wpływają na rozwój województwa lubelskiego odzwierciedlony w ramach Regionalnego PKB?													4, 6	Co najmniej dokumenty oraz źródła danych
2) Czy i jak w ciągu ostatnich 5 lat skutecznie realizowano cele strategiczne oraz operacyjne Strategii? Jeśli nie, to dlaczego i co należy zmienić ?													4, 6	
3) W jakim stopniu realizowany jest każdy z 19 celów operacyjnych?													4, 6	

4) Czy któreś cele operacyjne nie są realizowane lub są realizowane w zbyt małym stopniu? Jeśli tak, to dlaczego i co należy zmienić?																					4, 6	wyszczególnione w SOPZ Statystyka publiczna Informacje uzyskane m.in od ekspertów oraz podczas przeprowadzania wywiadów
5) Jak w trakcie realizacji Strategii zmieniała się struktura gospodarcza regionu i jakie czynniki na nią wpływały?																					4, 6	
6) Jak zmienił się potencjał sfery B+R w trakcie realizacji Strategii?																					4, 6	
7) Czy Strategia przyczynia się do rozwoju przedsiębiorczości w województwie lubelskim i przeciwdziała odplywowi podmiotów gospodarczych z regionu?																					4, 6	
8) Jaki wpływ na realizację Strategii i rozwój województwa lubelskiego ma współpraca w ramach makroregionu Polski Wschodniej?																					4, 6	
9) Czy nowe procesy globalne (efekt klimatyczny, globalizacja gospodarki, starzenie się społeczeństwa i rosnące ceny energii) zostały odpowiednio odwzorowane w Strategii? Jeśli nie, to co należy zmienić i/lub dodać?																					4, 6	
10) Czy istnieją wynikające z procesów globalnych szanse rozwojowe dla województwa? Jeśli tak, to jakie?																					4, 6	
11) Jak powinna kształtować się struktura inwestycji realizowanych w ramach SRWL (policy-mix) do 2030?																					4, 6	

Obszary i pytania badawcze	Metody, techniki i narzędzia											Cel szczegółowy	Źródło danych									
	zbierania danych				analizy danych																	
	Desk research	IDI	FGI	Panel dyskusyjny	Ocena eksp.	Benchmarking	Analiza stat.	HERMIN	SWOT	Anal. wskaźn. syntet.	Analiza krzyżowa											
Obszar II.2																						
12) Czy ukierunkowanie terytorialne działań RPO jest zgodne z zakresem podanym w Strategii (OSI)? Czy jest ono skuteczne?																					3, 6	Co najmniej dokumenty oraz źródła danych wyszczególnione w SOPZ Statystyka publiczna Informacje uzyskane m.in od ekspertów oraz podczas przeprowadzania wywiadów
13) W jakim stopniu strategię sektorowe wpływają na realizację SRWL?																					3, 6	
14) W jakim stopniu poszczególne Osie Priorytetowe i przypisane im działania RPO WL służą realizacji celów SRWL? Które przyczyniają się do realizacji celów bezpośrednio, a które pośrednio?																					3, 6	
15) W jakim stopniu poszczególne przedsięwzięcia priorytetowe SRWL w tym przedsięwzięcia objęte kontraktem terytorialnym służą realizacji celów SRWL?																					3, 6	
16) Czy i które oraz w jakim stopniu przyjęte mechanizmy wdrażania RPO WL wpływają na osiąganie celów strategicznych i operacyjnych SRWL?																					3, 6	
17) Które wskaźniki monitorowania RPO WL pozwalają na ocenę stopnia realizacji celów SRWL?																					3, 6	
18) W jakim stopniu pozostałe regionalne programy rozwojowe wpływają na realizację Strategii ?																					3, 6	
19) Jak można ocenić po 5 latach bilans procesów rozwojowych w układzie subregionów i jednostek lokalnych (czy spójność w tym układzie zwiększa się)?																					3, 6	
20) Czy w regionie miało miejsce rozlewianie się efektów gospodarczych z subregionalnych i lokalnych biegunów rozwoju na obszary peryferyjne?																					3, 6	
21) Czy wieloletnia prognoza finansowa została przygotowana kompletnie i trafnie? O jakie informacje i wyliczenia powinna zostać uzupełniona, czy potrzebna jest jej aktualizacja? Jakie czynniki wpłynęły lub mogą wpłynąć na dezaktualizację przygotowanej prognozy finansowej?																					3, 6	

Obszary i pytania badawcze	Metody, techniki i narzędzia										Cel szczegółowy	Źródło danych	
	zbierania danych				analizy danych								
	Desk research	IDI	FGI	Panel dyskusyjny	Ocena eksp.	Benchmarking	Analiza stat.	HERMIN	SWOT	Anal. wskaźn. syntet.			Analiza krzyżowa
Obszar II.3													
22) Czy wskaźniki Strategii rozwoju przedstawiają stan jej wdrożenia w sposób kompletny i trafny? Jeśli nie, to co należy zmienić?												3, 6	Co najmniej dokumenty oraz źródła danych wyszczególnione w SOPZ Statystyka publiczna Informacje uzyskane m.in od ekspertów oraz podczas przeprowadzania wywiadów
23) Czy Strategia jest systematycznie monitorowana? Jeśli nie, to dlaczego? Jeśli tak, to czy pojawiły się problemy z monitorowaniem Strategii? Jeśli tak, to jakie?												3, 6	
24) Czy system organizacyjny monitoringu sprawdził się? Jeśli nie, to dlaczego oraz proszę podać przyczyny złego funkcjonowania oraz rozwiązania umożliwiające jego ulepszenia.												3, 6	
25) Czy zaangażowano w system monitoringu Strategii wszystkie istotne instytucje? Jeśli nie, proszę podać przyczyny braku zaangażowania wszystkich instytucji oraz kogo należy jeszcze zaangażować w system monitoringu Strategii i dlaczego?												3, 6	
26) Czy w świetle zmian w systemie statystyki publicznej pojawia się możliwość zastosowania nowych adekwatnych wskaźników? Jeśli tak, to jakich?												3, 6	
27) Jak powinien wyglądać optymalny monitoring Strategii w kontekście nowego systemu zarządzania rozwojem kraju?												3, 6	

Źródło: Opracowanie własne.

II. SPÓJNOŚĆ SRWL Z WYBRANYMI DOKUMENTAMI KRAJOWYMI I EUROPEJSKIMI.

Aktualizacja SRWL będzie wymagała dwojakiego rodzaju podejścia. Z jednej strony, będzie należało poddać weryfikacji czy obrane w 2014 r. kierunki działań i wyznaczone cele są wciąż przystające do obecnej sytuacji województwa lubelskiego, Polski, Europy a nawet świata, z drugiej zaś sprawdzenia, na ile ww. dokument pozostaje w spójności z opracowanymi w późniejszym czasie dokumentami o zasięgu krajowym i europejskim. Celem niniejszego rozdziału jest weryfikacja spójności SRWL z następującymi dokumentami:

- „Systemem zarządzania rozwojem Polski” - przyjęty w dniu 13 maja 2018 r. przez Stały Komitet Rady Ministrów, obecnie oczekuje na przyjęcie przez Radę Ministrów,
- „Strategią na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)”(SOR) - przyjęta w dniu 14 lutego 2017 r. przez Radę Ministrów,
- „Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego” (KSRR) – projekt z dnia 08.06.2018 r.,
- „Strategią Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa 2020 (2030) (SZRWRiR)– projekt z dnia 17.04.2018 r.,
- „Strategią Sprawne Państwo 2020 z perspektywą do 2030 r.” – projekt z 05.2018 (SSP 2020/2030),
- Projektami wybranych rozporządzeń UE.

1. Regulacje krajowe

1.1 System zarządzania rozwojem Polski (dalej System)

Przyjęcie w dniu 14 lutego 2017 r. przez Radę Ministrów dokumentu „Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)”(SOR) spowodowało konieczność wprowadzenia zmian w systemie zarządzania rozwojem kraju. Obowiązujący dotychczas model zarządzania okazał się nieodpowiedni dla potrzeb realizacji zaktualizowanych celów strategicznych i tym samym, musiał ustąpić miejsca odmiennym rozwiązaniom. W nowym Systemie zawarto informacje o najważniejszych dokumentach programujących rozwój Polski oraz opisano relacje pomiędzy instytucjami publicznymi odpowiedzialnymi za zarządzanie rozwojem. Zgodnie z przyjętymi założeniami, to właśnie zintegrowana, odpowiednio skoordynowana współpraca pomiędzy wszystkimi szczeblami władzy przełoży się na skuteczność polityki rozwoju.

Zintegrowane podejście zakłada:

- przygotowanie dokumentów integrujących zagadnienia odnoszące się do wymiaru społecznego, gospodarczego oraz przestrzennego, w ramach jednolitego procesu programowo- planistycznego,
- uspołnienie treści dokumentów różnych szczebli tworzących system programowania strategicznego,

- zapewnienie prostego a jednocześnie zabezpieczającego interesy wszystkich stron (samorządów, społeczeństwa, przedsiębiorstw) mechanizmu realizacji planowanych przedsięwzięć i inwestycji w przestrzeń,
- integrowanie działań podmiotów odpowiedzialnych za politykę rozwoju na różnych poziomach zarządzania – komplementarność, z zachowaniem pomocniczości.

Tak zakrojone zmiany w systemie mają szczególnie znamienity wpływ na jednostki samorządu terytorialnego. W nowym systemie samorzady województw staną się podstawowymi partnerami wdrażania polityki regionalnej i zarządzania rozwojem Polski. „W ramach tego systemu samorzady będą planować wspólnie, współdecydować i na zasadzie dzielonej odpowiedzialności realizować samodzielnie lub we współpracy przedsięwzięcia niezbędne do osiągnięcia założonych celów rozwojowych. Zaproponowane zmiany systemu zarządzania rozwojem mają przede wszystkim zmniejszyć stopień rozbieżności pomiędzy samorządami i rządem oraz odejść od sztywno określonych kompetencji różnych podmiotów w wykonywaniu zadań państwa.”¹⁰

Zmieniony system zarządzania rozwojem stawia każde z województw przed obowiązkiem przygotowania Strategii czwartej generacji, tzw. Zintegrowanej Strategii Rozwoju Województwa (ZSRW), która będzie zgodna z założeniami Koncepcji Rozwoju Kraju (KRK) oraz Zintegrowanej Strategii Rozwoju Kraju (ZSRK). Należy zauważyć, iż województwa powinny dysponować **projektami nowych dokumentów strategicznych prawdopodobnie już w drugiej połowie 2019 r.** (data uzależniona jest od osiągnięcia porozumienia ws. Wieloletnich Ram Finansowych na lata 2021-2027), gdyż będą one niezbędne przy negocjacjach kolejnej edycji programów regionalnych. Tymczasem zgodnie z zapisami Systemu, elementy determinujące opracowanie strategii województw zostaną wprowadzone w 2018 r.

Zintegrowana strategia na poziomie regionalnym będzie musiała pokazywać, w jaki sposób realizując cele własne, odnosi się do projektów strategicznych/ ustaleń w ZSRK, której funkcję pełni obecnie SOR. Zintegrowane podejście, które jest podstawą nowego systemu zarządzania ma także na celu połączenie planowania społeczno-gospodarczego z planowaniem przestrzennym. Proces ten będzie przebiegał stopniowo. Docelowo, czyli po tzw. drugiej nowelizacji ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju nowe strategie województw będą musiały łączyć w sobie treści dotychczasowych strategii z elementami planów zagospodarowania przestrzennego. Zakłada się, że place based approach sprzyjać będzie lepszemu wykorzystaniu dostępnych zasobów oraz doprowadzi do uzyskania ładu przestrzennego.

W województwie lubelskim proces zintegrowania dwóch płaszczyzn planowania (społeczno-gospodarczego i przestrzennego) jest w znacznym stopniu uwzględniony w SRWL i PZPWL (obszary funkcjonalne/OSI). Treści obydwu dokumentów były przygotowywane w jednakowym czasie oraz przez ten sam Zespół opracowujący, co zapewniło ich spójność oraz wzajemne przenikanie się i uzupełnianie.

Zgodnie z zapisami Systemu ZSRW powinna zawierać cztery kluczowe części, tj. diagnostyczną, programową, realizacyjną oraz dotyczącą ustaleń. Poniższy rysunek szczegółowo charakteryzuje każdy z wymienionych elementów.

---

¹⁰ „System Zarządzania Rozwojem Polski”, str. 12

Rysunek 1 – Części ZSRW

Źródło: „System Zarządzania Rozwojem Polski”, s. 37.

Dostosowanie SRWL do wymogów ZSRW będzie wymagało dokonania w dokumencie pewnych kluczowych uzupełnień, w tym przede wszystkim **nowy dokument będzie musiał zawierać część dotyczącą ustaleń**. Zgodnie z zapisami „Systemu” ustaleniami są „zobowiązania organów administracji publicznej do podjęcia określonych działań o charakterze programowym lub przygotowania/ realizacji konkretnych działań/ projektów strategicznych wskazanych w Strategii”.¹¹ Ustalenia odnosić się mogą, m.in. do podjęcia konkretnych inicjatyw w ramach OSI. Przy przygotowywaniu ustaleń należy wziąć pod uwagę, aby były one spójne z projektami ZSRK oraz stanowiły wytyczne dla ustaleń zamieszczanych w strategiach lokalnych (ZSRL).

Poniżej omówiono pozostałe części ZSRW i zestawiono je z zawartością obecnej SRWL.

Część diagnostyczna

Tabela 2 - Porównanie części diagnostycznej ZSRW z SRWL

ZSRW	SRWL
1. Wnioski z istotnych dla województwa uwarunkowań zewnętrznych i trendów rozwojowych o charakterze krajowym, europejskim i globalnym	W podrozdziale 1.1 SRWL <i>Sytuacja makroekonomiczna. Model rozwoju</i> uwzględniono kontekst krajowy i europejski rozwoju województwa lubelskiego. Zaprezentowano model rozwoju województwa lubelskiego na tle innych regionów Europy Środkowo- Wschodniej. W podrozdziale 1.3 <i>Otoczenie instytucjonalne strategii rozwoju</i> wymieniono następujące dokumenty, z którymi w spójności pozostaje SRWL: o zasięgu europejskim - <i>Europa 2020</i> , o zasięgu krajowym

¹¹ Ibidem, str. 27.

	-Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020, ze względu na wprowadzenie nowego systemu zarządzania Polską w dokumencie zintegrowanym będzie należało wymienić nade wszystko SOR i wykazać spójność nowej Strategii z tym dokumentem.
2. Wnioski z uwarunkowań wewnętrznych, analiz sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej województwa oraz trendów i prognoz rozwojowych województwa w okresie objętym strategią	W rozdziale <i>Diagnoza prospektywna</i> szczegółowo przedstawiono sytuację wewnętrzną województwa w następujących aspektach: otoczenie, zasoby naturalne, ludność, sieć osadnicza, rynek pracy, poziom rozwoju i struktura gospodarki, edukacja, nauka, potencjał innowacyjny, zagospodarowanie przestrzenne, kapitał społeczny i instytucjonalny, kultura oraz dotychczasowe wykorzystanie środków zewnętrznych. W dokumencie zintegrowanym obecna część diagnostyczna będzie wymagała weryfikacji i sprawdzenia, na ile po upływie ostatnich 4 lat zamieszczone w niej informacje wciąż pozostają aktualne.
3. Identyfikacja potencjałów i problemów województwa	Rozdział 4. SRWL stanowi <i>Analiza SWOT</i> , w której odpowiednio w częściach „Silne strony” i „Słabe strony” przedstawiono potencjał i problemy województwa lubelskiego.
4. Wyzwania rozwojowe województwa	Rozdział 4. SRWL stanowi <i>Analiza SWOT</i> , w której w częściach „Szanse” i „Zagrożenia” przedstawiono wyzwania rozwojowe województwa lubelskiego.

Źródło: Opracowanie własne.

Część programowa

Tabela 3 - Porównanie części programowej ZSRW z SRWL

ZSRW	SRWL
1. Wizja rozwoju uwzględniająca model kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej województwa	W rozdziale 2. <i>Wizja rozwoju regionu do 2020 r. z perspektywą do 2030 r.</i> skoncentrowano się na rozwoju społeczno- gospodarczo- kulturowym województwa. Wizja w strategii zintegrowanej powinna zostać uzupełniona także o informacje zawarte w rozdziale „Wizja rozwoju zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego” Planu Zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego.
2. Cele strategiczne w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym	Wymienione w SRWL cele strategiczne mają wymiar społeczno- gospodarczo- przestrzenny. Odnoszą się one do specyfiki regionu i jego uwarunkowań przestrzennych.

	W tabelach nr 5, 6, 7 i 8 przeanalizowano cele operacyjne SRWL pod kątem wymiaru przestrzennego.
3. Oczekiwane rezultaty planowanych interwencji, w tym w wymiarze przestrzennym (wskaźniki)	W podrozdziale 9.1 <i>Monitorowanie</i> wymieniono wskaźniki mające posłużyć monitorowaniu wdrażania SRWL. Do wskaźników noszących wymiar przestrzenny zaliczyć można 2 wskaźniki wymienione przy celu strategicznym 1: 1. Wskaźnik urbanizacji ; 2. Średni czas dojazdu:.... oraz 1. Średni czas dojazdu samochodem.... wykazany przy celu strategicznym 4.
4. Kierunki interwencji służące osiągnięciu celów strategicznych, uwzględniając wymiar przestrzenny	Rozdział 6 SRWL zawiera <i>Karty działań strategicznych</i> , w których przedstawiono kierunki działań/ interwencji dla każdego z wymienionych celów operacyjnych. W tabeli nr 5, 6, 7 i 8 omówiono cele operacyjne, odnosząc się do wymiaru przestrzennego. Odnosząc się do wymiaru przestrzennego, należy także wspomnieć, iż Rozdział 7 SRWL poświęcono <i>Obszarom Strategicznej Interwencji</i> , spośród których wymieniono 7 obszarów. OSI są przestrzennym odzwierciedleniem potencjałów i problemów rozwojowych województwa lubelskiego.
5. Wskazanie OSI – krajowych oraz specyficznych dla danego województwa	Rozdział 7. SRWL poświęcono <i>Obszarom Strategicznej Interwencji</i> . Przy opisach poszczególnych OSI zamieszczono mapy przedstawiające delimitację granic danego OSI, powołując się na PZP WL. Zagadnienie OSI zostanie szczegółowo omówione w części poświęconej SOR.

Źródło: Opracowanie własne.

Część realizacyjna

Tabela 4 - Porównanie części realizacyjnej ZSRW z SRWL

ZSRW	SRWL
1. Projekty strategiczne	Integralną częścią aktualnej Strategii jest lista przedsięwzięć strategicznych oddziałujących na realizację celów Strategii. Zawiera ona projekty wyłonione w ramach otwartego naboru, jak i projektu umieszczone w Kontrakcie Terytorialnym dla Województwa Lubelskiego. Należy wziąć pod uwagę, iż w nowym systemie zarządzania szczególny nacisk został położony na wdrożenie podejścia projektowego. Strategię zintegrowaną po II nowelizacji uzppr będzie należało uzupełnić o rozdział dotyczący operacjonalizacji projektowej.

2. System realizacji	Rozdział 8. Strategii zawiera „System wdrażania strategii”.
3. Ramy finansowe	Aktualna SRWL posiada ramy finansowe pozwalające na jej realizację. Docelowo zintegrowana strategia będzie determinować kształt wieloletniej prognozy finansowej.

Źródło: Opracowanie własne.

Cele strategiczne i operacyjne

Poniższe zestawienie omawia cele operacyjne pod kątem **podejścia przestrzennego**:

CEL STRATEGICZNY - Wzmacnianie urbanizacji regionu

Tabela 5 – Omówienie celów operacyjnych celu strategicznego - Wzmacnianie urbanizacji regionu pod kątem podejścia przestrzennego

CEL OPERACYJNY	Omówienie:
1.1 Rozwijanie funkcji metropolitalnych Lublina	Cel odwołuje się do aspektów przestrzennych, w tym wypadku uwarunkowań miasta Lublina, jak również bierze pod uwagę kierunki rozwoju przestrzennego obejmującego m.in. aspekty rozwoju funkcjonalnego (tj. zmiany przeznaczenia terenu na określone funkcje, rozwój powiązań komunikacyjnych itp.).
1.2 Wspieranie ponadlokalnych funkcji miast	Cel skierowany jest do miast pełniących funkcje ponadlokalne i obejmuje ich specyfikę przestrzenną
1.3 Poprawa skomunikowania Lublina z obszarami metropolitalnymi Polski i zagranicy	Cel odwołuje się do aspektów przestrzennych, w tym wypadku uwarunkowań miasta Lublina, jak również bierze pod uwagę kierunki rozwoju przestrzennego obejmującego m.in. aspekty rozwoju funkcjonalnego (tj. zmiany przeznaczenia terenu na określone funkcje, rozwój powiązań komunikacyjnych itp.).

Źródło: Opracowanie własne.

CEL STRATEGICZNY – Restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich

Tabela 6 - Omówienie celów operacyjnych celu strategicznego– Restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich pod kątem podejścia przestrzennego

CEL OPERACYJNY	Omówienie:
2.1 Poprawa warunków dla wzrostu konkurencyjności i towarowości gospodarstw	Ze względu na występujące w województwie rozległe obszary wiejskie charakteryzujące się: intensywną produkcją rolniczą, gospodarką hodowlaną i gospodarką rybną (zgodnie z OSI Nowoczesna wieś) na poziomie konkretnych programów rangi operacyjnej powinno występować zróżnicowanie kierunków interwencji dostosowane do charakteru danego obszaru.

2.2 Rozwój przetwórstwa rolno- spożywczego	Ze względu na występujące w województwie rozległe obszary wiejskie charakteryzujące się: intensywną produkcją rolniczą, gospodarką hodowlaną i gospodarką rybną (zgodnie z OSI Nowoczesna wieś) na poziomie konkretnych programów rangi operacyjnej powinno występować zróżnicowanie kierunków interwencji dostosowane do charakteru danego obszaru.
2.3 Wzmocnienie doradztwa rolniczego oraz promowanie i wspieranie inicjatyw współpracy rolników i mieszkańców wsi	Cel nieaktualny – przeniesiony na poziom krajowy.
2.4 Wspieranie przedsiębiorczości na wsi i tworzenie pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich	Ze względu na występujące w województwie rozległe obszary wiejskie charakteryzujące się: intensywną produkcją rolniczą, gospodarką hodowlaną i gospodarką rybną (zgodnie z OSI Nowoczesna wieś) na poziomie konkretnych programów rangi operacyjnej powinno występować zróżnicowanie kierunków interwencji dostosowane do charakteru danego obszaru.

Źródło: Opracowanie własne.

CEL STRATEGICZNY – Selekttywne zwiększanie potencjału wiedzy, kwalifikacji, zaawansowania technologicznego, przedsiębiorczości i innowacyjności regionu

Tabela 7 - Omówienie celów operacyjnych celu strategicznego – Selekttywne zwiększanie potencjału wiedzy, kwalifikacji, zaawansowania technologicznego, przedsiębiorczości i innowacyjności regionu pod kątem podejścia przestrzennego

CEL OPERACYJNY	Omówienie:
3.1 Wspieranie najbardziej perspektywicznych kierunków badań i komercjalizacji ich wyników	Na podstawie zapisów SRWL wybory będą dokonywane zgodnie z aktualnymi RIS.
3.2 Wspieranie kierunków kształcenia na poziomie wyższym szczególnie istotnych dla przyszłego rynku pracy regionu oraz mających unikatowe znaczenie w skali ponadregionalnej	W celu tym uwzględniono specyfikę regionu i wybrane działania zostały do niej dopasowane. Cel uwzględnia uwarunkowania przestrzenne regionu.
3.3 Stworzenie systemu wsparcia naukowego, eksperckiego i wdrożeniowego na rzecz rozwoju wybranych sektorów gospodarki	Na podstawie zapisów SRWL wybory będą dokonywane zgodnie z aktualnymi RIS.
3.4 Rozwijanie systemu kształcenia dostosowanego do specyfiki regionu	Na podstawie zapisów SRWL wybory będą dokonywane zgodnie z aktualnymi RIS.
3.5 Wspieranie małych i średnich przedsiębiorców	Cel ten wymaga ujęcia przestrzennego. Inne działania powinny być kierowane do przedsiębiorców z obszarów wiejskich a inne z miejskich. Wydaje się, iż uszczegółowienie w tym przypadku jest konieczne, ze względu na inny rodzaj wsparcia, jakiego potrzebować będzie np. nowopowstające gospodarstwo agroturystyczne na terenach wiejskich i firma usługowa w dużym mieście.

3.6 Rozwój społeczeństwa informatycznego	Cel odnosi się do całego regionu, trudno w tym przypadku wprowadzać rozróżnienia pod względem poszczególnych obszarów.
---	--

Źródło: Opracowanie własne.

CEL STRATEGICZNY – Funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu

Tabela 8 -- Omówienie celów operacyjnych celu strategicznego – Funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu pod kątem podejścia przestrzennego.

CEL OPERACYJNY	Omówienie:
4.1 Poprawa wewnętrznego skomunikowania regionu	Cel dotyczy specyfiki przestrzennej regionu.
4.2 Wspieranie włączenia społecznego	Aspekty przestrzenne w tym zakresie zostały ujęte w dokumencie operacyjnym jakim jest Strategia Polityki Społecznej Województwa Lubelskiego.
4.3 Wzmocnienie społecznej tożsamości regionalnej i rozwijanie więzi i współpracy wewnątrzregionalnej	Cel dotyczy specyfiki przestrzennej regionu.
4.4 Przelamywanie niekorzystnych efektów przygranicznego położenia regionu	Cel dotyczy specyfiki przestrzennej regionu.
4.5 Racjonalne i efektywne wykorzystanie zasobów przyrody dla potrzeb gospodarczych i rekreacyjnych, przy zachowaniu i ochronie walorów środowiska przyrodniczego	Cel dotyczy specyfiki przestrzennej regionu.

Źródło: Opracowanie własne.

Z powyższych zestawień wynika, iż **obecna SRWL nie pozostaje w oderwaniu od przestrzennych uwarunkowań województwa**. Cele strategiczne i w większości przypadków także cele operacyjne odnoszą się do specyfiki regionu poprzez podkreślanie koncentrowania się na niszowości czy dokonywania selekcji, co odpowiada *place-based approach*. Ponadto wskazane w SRWL OSI, stanowiące przestrzenne odzwierciedlenie potencjałów i problemów rozwojowych województwa, zostały ściśle powiązane z obszarami funkcjonalnymi, co także dowodzi, iż w SRWL odniesiono się do wymiaru przestrzennego. Ze względu na wyróżnienie podejścia przestrzennego i jednocześnie wykorzystanie walorów województwa wydaje się, iż **w zintegrowanej strategii województwa lubelskiego należałoby zdefiniować odrębny cel dotyczący turystyki**. Taki postulat był także często formułowany przez uczestników wywiadów FGI i IDI, jakie przeprowadził Wykonawca. W obecnej SRWL o turystyce wspomniano jedynie w Karcie działania strategicznego celu 2.4 oraz Karcie działania strategicznego celu 4.3, co wydaje się zbyt pobieżnym ujęciem tematu. Wybór odrębnego celu dotyczącego rozwoju turystyki w regionie zagwarantowałby skoncentrowanie uwagi na tym zagadnieniu i w konsekwencji wybór konkretnych działań mających doprowadzić do jego pomyślnej realizacji. Zgodnie z opiniami respondentów wywiadów IDI i FGI, do działań tych powinna należeć promocja kilku wybranych produktów województwa, tj. m.in. Rostocze oraz artykuły spożywcze i sprzedawanie ich zagranicznym biuram podróży. Uczestnicy podkreślali, iż hasło „Lubelskie- smakuj życie” okazało się zbyt szerokie i tym samym nie przyniosło pożądanych rezultatów. Należy także zwrócić uwagę, iż w Rozdziale „Wizja rozwoju regionu do 2020 r. z perspektywą do 2030”, zamieszczonym w obecnej SRWL, cały punkt 5 poświęcono poprawie jakości bazy turystycznej

województwa. Opisane tu plany należałoby przełożyć w nowej Strategii na cel i działania, co pozwoliłoby na ich skuteczną realizację.

Odnosząc się do całości „Wizji rozwoju regionu do 2020 r. z perspektywą do 2030” należy stwierdzić, iż przyjęte w niej założenia wciąż nie tracą na aktualności, co w dużej mierze spowodowane jest ich ogólnością, a także krótkim okresem czasu, który upłynął od ich sformułowania. Należy jednak zauważyć, iż **w obecnej „Wizji” nie uwzględniono wymiaru przestrzennego, który musi zostać ujęty w dokumencie zintegrowanym.** Nowa wizja będzie musiała ujmować m.in. „poprawę ładu przestrzennego i harmonizację zagospodarowanie z walorami dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego”, o której mowa w Planie Zagospodarowanie Przestrzennego Województwa Lubelskiego. Dodatkowo w punkcie 7. obecnej „Wizji” wspomniano o „wykorzystaniu środków europejskich dostępnych do końca obecnej dekady”, należy zauważyć, iż zapis ten nie jest już aktualny ze względu na odniesienia do nowej perspektywy finansowej.

1.2 Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju (dalej SOR)

Analiza spójności SOR z SRWL będzie miała miejsce na 7 poziomach:

- 1) Horyzont czasowy,
- 2) Zasady realizacji,
- 3) Cele rozwojowe,
- 4) Obszary Strategicznej Interwencji,
- 5) Działania i projekty strategiczne,
- 6) System realizacji i monitoring,
- 7) Ramy finansowe.

1. Horyzont czasowy

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, jak i aktualna Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego swoim zasięgiem obejmują ten sam horyzont czasowy, tj. sięgają do 2020 r. z perspektywą do 2030 r.

2. Zasady realizacji

W SOR wymieniono 6 zasad realizacji, których zadaniem jest nadawanie kierunku programowaniu i realizacji SOR, w tym: definiowaniu celów, wybieraniu kierunków interwencji, procesów wdrażania, monitorowania i oceny rezultatów. Do zasad tych przynależą: 1. Selektywność podejścia (koncentracja, poszukiwanie nisz, sektory) – Państwo umiejące wybierać, 2. Podejście zintegrowane i zróżnicowane terytorialnie (zarządzanie organizowane wokół celów strategicznych, koordynacja sektorów i instytucji działających na różnych poziomach zarządzania) – Zintegrowana polityka wykorzystująca potencjał polskiej przestrzeni, 3. Współpraca, partnerstwo i współodpowiedzialność podmiotów publicznych, biznesu i obywateli przy realizacji polityk publicznych – Polska silna współpracą, 4. Zwiększenie aktywności Polski na forum UE oraz w bliskim sąsiedztwie – Polska aktywnym graczem o kształt UE, 5. Mobilizacja krajowego kapitału – Polska silna oszczędnościami i inwestycjami swoich obywateli.

Poniższa tabela nr 9 obrazuje, w jakim stopniu zasady wymienione w SOR realizowane są przez cele operacyjne SRWL.

Tabela 9 – Zestawienie zasad SOR z SRWL

Zasada SOR	SRWL
1. Selektywność podejścia (koncentracja, poszukiwanie nisz, sektory) - Państwo umiejące wybierać	<u>Zasada realizowana przez następujące cele:</u> 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6, 4.5.
2. Podejście zintegrowane i zróżnicowane terytorialnie (zarządzanie organizowane wokół celów strategicznych, koordynacja sektorów i instytucji działających na różnych poziomach zarządzania) – Zintegrowana polityka wykorzystująca potencjał polskiej przestrzeni	<u>Zasada realizowana przez następujące cele:</u> 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.2, 3.3, 3.4, 4.3, 4.5 SRWL pozostaje zintegrowana z PZP WL
3. Współpraca, partnerstwo i współodpowiedzialność podmiotów publicznych, biznesu i obywateli przy realizacji polityk publicznych – Polska silna współpracą	<u>Zasada realizowana przez następujące cele:</u> Przy realizacji każdego celu operacyjnego założono szerokie grono podmiotów uczestniczących.
4. Zwiększenie aktywności Polski na forum UE oraz w bliskim sąsiedztwie – Polska aktywnym graczem o kształt UE	<u>Zasada realizowana przez następujące cele:</u> 1.1, 1.3, 4.4,
5. Mobilizacja krajowego kapitału – Polska silna oszczędnościami i inwestycjami swoich obywateli	<u>Zasada realizowana przez następujące cele:</u> 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.3, 3.5, 3.6,
6. Procesy demograficzne punktem odniesienia planowania i realizacji działań rozwojowych – Rozwój świadomy demograficznie	<u>Zasada realizowane przez następujące cele:</u> 1.1, 1.2, 4.4.

Źródło: Opracowanie własne.

Z zestawienia wynika, iż pod względem przyjętych w SOR zasad realizacji, SRWL nie traci na aktualności, gdyż z każdą z zasad korespondują liczne cele operacyjne SRWL.

3. Cele rozwojowe

Celem głównym SOR jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym. SOR nastawiona jest na podniesienie spójności społecznej, podporządkowując działania związane z rozwojem gospodarczym celom związanym z poziomem i jakością życia obywateli.

Tym samym do najważniejszych rezultatów SOR wpisano:

- zwiększenie przeciętnego dochodu rozporządzalnego brutto gospodarstw domowych na 1 mieszkańca wg PPP do 76-80% w stosunku do średniej UE do roku 2020, a do roku 2030 zbliżenie dochodu rozporządzalnego brutto na 1 mieszkańca PPP do poziomu średniej UE

oraz

- zmniejszenie odsetka osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym (z obecnych 23,4 % do ok. 20% w 2020 r.).

„Wizja rozwoju regionu do 2020 r. z perspektywą do 2030 r.” zamieszczona w SRWL w znaczącym stopniu koresponduje z wyznaczonymi przez SOR kierunkami rozwoju. W SRWL także jako podstawowy kierunek rozwoju województwa obrano wzrost poziomu życia mieszkańców, m.in.: poprzez działania nastawione na wsparcie regionalnej, sektorowej przedsiębiorczości, selektywnych, charakterystycznych dla regionu kierunków studiów i badań oraz integrację społeczną. Tym samym w taki sposób zakrojona na przyszłość wizja rozwoju województwa nadal utrzymuje swoją aktualność.

W SOR każdemu z celów szczegółowych przypisano obszary, do których dany cel się odnosi, a następnie przy każdym z obszarów wskazano cel, poprzez który na danym obszarze wybrany cel szczegółowy będzie osiągany, np.: cel szczegółowy I „Trwały wzrost gospodarczy oparty coraz silniej o wiedzę, dane i doskonałość organizacyjną” na obszarze „reindustrializacja” będzie realizowany poprzez cel „wzrost zdolności polskiego przemysłu do sprostania globalnej konkurencji”, natomiast na obszarze „rozwój innowacyjnych firm” poprzez cel „zwiększenie innowacyjności polskich przedsiębiorstw na rynku krajowym i rynkach zagranicznych”. Wydaje się, że takie podejście dodatkowo uszczegóławia cel i dostosowuje go do wybranego obszaru. W przypadku zaktualizowanej Strategii województwa lubelskiego przy każdej z OSI mogłyby zostać wymienione cele operacyjne, jakie odnoszą się do danego obszaru i jednocześnie wskazane działania, poprzez które dany cel na tym szczególnym obszarze będzie realizowany.

Poniższe tabele pokazują, w jakim stopniu cele operacyjne SRWL korespondują z celami SOR.

Tabela 10 - Zestawienie Celu szczegółowego I - Trwały wzrost gospodarczy oparty coraz silniej o wiedzę, dane i doskonałość organizacyjną SOR z SRWL

SOR		Cele SRWL:
Obszar:	Cel:	
Reindustrializacja	Wzrost zdolności polskiego przemysłu do sprostania globalnej konkurencji	1.1, 2.1, 2.2, 2.4, 3.3, 3.5, 3.6
Rozwój innowacyjnych firm	Zwiększenie innowacyjności polskich przedsiębiorstw na rynku krajowym i rynkach zagranicznych	2.2, 3.1, 3.3, 3.5, 3.6,
Małe i średnie przedsiębiorstwa	Przemiany strukturalne sektora; Nowe formy działania i współpracy; Nowoczesne instrumenty wsparcia.	2.2, 2.4, 3.1, 3.5
Kapitał dla rozwoju	Trwałe zwiększenie stopy inwestycji i ich jakości w dłuższej perspektywie, przy większym wykorzystaniu środków krajowych	Wszystkie cele nastawione na wspieranie przedsiębiorczości, produktywności, innowacyjności czy wykształcenie mają za zadanie podniesienie dochodów województwa i tym samym zwiększenie środków samorządowych, które będą wykorzystywane na finansowanie inwestycji.

Ekspansja zagraniczna	Zwiększenie umiędzynarodowienia gospodarki; Zwiększenie eksportu towarów zaawansowanych technologicznie	1.1, 1.3, 4.4.
-----------------------	--	----------------

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 11 – Zestawienie Celu szczegółowego II – Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony SOR z SRWL

SOR		Cele SRWL
Obszar:	Cel:	
Spójność społeczna	Poprawa dostępności usług świadczonych w odpowiedzi na wyzwania demograficzne; Wzrost i poprawa wykorzystania potencjału kapitału ludzkiego na rynku pracy	1.1, 1.2, 2.3, 2.4, 3.4, 4.1, 4.2, 4.4
Rozwój zrównoważony terytorialnie	Zrównoważony rozwój kraju wykorzystujący indywidualne potencjały endogeniczne poszczególnych terytoriów ; Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych w oparciu o specjalizacje gospodarcze i nowe nisze rynkowe; Podniesienie skuteczności i jakości wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie na wszystkich szczeblach zarządzania	1.2, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.2, 4.3, 4.5

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 12 - Zestawienie Celu uszczegółowego III - Skuteczne państwo i instytucje służące wzrostowi oraz włączeniu społecznemu i gospodarstwu SOR z SRWL

SOR		SRWL
Obszar:	Cel:	
Prawo w służbie obywatelom i gospodarce	Uproszczenie prawa zapewniające lepsze warunki dla działalności gospodarczej i realizacji potrzeb obywateli	Nie dotyczy
Instytucje prorozwojowe i strategiczne zarządzanie rozwojem	Inkluzywne i skuteczne instytucje publiczne - dostępne i otwarte dla obywateli oraz przedsiębiorców; Budowa zintegrowanego systemu planowania społeczno-gospodarczego i przestrzennego	W SRWL nie wpisano celu, którego realizacja wpłynęłaby na poprawę skuteczności instytucji publicznych, np. w kontekście pomocy przedsiębiorcom. Cele strategiczne SRWL mają charakter społeczno- gospodarczo- przestrzenny.
E-państwo	Cyfrowe państwo usługowe	3.6
Finanse publiczne	Stabilne, efektywne i zrównoważone finanse publiczne	Wszystkie cele ukierunkowane na wspieranie przedsiębiorczości, produktywności oraz kształcenia mają w zamierzeniu poprawę sytuacji materialnej obywateli i tym samym przekładają się na zwiększenie finansów publicznych województwa
Efektywność wykorzystywania środków UE	Wykorzystanie środków z budżetu Unii Europejskiej w sposób przekładający się na trwałe efekty rozwojowe	Cel jest realizowany poprzez monitoring i badania ewaluacyjne SRWL i programów UE.

Źródło: Opracowanie własne.

Powyższe zestawienie wykazuje, iż **większość celów operacyjnych SRWL odpowiada celom szczegółowym SOR**. W SRWL nie wymieniono jedynie celu, który wpłynęłoby na usprawnienie funkcjonowania instytucji publicznych pod kątem ich działalności na rzecz obywateli i przedsiębiorców. Przy opracowywaniu zintegrowanej strategii województwa należy przeprowadzić odpowiednią analizę działalności instytucji publicznych województwa i podjąć decyzję, czy cel ten nie powinien być ujęty.

4. Obszary Strategicznej Interwencji

Podczas wywiadów IDI i FGI respondenci powtarzali opinie, że według nich OSI wskazane w obecnej SRWL wciąż nie tracą na aktualności. Okres 4 minionych lat nie zmienił nic w tym aspekcie, więc wprowadzanie zmian w zastosowanym podziale regionu nie jest konieczne. Należy mieć jednak na

uwadze, iż zgodnie z zapisami SOR, OSI wyznaczone na poziomie regionalnym będą pełniły jedynie funkcję dodatkową do OSI wyznaczonych na poziomie kraju.

SOR wprowadza podział kraju na tzw. OSI obligatoryjne, tj. obszary zagrożone trwałą marginalizacją oraz miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze i ewentualnie dodatkowo także OSI fakultatywne obejmujące subregiony powiązane funkcjonalnie, obszary powiązanych funkcjonalnie miast różnej wielkości, obszary przygraniczne, obszary poprzemysłowe, obszary rewitalizowane. OSI obligatoryjne i fakultatywne będą wspierane zarówno z poziomu krajowego i regionalnego i mają przyczynić się do skuteczniejszej realizacji polityki rozwoju regionalnego. W związku z tym w zintegrowanym **dokumencie strategii, oprócz podziału na OSI dokonanym na poziomie regionalnym, powinien znaleźć się także podział regionu na krajowe OSI obligatoryjne**. Należy zwrócić uwagę, iż OSI te nie będą pokrywały całego terytorium województwa. Rekomendacje Wykonawcy w zakresie OSI prezentowane są w części V.

5. Działania i projekty strategiczne

W „Aneksach” do SOR zamieszczona została lista projektów strategicznych, które przyczyniają się realizacji celów SOR i są przejawem zastosowania selektywności wsparcia. Wśród wymienionych projektów znajdują się projekty zakończone, realizowane lub w trakcie przygotowywania. Projekty zostały podzielone zgodnie z wymienionymi w SOR obszarami. Zastosowane w SOR podejście ma charakter projektowy i tym samym pozostaje w zgodzie z zasadami przyjętymi w nowym „Systemie zarządzania Polską”.

Integralną częścią aktualnej Strategii jest lista przedsięwzięć strategicznych oddziałujących na realizację celów Strategii. Zawiera ona projekty wyłonione w ramach otwartego naboru, jak i projektu umieszczone w Kontrakcie Terytorialnym dla Województwa Lubelskiego. Należy mieć na uwadze, iż docelowa strategia zintegrowana będzie musiała zawierać listę projektów strategicznych. Wydaje się, iż oprócz ogólnej listy projektów, także w Kartach działań strategicznych przy każdym celu mogłyby zostać wymienione projekty, poprzez które dany cel będzie realizowany. Podczas wywiadów IDI i FGI często pojawiał się zarzut, że kierunki działań/ kierunki interwencji wskazywane przy celach operacyjnych w Kartach działań strategicznych są hasłami o bardzo wysokim stopniu ogólności i w bardzo nikłym stopniu wskazują, jakich konkretnie działań można się spodziewać, aby dany cel został osiągnięty. Zarzut ten przestałby być adekwatny, gdyby przy każdym celu wymienione zostały projekty strategiczne.

Zintegrowanie wymiarów gospodarczo- społecznych z przestrzennymi znajduje w SOR odzwierciedlenie, m.in. poprzez zastosowanie „Przestrzennej koncentracji wyzwań rozwojowych”. Dokument wyróżnia w strukturze przestrzennej kraju obszary, których czynniki społeczno- gospodarcze negatywnie wpływają na dynamikę rozwoju. Do obszarów tych zalicza się m.in. obszar Polski Wschodniej. W SOR zapowiedziano działania mające przyczynić się do lepszego wykorzystania potencjału Polski Wschodniej, tj. wysokiej jakości środowiska naturalnego (niewielkie zanieczyszczenie powietrza oraz specyfiki struktury branżowej przemysłu (znacząca rola artykułów rolno- spożywczych, przemysłu gumowego i przemysłu lotniczego.¹² Według zapisu SOR Polska Wschodnia zostanie objęta projektem strategicznym pn. *Program ponadregionalny skierowany do najłabszych gospodarczo obszarów 2020+*. Projekt ten rozpocznie się po 2020 r. i będzie szczególnie skierowany do obszarów

---

¹² „Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju”, s. 175.

zagrożonych trwałą marginalizacją oraz do miast średnich tracących funkcje społeczno- gospodarcze.¹³ W zaktualizowanej Strategii województwa lubelskiego projekt ten będzie należało wymienić w liście projektów strategicznych.

6. System realizacji i monitoring

6.1 System realizacji

Przy omawianiu systemu realizacji/ wdrażania Strategii zarówno w SOR, jak i w SRWL wymieniono podmioty odpowiedzialne za koordynację realizacji celów oraz podmioty wspomagające.

W przypadku SOR podmiotami odpowiedzialnymi są :

- Rada Ministrów,
- Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów (KERM),
- Ministerstwo Rozwoju,
- Ministerstwo Finansów,
- Komitet Koordynujący ds. Polityki Rozwoju (KKPR),
- Ministrowie i szefowie urzędów.

Przy opisie realizacji SOR podkreślono także szczególne miejsce samorządów terytorialnych wszystkich szczebli w procesie jej wdrażania. Do podmiotów wspomagających zaliczono, z kolei: Komitet ds. Umowy Partnerstwa, Międzynarodowy Zespół ds. Strategii Europa 2020, Międzynarodowy Zespół do spraw Polityki Surowcowej Państwa oraz Radę ds. Innowacyjności.

System wdrażania SRWL zostanie omówiony w podrozdziale 3.1 niniejszego opracowania.

6.2 Monitoring

W przypadku SOR przyjęty system ewaluacji przewiduje wykonanie ewaluacji ex-ante, on-going i ex-post, natomiast dla SRWL uwzględniono ewaluację on-going, ex-post oraz w razie konieczności ad hoc. W obu przypadkach monitorowanie przeprowadzone jest na podstawie badania wybranych wskaźników. Ze względu na rodzaj i zasięg obu Strategii porównanie wybranych wskaźników nie jest możliwe.

System monitoringu SRWL zostanie omówiony w podrozdziale 3.2 niniejszego opracowania.

7. Ramy finansowe

Zarówno w przypadku SOR, jak i SRWL określono ramy finansowania do roku 2020.

W SOR źródła finansowania zostały podzielone na:

1. Publiczne fundusze krajowe:
  - budżet państwa, NFZ, szkolnictwo wyższe,
  - środki jednostek samorządu terytorialnego,
  - państwowe fundusze celowe,
  - agencje wykonawcze,
  - fundusze zarządzane w ramach Polskiego Funduszu Rozwoju,
  - środki innych jednostek oraz form organizacyjno- prawnych sektora finansów publicznych.
2. Publiczne środki wspólnotowe:

---

¹³ Ibidem, s. 186-187.

- unijne fundusze strukturalne i inwestycyjne oraz płatności bezpośrednie w ramach WPR,
- programy i inicjatywy europejskie,
- Mechanizmy Finansowe EOG i MNF,
  3. Inne źródła zagraniczne (programy kredytowe, poręczeniowe i gwarancyjne),
  4. Środki prywatne:
- sektor bankowy i leasingowy,
- potencjał inwestycyjny przedsiębiorstw,
- potencjał inwestycyjny spółek Skarbu Państwa,
- gospodarstwa domowe.

W SRWL wskazano następujące źródła finansowania:

1. Inwestycje publiczne (samorząd województwa, rząd, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, samorząd lokalny),
2. BIZ,
3. Inwestycje prywatne.

Na realizację SOR ze środków publicznych łącznie na lata 2016-2020 wskazano kwotę 1 494 501,50 mln PLN, natomiast ze środków prywatnych 670 000,00 mln PLN. Na realizację SRWL ze środków publicznych oszacowano kwotę 39 900,00 mln PLN, natomiast ze środków prywatnych 100 800,00 mln PLN, dodatkowo wartość BIZ ustalono na kwotę 7 700,00 mln PLN. Należy mieć na uwadze, iż w przypadku SRWL kwotę oszacowano bazując na tendencjach historycznych i wiedzy eksperckiej. Jeśli zaś chodzi o SOR wskazano na kwoty, które istnieją w systemie, trudno jednak z góry zakładać, czy zostaną one wykorzystane w pełni na inwestycje.

1.3 Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 – projekt z dnia 08.06.2018 r. (dalej KSRR)

Analiza spójności SOR z SRWL będzie miała miejsce na 4 poziomach:

1. Horyzont czasowy,
2. Cele rozwojowe,
3. System realizacji i monitoring,
4. Ramy finansowe.

1. Horyzont czasowy

KSRR jest Strategią, która swoim horyzontem, podobnie jak SRWL i omawiana wcześniej SOR, sięga do roku 2030.

2. Cele rozwojowe

W KSRR wymieniono i opisano sześć głównych wyzwań, przed jakimi staje nowa polityka rozwoju kraju i regionów do 2030 r. i które są adresowane przez dokument. Do wyzwań tych zaliczono:

1. Przeciwdziałanie negatywnym skutkom procesów demograficznych i migracyjnych,
2. Rozwijanie i wykorzystanie dostępnego kapitału ludzkiego i społecznego (2.1 Kapitał ludzki, 2.2 Bezrobocie i aktywność zawodowa, 2.3 Kapitał społeczny),
3. Wzrost produktywności i innowacyjności regionalnych i lokalnych gospodarek (3.1 Produktywność, 3.2 Innowacyjność, 3.3 Przedsiębiorczość, 3.4 Eksport, 3.5 Technologie cyfrowe),

4. Rozwój infrastruktury podnoszącej konkurencyjność, atrakcyjność inwestycyjną i warunki życia w regionach (4.1 Infrastruktura transportowa, 4.2 Infrastruktura społeczna, 4.3 Infrastruktura komunalna),
5. Zwiększenie efektywności i zarządzania rozwojem i finansowania działań rozwojowych (5.1 Finanse samorządów, 5.2 Wykorzystanie funduszy UE, 5.3 Zintegrowane planowanie rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego, 5.4 Współpraca na rzecz rozwoju),
6. Przeciwdziałanie nierównościom terytorialnym i przestrzennej koncentracji problemów rozwojowych oraz niwelowanie sytuacji kryzysowych na obszarach zdegradowanych.

Wyzwania te zostały zaadresowane poprzez zestaw celów KSRR. Celem głównym KSRR jest rozwinięcie i doprecyzowanie założeń II celu szczegółowego SOR, tj. rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony. KSRR doprecyzowuje kierunki regionalnej polityki rozwoju prowadzonej przez rząd i samorządy terytorialne. Cele KSRR zdefiniowane zostały terytorialnie i adresowane są do różnych grup terytoriów.

W poniższej tabeli zaprezentowano zestawienie celów strategicznych i operacyjnych KSRR oraz przyporządkowano do nich cele operacyjne SRWL.

Tabela 13 – Zestawienie celów KSRR z SRWL

Cele KSRR:	Cele operacyjne SRWL:
<p>1. Spójność rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym („spójność”) (W przypadku <u>obszarów przygranicznych położonych</u> wzdłuż granicy zewnętrznej UE wyznaczono działania, które będą skoncentrowane na: 1. Zmniejszeniu peryferyjności tych obszarów; 2. Pobudzaniu endogenicznego rozwoju)</p>	Wymienionym działaniom odpowiadają następujące cele: 1.1, 1.3, 2.1, 2.2, 2.4, 2.5, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5
1.2 Wzmacnianie potencjału miast średnich tracących funkcje społeczno- gospodarcze i ich obszarów funkcjonalnych	1.2
1.3 Przyspieszenie transformacji profilu gospodarczego województwa śląskiego	NIE DOTYCZY
1.4 Wyprowadzenie z kryzysu obszarów zdegradowanych	2.3, 2.4, 2.5, 4.2, 4.3, 4.4
<p>2. Efektywne wykorzystanie czynników rozwojowych terytoriów (konkurencyjność) (poprawa konkurencyjności będzie polegała na przyspieszeniu przekształceń strukturalnych oraz zwiększenie tempa rozwoju społeczno- gospodarczego w oparciu o wykorzystanie regionalnych i lokalnych potencjałów – kapitał terytorialny, kapitał ludzki i społeczny i kapitał naturalny).</p>	
2.1 Rozwój kapitału ludzkiego i społecznego – Kształcenie wyższe i zawodowe; Kształcenie ustawiczne	3.1, 3.2, 3.3, 3.4

2.2 Wsparcie rozwoju przedsiębiorstw i przedsiębiorczości na szczeblu regionalnym i lokalnym	2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.5, 4.5
2.4 Infrastruktura wspierająca dostarczanie usług publicznych i wzmacniająca procesy społeczno- gospodarcze	1.1, 1.3, 2.5
3. Sprawna administracja na rzecz rozwoju (sprawność) (dotyczy przede wszystkim poprawy jakości funkcjonowania instytucji publicznych na poziomie lokalnym. W SOR i KSRR podkreśla się rolę samorządów lokalnych w kreowaniu rozwoju).	
3.1 Wzmocnienie sprawności administracji samorządowej	Brak
3.2 Poprawa organizacji świadczenia usług publicznych na poziomie lokalnym	Cel realizowany poprzez OSI.
3.3 Wzmocnienie współpracy i zintegrowanego podejścia do rozwoju na poziomie lokalnym, regionalnym i ponadregionalnym	W cel 4.3 wpisano działania dotyczące budowania poczucia wspólnoty regionalnej i aktywizacji ogólnoregionalnych inicjatyw gospodarczych, społecznych, edukacyjnych i kulturowych. Realizacja celu ma wpłynąć na dynamizację rozwoju i poprawę warunków życia mieszkańców.
3.4 Efektywny i spójny system finansowania polityki rozwoju/ Wsparcie regionalnych funduszy rozwoju	Na dzień dzisiejszy kwestia dotycząca systemu finansowania leży w gestii władz centralnych. Obecnie system finansowania polityki rozwoju oparty jest o środki unijne, które wydatkowane są w ramach odgórnych wytycznych. Stworzenie systemu finansowania po zakończeniu środków unijnych jest kwestią bardzo istotną i będzie należało do zadań rządu.

Źródło: Opracowanie własne.

Mając na uwadze, iż jednym z podstawowych założeń nowego systemu zarządzania jest podejście zintegrowane, zakładające między innymi partycypację podmiotów samorządowych różnego szczebla, należy w sposób szczególny w nowej SRWL zaakcentować inicjatywy wpływające na umocnienie współpracy w wymiarze horyzontalnym (pomiędzy gminami) i wertykalnym (gmin z samorządem województwa).

KSRR, podobnie jak SOR, zawiera **listę projektów strategicznych, o którą będzie musiała zostać uzupełniona zintegrowana SRWL po II etapie nowelizacji uzppr.**

3. System realizacji i monitoring

3.1 System realizacji

Celem systemu realizacji KSRR jest wdrożenie postanowień polityki regionalnej do roku 2030. Podmiotami głównie zaangażowanymi w te działania są przede wszystkim instytucje publiczne administracji rządowej i samorządowej.

W systemie wdrażania KSRR wymieniono i szczegółowo opisano zakres działań podmiotów odpowiedzialnych za realizację polityki regionalnego rozwoju. Podmioty te podzielono na dwie grupy: 1. otoczenie instytucjonalne, 2. partnerzy niepubliczni.

Do podmiotów z otoczenia publicznego zaliczono:

1. Wybranych przedstawicieli administracji rządowej (przede wszystkim ministra właściwego do spraw rozwoju regionalnego),
2. Samorząd terytorialny (samorządy województw i samorządy lokalne).

Natomiast wśród partnerów niepublicznych wymieniono, m.in.

- przedsiębiorców,
- organizacje pozarządowe,
- naukowców,
- reprezentacje mieszkańców i inne grupy działające lokalnie.

Za podmioty wspomagające koordynację programowania i wdrażania polityki rozwoju uznano zaś: Komitet Koordynacyjny ds. Polityki Rozwoju (KK PR) oraz powołany przez KK PR Międzyresortowy Zespół ds. Krajowego Strategii Rozwoju Regionalnego 2030, który będzie realizować funkcje Podkomitetu do spraw wymiaru terytorialnego.

Należy zwrócić szczególną uwagę, że w KSRR przy kwestiach związanych z wdrażaniem polityki rozwoju podkreślono nadrzędną rolę samorządów województwa. Wskazano, iż w procesie wdrażania polityki regionalnej będą one pełniły dwojaką rolę: z jednej strony będą koordynatorami inicjatyw rozwojowych na terenie województwa, z drugiej zaś odpowiedzialnymi za bezpośrednią współpracę z administracją rządową, w tym między innymi uczestniczyć będą w opracowywaniu i aktualizacji KSRR.

W rozdziale KSRR poświęconym systemowi realizacji wymieniono także instrumenty realizacji polityki regionalnej, do których przynależą:

- Kontrakty terytorialne,
- Porozumienia terytorialne,
- Programy operacyjne (tj. Regionalne Programy Operacyjne, Interwencja dla regionu Warszawskiego stołecznego, Program ponadregionalny skierowany do najstabszych gospodarczo obszarów 2020+, Programy współpracy terytorialnej, Krajowe Programy Operacyjne).

Kontrakt terytorialny – dokument służący koordynacji działań prorozwojowych, stanowiący zobowiązanie do realizacji koniecznych do podjęcia przez rząd i samorząd województwa zadań, tak aby podejmowane inicjatywy były wobec siebie komplementarne i prowadziły do wspólnych celów. Zgodnie z zapisami KSRR planuje się wdrożenie dwóch typów kontraktu terytorialnego: kontrakt programujący środki UE – (obowiązkowy) – służący programowaniu zasad realizacji programów

regionalnych i wybranych obszarów w ramach programów krajowych; kontrakt sektorowy – (fakultatywny) – koordynujący element wybranej krajowej polityki sektorowej.

Porozumienie terytorialne – dokument mający na celu lepszą integrację działań rozwojowych, podejmowanych z poziomu lokalnego lub regionalnego, uwzględniający specyficzne uwarunkowania terytorialne. Przedsięwzięcia wskazane w porozumieniu terytorialnym mają być wybrane nie tylko przez podmioty publiczne, lecz powinny być wybierane w porozumieniu z partnerami społeczno-gospodarczymi, stowarzyszeń i organizacji pozarządowych, środowiska naukowo-akademickiego, podmiotów prywatnych i innych.

Programy operacyjne – KSRR będzie wdrażana za pomocą instrumentów finansowych ze środków krajowych i zagranicznych. Zgodnie z zapisami KSRR, polityka regionalna po 2020 r. z krajowych środków publicznych będzie realizowana m.in. poprzez programy rozwoju. Regionalne programy rozwoju pozostaną w dalszym ciągu najistotniejszym instrumentem terytorialnym. Po 2020 r. na poziomie krajowym realizowany będzie Program ponadregionalny skierowany do najłagodniejszych gospodarczo obszarów 2020+, który przeznaczony będzie dla obszarów strategicznej interwencji, w których procesy rozwojowe zachodzą wolniej, tj. obszary zagrożone marginalizacją i średnie miasta tracące funkcje społeczno- gospodarcze.

Kwestia uwzględnienia wskazanych w KSRR instrumentów w SRWL zostanie omówiona w podrozdziale 3.1 niniejszego opracowania.

3.2 Monitoring

Za wdrażanie i monitorowanie KSRR odpowiedzialny jest minister właściwy ds. rozwoju regionalnego. Z tego względu z jego inicjatywy i we współpracy z samorządami województw przygotowywane będą:

- raport o rozwoju społeczno- gospodarczym,
- raport nt. rozwoju regionalnego Polski.

Za przygotowanie ww. raportów odpowiedzialne będą:

- Krajowe Obserwatorium Terytorialne (KOT),
- Regionalne Obserwatoria Terytorialne (ROT) – tworzone przez samorządy województw,
- Główny Urząd Statystyczny,
- oraz Wojewódzkie Ośrodki Badań Regionalnych (WOBR).

Do monitorowania wdrażania KSRR przygotowano zestaw wskaźników. Ze względu na rodzaj i zasięg KSRR i SRWL wskaźniki te nie mogą zostać porównane.

System monitoringu SRWL zostanie omówiony w podrozdziale 3.2 niniejszego opracowania.

4. Ramy finansowe

W KSRR wskazano następujące źródła finansowania Strategii:

1. Środki z budżetu państwa,
2. Unijne fundusze strukturalne i inwestycyjne (polityka spójności),
3. Wydatki w ramach Wspólnej Polityki Regionalnej.

Na realizację KSRR przeznaczono na lata 2018-2020 kwotę w wysokości 167 269,94 mln PLN, natomiast na lata 2021-2025 kwotę w wysokości 206 084,33 mln PLN. Należy przy tym wspomnieć, iż środki na

realizację celów KSRR będą pochodziły z zasobów pozostałych strategii sektorowych, gdyż cele KSRR będą realizowane właśnie w ramach strategii sektorowych.

Należy także zwrócić uwagę, iż zapisy projektu KSRR wprowadzają nowe wymagania dotyczące tworzenia strategii rozwoju regionalnego poprzez udział partnerstwa międzysektorowego. Strategia będzie musiała w swojej treści być odpowiedzią na potrzeby formułowane przez członków ww. partnerstwa, tj. społeczności i środowisk lokalnych.

Ponadto, zgodnie z wymogami projektu KSRR nowe strategie województw będą musiały zawierać zobowiązania samorządu województwa, mówiące o dopasowaniu regionalnego systemu edukacji do regionalnego rynku pracy, na podstawie przeprowadzonych analiz rynku pracy.

1.4 Pozostałe Strategie

Strategia Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa 2020 (2030) – projekt z dnia 17 kwietnia 2018 r. (dalej SZWRiR)

Ze względu na rolniczy charakter województwa lubelskiego, jego zintegrowana strategia powinna wziąć także pod uwagę treści zawarte w zaktualizowanej Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa 2020 (2030). Obecnie dostępny jest projekt ww. Strategii z dnia 17 kwietnia 2018 r., który stanowi projekt do dalszych prac nad dokumentem. Przedstawiona wersja jest próbą uspołnienienia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa na lata 2012- 2020 z zapisami SOR.

Cel główny SZWRiR zdefiniowano jako „ekonomicznie, społecznie i ekologicznie stabilny sektor rolno- spożywczy oraz zagospodarowane obszary wiejskie jako atrakcyjne miejsca zamieszkania, pracy i rekreacji” a sposób jego realizacji określono poprzez koncentrację na 4 filarach rozwoju: 1. Opłacalność produkcji rolnej, 2. Jakość życia i środowiska na obszarach wiejskich, 3. Pozarolnicze miejsca pracy i aktywne społeczeństwo, 4. Sprawna administracja rolna.

Analizując SZWRiR pod kątem aktualizacji SRWL, należy zwrócić uwagę na Analizę SWOT sektora rolno- spożywczego w ujęciu regionalnym, jaka została w nim zamieszczona. Wśród mocnych stron sektora rolno- spożywczego w województwie lubelskim wymieniono:

- zmodernizowany i konkurencyjny sektor przetwórstwa rolno- spożywczego posiadający wysoki potencjał produkcyjny,
- bliskie i znaczące rynki zbytu zarówno regionalne, krajowe jak i zagraniczne na artykuły rolno- spożywcze,
- dobre warunki klimatyczno- glebowe,
- korzystne warunki do prowadzenia produkcji metodami integrowanymi i ekologicznymi,
- wysokiej jakości żywność wytwarzaną w zakładach przemysłu spożywczego,
- duży potencjał naukowo- badawczy oraz
- wysoką podaż produktów dobrej jakości.

Do jego słabych stron zaliczono, z kolei, m.in.:

- niechęć rolników do zrzeszania się, a przez to niski stopień zorganizowania rolników, tworzenia grup producentów rolnych,
- duże rozdrobnienie gospodarstw,
- słabe powiązania producentów rolnych z podmiotami zajmującymi się przetwórstwem oraz handlem,
- znaczna liczba tradycyjnego, niskotowarowego i mało efektywnego rolnictwa,
- duże rozdrobnienie zakładów i brak konsolidacji podmiotów przetwórczych,
- niewystarczająca promocja lokalnych i regionalnych produktów rolnych.

W obecnej SRWL istnieje cel operacyjny 2.2 poświęcony „Rozwojowi przetwórstwa rolno-spożywczego”. Działania związane z tym celem powinny znaleźć odzwierciedlenie także w dokumencie zintegrowanym. Niemniej w nowej Strategii wśród kierunków działania powinny znaleźć się konkretne programy i projekty przyczyniające się do jego realizacji i adresujące ww. mocne i słabe strony sektora. W obecnej Strategii podkreślono jedynie, iż wybrane działania będą „wspierane”, co nie pozwala ustalić, na czym działania będą polegać i jakimi środkami cel zostanie osiągnięty. Brak konkretnych zapisów w Kartach działań strategicznych był jednym z podstawowych zarzutów wobec SRWL formułowanych przez uczestników wywiadów FGI i IDI.

W SZWRiRW znajduje się także Analiza SWOT, dotycząca obszarów wiejskich w ujęciu regionalnym. W prezentowanej tabeli nie zamieszczono jednak informacji dotyczących województwa lubelskiego, co powinno zostać uzupełnione w wersji końcowej dokumentu. Zamieszczone informacje powinny następnie znaleźć odzwierciedlenie w działaniach zaktualizowanej SRWL.

Należy także zauważyć, iż w SZWRiRW nie znalazły się zapisy zmieniające sposób zarządzania Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich. Oznacza to, że zarządzanie Programem nie będzie scedowane na poziom regionalny, lecz będzie nadal odbywało się z poziomu krajowego.

Głównym dokumentem implementacyjnym zaktualizowanej SZWRiRW będzie „Pakt dla obszarów wiejskich na lata 2017-2020 (2030)”, który stanowi jeden z projektów strategicznych SOR. W SOR „Pakt” zdefiniowano jako „dokument o charakterze porozumienia społecznego i politycznego, integrujący w sposób kompleksowy działania systemowe (zmiany legislacyjne, instytucjonalne, programowe) oraz inwestycyjne, związane z procesem zarządzania obszarami wiejskimi.” Zgodnie z podejściem projektowym przyjętym w SOR, w „Pakcie” zostaną wskazane konkretne projekty strategiczne dotyczące rozwoju obszarów wiejskich. W dokumencie wskazane zostaną także wartości i źródła finansowania wymienionych projektów, a także wykonawcy odpowiedzialni za ich realizację. W zamierzeniu „Pakt” ma zapewnić spójność między strategicznymi zadaniami rządu i samorządów.

Strategia Sprawne Państwo 2020 z perspektywą do 2030 r. – projekt z maja 2018 r.(dalej SSP 2020/2030)

SSP2020/2030 jest aktualizacją Strategii Sprawne Państwo 2020 z 2013 r. pod kątem zapisów SOR. Celowi głównemu SSP 2020/2030, którym jest „skuteczne i silne państwo służące obywatelom oraz sprzyjające rozwojowi gospodarczemu”, podporządkowano następujące 4 cele szczegółowe: 1. Lepsze prawo i silne instytucje prorozwojowe, 2. Stworzenie spójnego systemu informacyjnego państwa zapewniającego efektywną komunikację drogą elektroniczną, 3. Efektywne planowanie i wykorzystanie środków finansowych, 4. Zapewnienie obywatelom bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego. Cele stanowią odpowiedź na następujące wyzwania rozwojowe, którym adresowana

jest SSP2020/2030: 1. Usprawnienie procesu stanowienia prawa i poprawa jego jakości, 2. Usprawnienie procesu zarządzania i koordynacji działań rozwojowych, 3. Poprawa jakości świadczonych usług i ich dostępności, 4. Stabilne finanse publiczne, 5. Wzmocnienie systemu bezpieczeństwa i porządku publicznego, 6. Efektywne funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości i prokuratury, 7. Informatyzacja państwa.

W przypadku 1. celu szczegółowego „Lepsze i silne instytucje prorozwojowe” wykazano 2 obszary interwencji: 1. „Prawo w służbie obywatelom i gospodarce” oraz 2. „Instytucje prorozwojowe i strategiczne zarządzanie rozwojem”. W ramach 2. Obszaru wskazano 3 cele operacyjne, w tym „Budowa zintegrowanego systemu planowanie rozwoju”. Wśród rezultatów ww. celu wymieniono, następujące rezultaty, które należy wziąć pod uwagę przy przygotowywaniu nowej, zaktualizowanej wersji SRWL. Do rezultatów ww. celu operacyjnego zaliczono, m.in. powiązanie planowania społeczno-gospodarczego i przestrzennego na wszystkich poziomach zarządzania: krajowym, regionalnym i lokalnym, zapewnienie spójności dokumentów sporządzanych na poszczególnych szczeblach zarządzania, stworzenie zintegrowanego systemu planowania rozwoju, obejmującego w swoim zakresie wszystkie trzy wymiary: gospodarczy, społeczny i przestrzenny, a tym samym zwiększenie efektywności wydatków związanych z rozwojem przestrzennym oraz ułatwienie procesu realizacji kluczowych dla gospodarki strategicznych inwestycji.

2. Projekty rozporządzeń UE

W niniejszej części zaprezentowane zostaną zapisy **wybranych projektów regulacji europejskich**, które powinny znaleźć odzwierciedlenie w zaktualizowanej wersji SRWL. Spójność zaktualizowanej SRWL z rozporządzeniami europejskimi ma znaczenie kluczowe, biorąc pod uwagę, iż to właśnie z nimi korespondować będzie nowy RPO, który jest z kolei głównym narzędziem wdrażania Strategii. Poniżej omówione zostaną następujące rozporządzenia:

- *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego Plus, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego, a także przepisy finansowe na potrzeby tych funduszy oraz na potrzeby Funduszu Azylu i Migracji, Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Instrumentu na rzecz Zarządzania Granicami i Wiz – wniosek z dnia 29.05.2018,*

- *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Funduszu Spójności – wniosek z dnia 29.05.2018,*

- *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie Europejskiego Funduszu Społecznego Plus – wniosek z dnia 30.05.2018,*

- *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie przepisów szczegółowych dotyczących celu „Europejska współpraca terytorialna” (Interreg) wspieranego w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz instrumentów finansowania zewnętrznego – wniosek z dnia 29.05.2018.*

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego Plus, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego, a także przepisy finansowe na potrzeby tych funduszy oraz na potrzeby Funduszu Azylu i Migracji, Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Instrumentu na rzecz Zarządzania Granicami i Wiz (dalej Rozporządzenie ogólne PS)

W ww. projekcie rozporządzenia wymieniono cele polityki UE na lata 2021-2027, które finansowane będą z EFRR, EFS+, FS i EFMR. W przeciwieństwie do okresu 2014-2020, kiedy to celów tematycznych było aż 11, w nadchodzących latach zapowiedziano koncentrację na 5 następujących obszarach:

1. Bardziej inteligentna Europa dzięki wsparciu innowacyjnej i inteligentnej transformacji gospodarczej,
2. Bardziej przyjazna dla środowiska, niskoemisyjna Europa dzięki promowaniu czystej i sprawiedliwej transformacji energetyki, zielonych i niebieskich inwestycji, gospodarki o obiegu zamkniętym, przystosowania się do zmian klimatu oraz zapobieganiu ryzyku i zarządzaniu ryzykiem,
3. Lepiej połączona Europa dzięki zwiększeniu mobilności i udoskonaleniu regionalnych połączeń teleinformatycznych,
4. Europa o silniejszym wymiarze społecznym dzięki wdrażaniu Europejskiego filaru praw socjalnych,
5. Europa bliżej obywateli dzięki wspieraniu zrównoważonego rozwoju obszarów miejskich, wiejskich i przybrzeżnych w ramach inicjatyw lokalnych.

Ponadto zaznaczono, iż EFRR, EFS+ oraz Fundusz Spójności wspierają również cel „Inwestycje na rzecz zatrudnienia i wzrostu”, a EFRR cel „Europejska współpraca terytorialna”. Zasoby na cel „Inwestycje na rzecz zatrudnienia i wzrostu” zostaną rozdzielone we wszystkich regionach na poziomie NUTS 2, przy czym 61,6% zasobów przypadnie na regiony słabiej rozwinięte. Trzeba jednakże mieć na uwadze, iż niniejsze Rozporządzenie przywraca stopy współfinansowania dla trzech funduszy do poziomu sprzed kryzysu finansowego. Dla regionów słabiej rozwiniętych stopa współfinansowania dla celu „Inwestycje na rzecz zatrudnienia i wzrostu” nie przekracza obecnie 70%.

W Rozporządzeniu ogólnym PS wymieniono elementy, z których powinny składać się strategie terytorialne. Zgodnie z Artykułem 23, strategie powinny zawierać:

- a) Obszar geograficzny, którego dotyczy strategia,
- b) Analizę potrzeb rozwojowych i potencjału danego obszaru,
- c) Opis zintegrowanego podejścia do stwierdzonych potrzeb rozwojowych i potencjału,
- d) Opis włączenia partnerów w przygotowanie strategii i jej wdrożenie, przy czym partnerstwo powinno obejmować co najmniej następujących partnerów: władze miejskie i inne organy publiczne, partnerów gospodarczych i społecznych, właściwe podmioty reprezentujące społeczeństwo obywatelskie, podmioty działające na rzecz ochrony środowiska oraz podmioty odpowiedzialne za promowanie włączenia społecznego, praw podstawowych, praw osób niepełnosprawnych, równości płci i niedyskryminacji.

Należy wziąć pod uwagę, iż powyższy zapis dotyczy następujących instrumentów terytorialnych: ZIT i ATT.

Ww. Rozporządzenie utrzymuje istotność instrumentu terytorializacji polityki rozwoju, jakim są zintegrowane inwestycje terytorialne (ZIT).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Funduszu Spójności (dalej Rozporządzenie EFRR i FS)

W Rozporządzeniu EFRR wymieniono pięć celów głównych EFRR i FS oraz przyporządkowano do każdego z nich cele szczegółowe. W tabeli nr 14 zawarto zestawienie celów EFRR i FS z celami operacyjnymi SRWL.

Tabela 14 – Zestawienie celów EFRR i FS z celami SRWL

CELE EFRR i FS		CELE SRWL
Cel główny	Cel szczegółowy	Cel operacyjny
1. Bardziej inteligentna Europa dzięki wsparciu innowacyjnej i inteligentnej transformacji gospodarczej	(i) Zwiększenie potencjału w zakresie badań i innowacji oraz wykorzystywanie zaawansowanych technologii	3.1
	(ii) Czerpanie korzyści z cyfryzacji dla obywateli, przedsiębiorstw i rządów	3.6
	(iii) Sprzyjanie wzrostowi i konkurencyjności MSP	2.2, 2.4, 3.5,

	(iv) Rozwijanie umiejętności na rzecz inteligentnej specjalizacji, transformacji przemysłowej i przedsiębiorczości	3.1, 3.3,
2. Bardziej przyjazna dla środowiska, niskoemisyjna Europa dzięki promowaniu czystej i sprawiedliwej transformacji energetyki, zielonych i niebieskich inwestycji, gospodarki o obiegu zamkniętym, przystosowania się do zmian klimatu oraz zapobieganiu ryzyku i zarządzaniu ryzykiem	(i) Promowanie środków na rzecz efektywności energetycznej	4.5
	(ii) Promowanie odnawialnych źródeł energii	4.5 OSI Obszary potencjalnej eksploatacji złóż kopalin
	(iii) Rozwój inteligentnych systemów i sieci energetycznych oraz systemów magazynowania na szczeblu lokalnym	2.5, 4.5 OSI Obszary potencjalnej eksploatacji złóż kopalin OSI Nowoczesna wieś
	(iv) Wspieranie działań w zakresie dostosowania do zmiany klimatu, zapobiegania ryzyku i odporności na klęski żywiołowe	4.5
	(v) Wspieranie zrównoważonej gospodarki wodnej	4.5 OSI Obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych
	(vi) Wspieranie przechodzenia na gospodarkę o obiegu zamkniętym	BRAK
	(vii) Sprzyjanie bioróżnorodności i rozwojowi zielonej infrastruktury w środowisku miejskim oraz zmniejszenia zanieczyszczenia	1.1, 1.2
3. Lepiej połączona Europa dzięki zwiększeniu mobilności i udoskonaleniu regionalnych połączeń teleinformatycznych	(i) Udoskonalenie sieci połączeń cyfrowych	3.6
	(ii) Rozwój zrównoważonej, inteligentnej, bezpiecznej i intermodalnej sieci TEN-T odpornej na zmianę klimatu	Poziom krajowy
	(iii) Rozwój zrównoważonej, inteligentnej i intermodalnej mobilności odpornej na zmianę klimatu na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym, w tym poprawa dostępu do sieci TEN-T i mobilności transgranicznej	Poziom krajowy
	(iv) Wspieranie zrównoważonej multimodalnej mobilności miejskiej	BRAK
4. Europa o silniejszym wymiarze społecznym dzięki	(i) Poprawa skuteczności rynków pracy oraz dostępu do wysokiej jakości zatrudnienia	4.2

wdrażaniu Europejskiego filaru praw socjalnych	poprzez rozwój innowacji społecznych i infrastruktury	
	(ii) Poprawa dostępu do wysokiej jakości usług sprzyjających włączeniu społecznemu w zakresie kształcenia, szkoleń i uczenia się przez całe życie poprzez rozwój infrastruktury	4.2
	(iii) Zwiększenie integracji społeczno-ekonomicznej marginalizowanych społeczności, migrantów i grup w niekorzystnej sytuacji poprzez zintegrowane działania obejmujące mieszkalnictwo i usługi społeczne	4.2
	(iv) Zapewnienie równego dostępu do opieki zdrowotnej poprzez rozwój infrastruktury, w tym podstawowej opieki zdrowotnej	4.2
5. Europa bliżej obywateli dzięki wspieraniu zrównoważonego rozwoju obszarów miejskich, wiejskich i przybrzeżnych w ramach inicjatyw lokalnych	(i) Wspieranie zintegrowanego rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, dziedzictwa kulturowego i bezpieczeństwa na obszarach miejskich	1.1, 1.2, 1.3.

Źródło: Opracowanie własne.

Ze względu na wybór kierunku polityki UE, jakim jest cel „Bardziej przyjazna dla środowiska, niskoemisyjna Europa dzięki promowaniu czystej i sprawiedliwej transformacji energetyki, zielonych i niebieskich inwestycji, gospodarki o obiegu zamkniętym, przystosowania się do zmian klimatu oraz zapobieganiu ryzyku i zarządzaniu ryzykiem” w zintegrowanej strategii będą musiały zostać w szerokim aspekcie uwzględnione **działania na rzecz niskoemisyjności i transformacji energetyki**. Ze względu na specyfikę regionu nowy dokument powinien także zawierać **działania, które przyczyniłyby się do adaptacji rolnictwa do zmian klimatycznych**. Wydaje się, że powinny znaleźć się w nim **także działania na rzecz zwalczania smogu**, który stanowi zimą problem zwłaszcza na obszarach wiejskich, gdzie większość domostw wciąż opalana jest węglem. W Rozporządzeniu znalazł się zapis informujący, iż w ramach FS nie wspiera się inwestycji w budynki mieszkalne, chyba, że inwestycje te związane są z promowaniem efektywności energetycznej lub korzystania z odnawialnych źródeł energii.

Należy wziąć pod uwagę, iż zgodnie z zapisami Rozporządzenia EFRR i FS większość środków (65-85%) będzie kierowana na 2 pierwsze cele główne, które to zostały uznane za posiadające najwyższą wartość dodaną i najbardziej przyczyniające się do realizacji priorytetów UE. Zgodnie z Rozporządzeniem państwa przeznaczają będą co najmniej 30% na cel główny 2 z całkowitej kwoty swoich środków z EFRR.

W obecnej Strategii nie przewidziano także działań wspierających rozwój multimodalnej mobilności miejskiej.

Należy także zwrócić uwagę, iż również **cel główny 4 EFRR i FS** i związane z nim cele szczegółowe nie znajdują należytego odzwierciedlenia w obecnej SRWL. Kwestia ta zostanie omówiona bardziej szczegółowo poniżej, przy projekcie Rozporządzenia w sprawie Europejskiego Funduszu Społecznego Plus.

Przy określaniu celów w strategii zintegrowanej należy mieć na uwadze, iż w Rozporządzeniu EFRR i FS zaznaczono, iż wsparcie z funduszy nie będzie przeznaczane m.in. na składowanie odpadów, infrastrukturę portów lotniczych, przemysł tytoniowy i likwidację obiektów jądrowych.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie Europejskiego Funduszu Społecznego Plus (dalej Rozporządzenie EFS+)

EFS+ udziela wsparcia państwom członkowskim w celu zapewnienia równości szans, dostępu do zatrudnienia, sprawiedliwych warunków pracy, ochrony socjalnej, włączenia społecznego i wysokiego poziomu ochrony zdrowia ludzi. Poprzez realizację tego celu, EFS+ przyczynia się do osiągnięcia 4 głównego celu polityki „Europa o silniejszym wymiarze społecznym dzięki wdrażaniu Europejskiego filaru praw socjalnych”.

Działania przypisane EFS+ są realizowane poprzez cele szczegółowe (wymienione poniżej w tabeli nr 15) oraz 2 komponenty „Zatrudnienie i innowacje społeczne” i „Zdrowie”.

Pulę środków EFS+ oszacowano na poziomie 101 mld EUR, przy czym 100 mld EUR przeznaczono na komponent objęty zarządzaniem dzielonym (cele szczegółowe EFS+) a na zarządzanie bezpośrednio 1 174 mld EUR, w tym na komponent „Zatrudnienie i innowacje społeczne” – 761 mln EUR a na komponent „Zdrowie” – 413 mln EUR.

Ww. Rozporządzenie wprowadza następującą koncentrację tematyczną środków:

- państwa członkowskie przydzielą co najmniej 25% zasobów EFS+ objętych zarządzaniem dzielonym na wspieranie włączenia społecznego (cele szczegółowe vii-xi),
- 2% środków państwa członkowskie przeznaczą na cel szczegółowy dotyczący przeciwdziałania deprivacji materialnej (cel szczegółowy xi),
- państwa członkowskie, w których odsetek ludzi młodych od 15-29 roku życia niewykształconych, niepracujących ani nieszkolących się przekracza średnią unijną w 2019 r. przydzielają co najmniej 10% swoich środków z EFS+ na działania mające na celu wspieranie zatrudnienia ludzi młodych, przechodzenia od nauki do zatrudnienia, ścieżek powrotu do nauki lub szkolenia oraz kształcenia wyrównawczego, zwłaszcza w kontekście wdrażania gwarancji dla młodzieży. W przypadku regionów oddalonych procent środków przeznaczanych na ten cel może wynieść 15%.

W ww. Rozporządzeniu wymieniono 11 celów szczegółowych EFS+, które przedstawione zostały w poniższej tabeli nr 15 w zestawieniu z celami operacyjnymi SRWL.

Tabela 15 – Zestawienie celów szczegółowych EFS+ z celami SRWL

CEL SZCZEGÓŁOWY EFS+	CEL OPERACYJNY SRWL
(i) poprawa dostępu do zatrudnienia dla wszystkich osób poszukujących pracy, zwłaszcza osób młodych i długotrwale bezrobotnych, oraz dla osób biernych zawodowo, a jednocześnie promowanie samozatrudnienia i gospodarki społecznej	W SRWL nie zdefiniowano celu skierowanego bezpośrednio do walki z bezrobociem. Nie określono działań, które poprawiłyby sytuację na rynku pracy osób długotrwale bezrobotnych i biernych zawodowo.
(ii) modernizacja instytucji i służb rynków pracy celem oceny i przewidywania zapotrzebowania na umiejętności oraz zapewnienia terminowej i odpowiednio dopasowanej pomocy i wsparcia na rzecz dostosowania umiejętności i kwalifikacji zawodowych do potrzeb rynku pracy, zmian w karierze zawodowej i mobilności	Zamierzeniem celu 3.2 jest dopasowanie kierunków studiów do przyszłych potrzeb regionu. Zamierzeniem celu 3.4 jest dostosowanie umiejętności pracowników do specyfiki regionu i wymogów jego rynku pracy. Jest to cel skierowany m.in. głównie do osób odchodzących z rolnictwa i potrzebujących wsparcia w zdobyciu nowych kompetencji.
(iii) wspieranie uczestnictwa kobiet w rynku pracy; lepszej równowagi między życiem zawodowym a prywatnym, w tym dostępu do opieki nad dziećmi; zdrowego i dobrze przystosowanego środowiska pracy, w którym przeciwdziała się czynnikom ryzyka dla zdrowia; dostosowania pracowników, przedsiębiorstw i przedsiębiorców do zmian oraz aktywnego i zdrowego starzenia się	Cel 4.2 kierowany jest m.in. do rodziców pragnących powrócić na rynek pracy po przerwie związanej z opieką nad dziećmi. W SRWL nie ujęto celu adresowanego bezpośrednio do kobiet i ich sytuacji na rynku pracy. SRWL nie wymieniono także działań, które wspierałyby osoby starsze zapewniając im dostęp do usług i zajęć gwarantujących poprawę jakości życia.
(iv) poprawa jakości, efektywności i przydatności na rynku pracy systemów kształcenia i szkolenia w celu wspierania nabywania kompetencji kluczowych, w tym umiejętności cyfrowych;	3.2, 3.4
(v) wspieranie dostępności i możliwości ukończenia dobrej jakości kształcenia i szkolenia, sprzyjających włączeniu społecznemu, na równych zasadach dla wszystkich, zwłaszcza grup defaworyzowanych, od wczesnej edukacji i opieki nad dzieckiem przez ogólne i zawodowe kształcenie i szkolenie, po szkolnictwo wyższe, a także kształcenie i uczenie się dorosłych, w tym ułatwianie mobilności edukacyjnej dla wszystkich;	W celu 4.2 nie wymieniono działań, które miałyby przyczynić się do włączenia społecznego grup defaworyzowanych poprzez szkolenia czy dostęp do edukacji, np. zawodowej.

(vi) wspieranie uczenia się przez całe życie, w szczególności elastycznych możliwości poprawy umiejętności i zmiany kwalifikacji dla wszystkich, z uwzględnieniem umiejętności cyfrowych, lepsze przewidywanie zmian i zapotrzebowania na nowe umiejętności na podstawie potrzeb rynku pracy, ułatwianie zmian kariery i promowanie mobilności zawodowej;	3.2, 3.4
(vii) wspieranie aktywnego włączenia społecznego, w tym w celu promowania równości szans i aktywnego uczestnictwa, oraz zwiększanie szans na zatrudnienie;	W celu 4.2 , którego zamierzeniem jest wspieranie włączenie społecznego nie wymieniono konkretnych działań, które będą promować równość szans.
(viii) wspieranie integracji społeczno-gospodarczej obywateli państw trzecich i społeczności marginalizowanych, takich jak Romowie;	W SRWL brak działań kierowanych do migrantów. Ze względu na przygraniczne usytuowanie regionu działania związane z integracją społeczno- gospodarczą obywateli Ukrainy i Białorusi powinny być ujęte w zintegrowanej wersji strategii. Do podejmowanych przez Samorząd Województwa działań mogą należeć, m.in.: działania lobbingsowe, mające na celu wprowadzenie korzystnych zmian przez organy decyzyjne.
(ix) zwiększanie równego i szybkiego dostępu do dobrej jakości, trwałych i przystępnych cenowo usług; modernizacja systemów zabezpieczenia społecznego, w tym wspieranie dostępu do ochrony socjalnej; poprawa dostępności, efektywności i odporności systemów ochrony zdrowia i usług opieki długoterminowej;	W kierunkach działania celu 4.2 wymieniono poprawę dostępu i jakości usług publicznych, nie wspomniano jednak o konkretnych działaniach dotyczących poprawy ochrony zdrowia i opieki długoterminowej.
(x) wspieranie integracji społecznej osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, w tym osób najbardziej potrzebujących i dzieci;	4.2
(xi) przeciwdziałanie deprivacji materialnej przez udzielanie pomocy żywnościowej lub podstawowej pomocy materialnej osobom najbardziej potrzebującym, w tym przy użyciu środków towarzyszących	W SRWL nie zdefiniowano celu polegającego na świadczeniu pomocy materialnej i żywnościowej osobom potrzebującym.

Źródło: Opracowanie własne.

Z powyższego zestawienia zawartego w tabeli nr 14 , jak i tabeli nr 15 wynika, iż cele włączenia społecznego w SRWL adresowane są w bardzo okrojony sposób. Należy wziąć jednak pod uwagę, iż **województwo lubelskie posiada „Strategię Polityki Społecznej Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020”** z 2017 r., która w całości poświęcona została zagadnieniom społecznym i jest integralną częścią SRWL, stanowiąc jej dokument operacyjny. **Takie podejście w odpowiedni sposób realizuje jeden z głównych celów polityki UE „Europa silna społecznie”**. Jest ono także odpowiedzią na zawartą przy opisie celu 4.2 informację dotyczącą faktu, iż województwo lubelskie charakteryzuje się najwyższym w kraju wskaźnikiem ubóstwa. **W dokumencie zintegrowanym należy zaakcentować**

integralność i komplementarność Strategii Polityki Społecznej z SRWL oraz podkreślić jej operacyjny charakter względem SRWL.

Szczególnie istotne wydaje się być włączenie do nowej Strategii działań związanych z działaniami na rzecz integracji migrantów. Jest to ważne ze względu na przygraniczne usytuowanie regionu. W trakcie wywiadów IDI oraz FGI, jakie przeprowadził Wykonawca wielu respondentów zwracało uwagę na konieczność większego otwarcia regionu na obywateli Ukrainy i Białorusi, upatrując w nich nadzieję na walkę z wyludnieniem i starzejącym się społeczeństwem głównie na terenach wiejskich. W zintegrowanym dokumencie należałoby określić konkretne działania, które sprzyjać będą współpracy transgranicznej oraz działania mające na celu wprowadzanie udogodnień dla obywateli z Ukrainy i Białorusi pragnących osiedlić się na terenie województwa lubelskiego. **Stworzone programy winny być kierowane nie tylko do pracowników fizycznych, ale także osób z wyższym wykształceniem, specjalistów z różnych branż a także studentów.** Działania podejmowane w tym zakresie przez Samorząd Województwa powinny uwzględniać, m.in.: działania informacyjne i lobbingsowe u organów decyzyjnych.

Ponadto zgodnie z zapisami Rozporządzenia EFS+, Art. 7 ust. 2: „Państwa członkowskie przydzielą odpowiednią kwotę swoich środków z EFS+ objętych rozporządzeniem dzielonym na działania związane z wyzwaniem wskazanym we właściwych zaleceniach dla poszczególnych krajów przyjętych zgodnie z art. 121 ust.2 i art. 148 ust. 4 TFUE oraz w europejskim semestrze, a wchodzące w zakres EFS+ określony w art. 4.” W związku z powyższym wydaje się, iż wyznaczanie celów strategicznych województwa powinno zostać poprzedzone analizą Country Specific Recommendations.

-Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie przepisów szczegółowych dotyczących celu „Europejska współpraca terytorialna” (Interreg) wspieranego w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz instrumentów finansowania zewnętrznego – wniosek z dnia 29.05.2018

Zgodnie z zapisami projektu Rozporządzenia cel „Europejska współpraca terytorialna” (Interreg) został ustanowiony na potrzeby zacieśnienia współpracy między państwami członkowskimi Unii oraz między odpowiednio państwami członkowskimi i przyległymi państwami trzecimi, krajami partnerskimi, innymi terytoriami lub krajami i terytoriami zamorskimi.

W ramach celu „Europejska współpraca terytorialna” (Interreg) z EFRR będą wspierane m. in.: następujące komponenty, które są znaczące dla województwa lubelskiego ze względu na przygraniczne usytuowanie:

- komponent 1 - współpraca transgraniczna między przyległymi regionami w celu wspierania zintegrowanego rozwoju regionalnego (komponent 1 – szczególnie w aspekcie: zewnętrzna współpraca transgraniczna między przyległymi lądowymi regionami przygranicznymi co najmniej jednego państwa członkowskiego i jednego z poniższych podmiotów lub ich większej liczby:

(i) beneficjentów IPA, lub

(ii) krajów partnerskich wspieranych ze środków ISRWM lub

(iii) Federacji Rosyjskiej w celu umożliwienia jej uczestnictwa we współpracy transgranicznej również wspieranej ze środków ISRWM.

- komponent 3 – współpraca regionów najbardziej oddalonych, między nimi i z sąsiadującymi państwami trzecimi i krajami partnerskimi lub krajami i terytoriami zamorskimi lub kilkoma z nich w celu uproszczenia integracji regionalnej w ich sąsiedztwie,

- komponent 4 - współpracę międzyregionalną w celu wzmocnienia skuteczności polityki spójności („komponent 4”) w drodze wspierania:

a) wymiany doświadczeń, innowacyjnych podejść i budowania zdolności w odniesieniu do:

(i) realizacji programów Interreg;

(ii) realizacji programów w ramach celu „Inwestycje na rzecz zatrudnienia i wzrostu”, zwłaszcza w odniesieniu do przedsięwzięć międzyregionalnych i transnarodowych, w których beneficjenci znajdują się w co najmniej jednym państwie członkowskim;

(iii) tworzenia, funkcjonowania i wykorzystywania europejskich ugrupowań współpracy terytorialnej;

b) analizy tendencji rozwojowych w zakresie celów spójności terytorialnej.

Środki na cel „Europejska współpraca terytorialna” (Interreg) wynoszą 8 430 000 000 EUR (w tym: 52,7% - komponent 1, 3,2% - komponent 3, 1,2% - komponent 4).

III. OCENA CZYNNIKÓW WPŁYWAJĄCYCH NA POZYCJĘ ROZWOJOWĄ WOJEWÓDZTWA POPRZEZ PRYZMAT SKUTECZNOŚCI REALIZACJI STRATEGII

Strategia rozwoju regionalnego, jako główny dokument programowy na poziomie województwa, obejmuje kompleksowo swym zakresem wszystkie kluczowe kwestie, które stanowią o rozwoju danego regionu. Ich systematyzacja i kategoryzacja znajdują odzwierciedlenie w celach strategicznych oraz operacyjnych. W Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego 2014-2020 wyszczególniono cztery cele strategiczne oraz dziewiętnaście celów operacyjnych. Konsekwencją powyższego jest szeroki wachlarz często niekwantyfikowalnych obszarów, w których powinny nastąpić zmiany w okresie realizacji SRWL. Powoduje to z kolei, że niemożliwe staje się pełne odzwierciedlenie zmian adresowanych w dokumencie strategicznym. Jest to zupełnie zrozumiałe i naturalne. 26 indykatorów zawartych w systemie monitoringu SRWL ma za zadanie w szybki i transparentny sposób pokazać w dowolnym czasie organom samorządu województwa, w jakim stopniu realizowane są cele strategiczne i operacyjne. Na poziomie badań ewaluacyjnych można natomiast poświęcić uwagę także innym miernikom, które odnoszą się do postępu w implementacji zapisów Strategii. Na potrzeby niniejszego badania lista wskaźników realizacji SRWL została znacząco rozszerzona o dodatkowe zmienne. Pozwoliło to w szerszym stopniu odnieść się do zachodzących w poszczególnych dziedzinach zmian i występujących w nich tendencji.

W sytuacji, w której umożliwiła to dostępność faktografii wykorzystano wskaźniki pokazujące efekty i rezultaty. W przypadku braku adekwatnych indykatorów analizowano wskaźniki o charakterze produktowym pozwalające w sposób pośredni ocenić aktywność w poszczególnych obszarach interwencji. Wspomniany brak odpowiednich danych oraz fakt, iż niektóre tendencje nie poddają się ilościowej charakterystyce spowodował, iż oceniano progres w realizacji SRWL koncentrując się na określonych jej aspektach. Dotyczą one jednak kluczowych działań zapisanych w SRWL i tym samym pozwalają wyrobić opinię o rzeczywistym postępie, jaki miał miejsce.

1. Analiza wskaźników kontekstowych

Dokument strategiczny z definicji winien prezentować zapisy o stosunkowo generalnym charakterze. Implikacją powyższego jest brak możliwości uchwycenia i ukazania roli poszczególnych aktorów regionalnych w dokonującym się rozwoju województwa. W SRWL przyjęto model szerokiego zarządzania rozwojem. Zgodnie z nim należy dążyć do realizacji nie tylko zadań leżących w gestii wojewódzkich władz samorządowych. Mając na uwadze powyższe przyjmuje się, iż zarejestrowane zmiany w ramach poszczególnych celów operacyjnych są efektem realizacji Strategii. Przy czym należy podkreślić, iż chodzi tu zarówno o bezpośredni wpływ organów samorządu województwa, jak i ich pośrednie oddziaływanie polegające m.in. na kreowaniu odpowiednich warunków, klimatu i ram dla dokonywania się pozytywnych zmian w województwie lubelskim. Ważna jest także zdolność antycypacji trendów regionalnych i umiejętnego wpisywania się w nie. Stąd też progres w zakresie realizacji celów strategicznych i operacyjnych mierzymy poprzez wskazania indykatorów. Należy pamiętać, że mają one zobiektywizowany charakter i często mogą nie korespondować z subiektywną percepcją efektów SRWL, jaką mają mieszkańcy regionu. To zagadnienie na odrębne badanie

i związane z odpowiednim kształtowaniem polityki informacyjnej władz samorządowych. Należy podkreślić, iż od momentu uchwalenia SRWL w 2013 r. minęły ponad cztery lata. Jest to zbyt krótki okres czasu, aby formułować kategorię sądów i opinie o dokonanym postępie. Konstatacja ta staje się szczególnie uprawniona, gdy wspomnimy, że wdrażanie RPO WL - głównego narzędzia mającego na celu operacjonalizację SRWL – było de facto, nie z winy władz regionalnych, wdrażane ze znaczącym opóźnieniem. Mając na uwadze odpowiedzi na pytanie o postęp realizacji Strategii, skoncentrowano się na jej poszczególnych celach strategicznych i operacyjnych.

W naszej ewaluacji nie chcemy ograniczać się wyłącznie do nieco abstrakcyjnych wskaźników makroekonomicznych czy też sektorowych nie mających prostego odniesienia do standardu życia mieszkańców. Stąd też w odrębnej części rozdziału koncentrujemy się na poszczególnych obszarach mających bezpośrednie przełożenie na jakość życia w regionie.

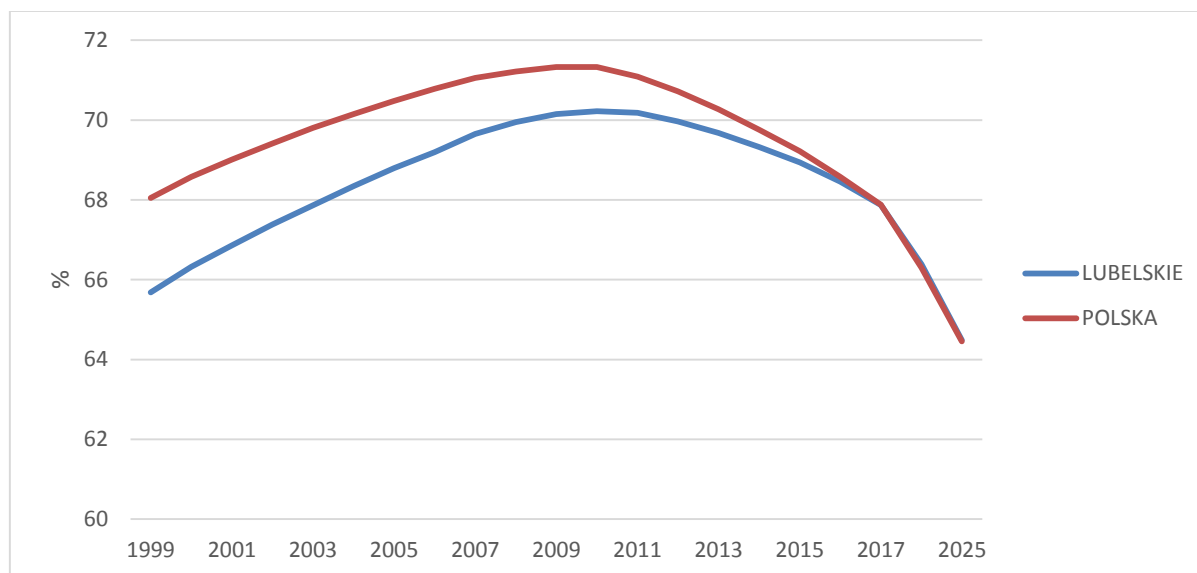
Przed analizą postępu w ramach poszczególnych celów SRWL warto zaprezentować, jak przedstawia się pozycja społeczno-gospodarcza województwa lubelskiego na tle kraju i średniej europejskiej. Analiza pozwala również określić zachodzące w regionie tendencje w obszarze makroekonomicznym. Innymi słowy, na tym etapie badamy w sposób najbardziej ogólny postęp w realizacji SRWL.

Tabela 16 - Liczba ludności

	1999	2004	2014	2016	2030	Zmiana między 1999 a 2030
POLSKA	38263303	38173835	38478602	38369390	37185073	-3%
LUBELSKIE	2209083	2185156	2147746	2131174	1995751	-10%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Rysunek 2 - Stosunek liczby osób w wieku produkcyjnym do ogółu

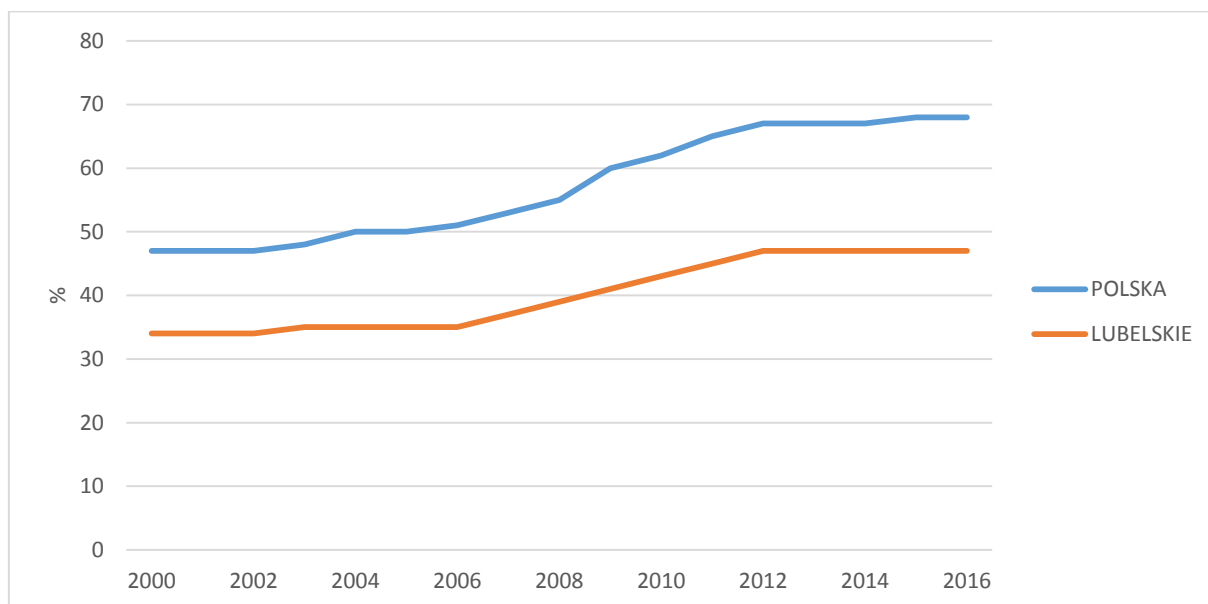

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Województwo lubelskie jest regionem charakteryzującym się negatywnymi tendencjami demograficznymi. Depopulacja jest oczywiście procesem, który dotyka wszystkie polskie regiony. Należy jednakże zauważyć, iż w przypadku województwa lubelskiego ograniczenie liczby ludności jest wyraźnie większe niż w przypadku średniej krajowej. Negatywny trend potwierdzają także prognozy

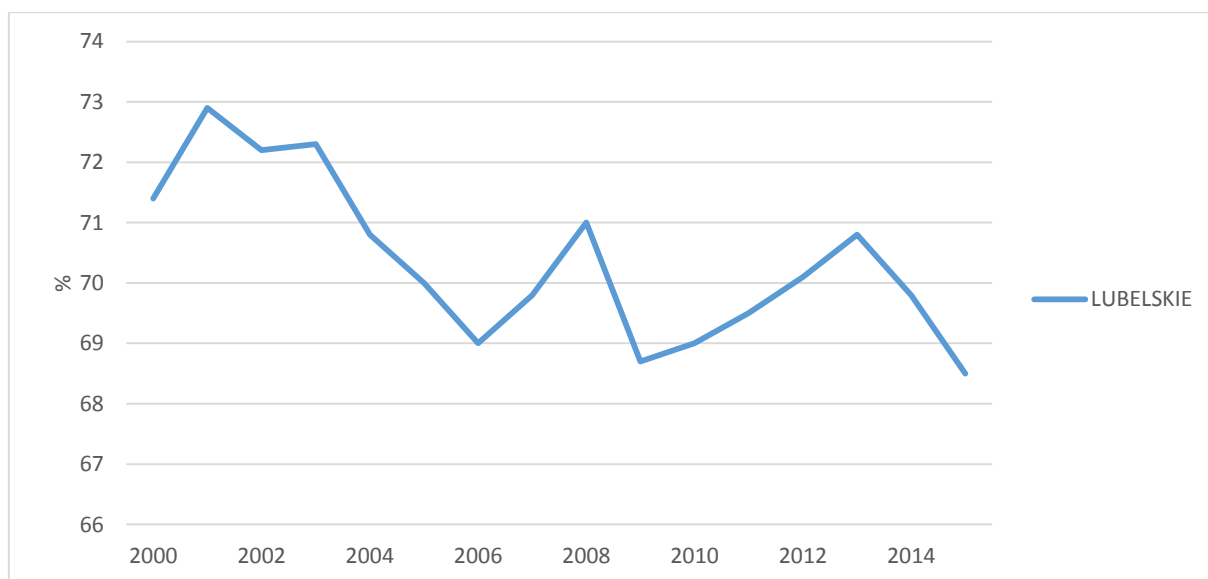
GUS, zgodnie z którymi w 2030 r. województwo lubelskie będzie piątym najsilniej dotkniętym w ujęciu procentowym przez depopulację regionem w Polsce. Ograniczenie liczby ludności – zwłaszcza w wieku produkcyjnym- stanowi główne zagrożenie dla przyszłego rozwoju regionu. Negatywne tendencje demograficzne ograniczają zasoby siły roboczej, kapitału ludzkiego, a także redukują popyt konsumpcyjny, co z kolei zmniejsza zainteresowanie inwestorów, ograniczając dynamikę wzrostu gospodarczego. Należy jednakże podkreślić, iż proces starzenia się społeczeństwa zachodzi w regionie z mniejszą dynamiką w porównaniu do Polski jako całości.

Rysunek 3 - PKB per capita w PPS (UE=100)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Eurostatu.

Rysunek 4 - PKB per capita (PL=100)

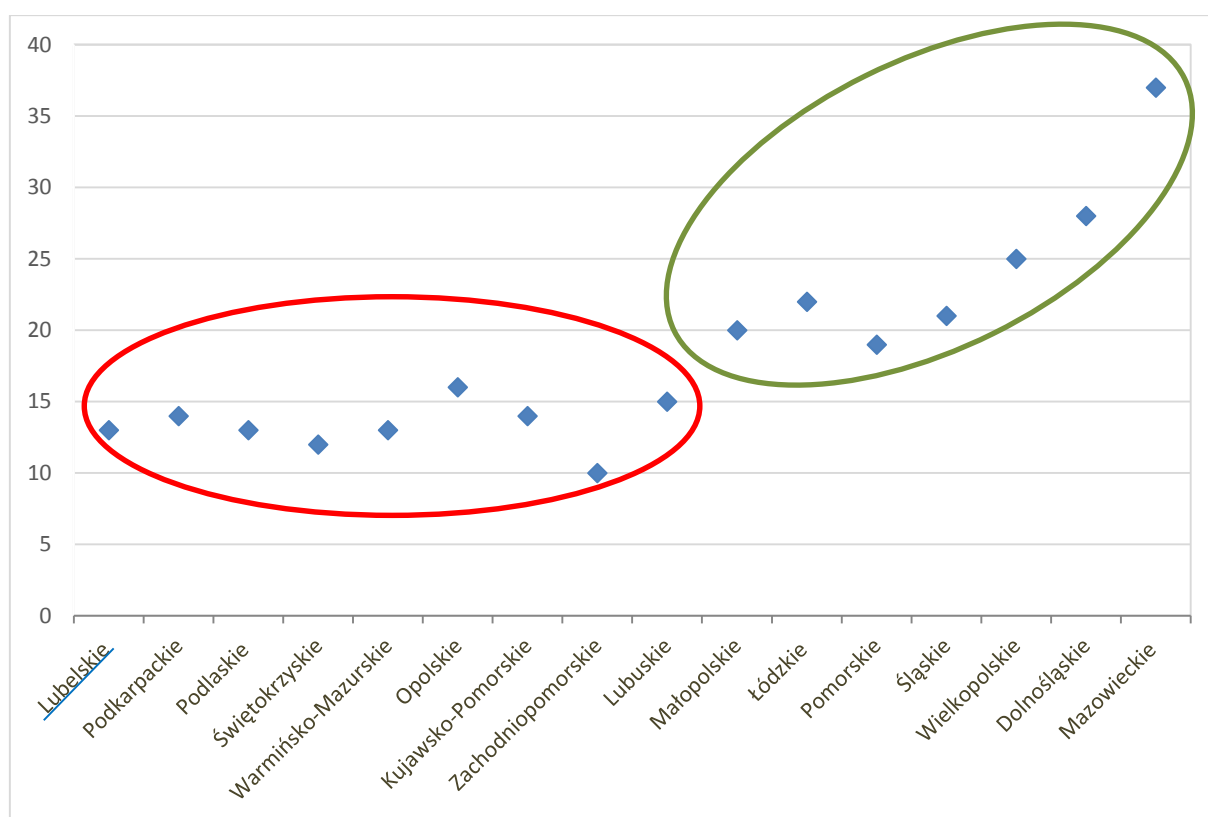

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

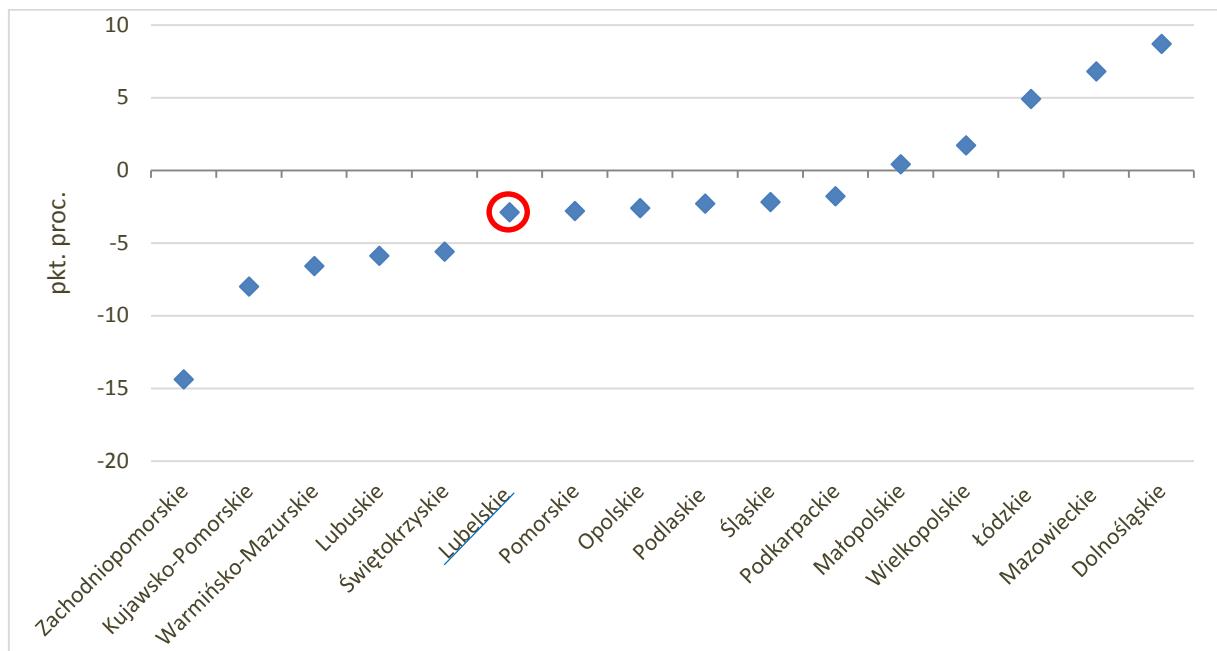
Województwo lubelskie plasuje się na znacznie niższym poziomie rozwoju gospodarczego w porównaniu do średniej UE. Jednak dzięki środkom europejskimi, region rozwija się i zaczyna zbliżać się do średniej unijnej, co odzwierciedlają m.in. zmiany wartości PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca. W 2020 r. PKB na osobę ma być równy 48% średniej unijnej, a wartość osiągnięta w 2016 r., stanowi około 98% docelowej. Taki stopień realizacji założonej wartości jest efektem dokonania jej projekcji w 2013 r., a więc w czasie, w którym prognozy opierały się jeszcze na danych z okresu pokryzysowego. To z kolei zdeterminowało ich konserwatywny i zachowawczy charakter. PKB per capita w stosunku do średniej krajowej powinien w 2020 r. - zgodnie z zapisami SRWL – kształtować się na poziomie 67,7%. W 2015 było to już 68,5% i można oczekiwać, że negatywna tendencja będzie postępowała w tym zakresie. Powodem tego stanu rzeczy jest wyższa dynamika rozwoju regionów, które na początku transformacji ustrojowej charakteryzowały się znacząco większymi potencjałami gospodarczymi niż województwo lubelskie.

Rysunek 5 – Zmiana PKB per capita w PPS (UE=100) w latach 2000-2016

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Eurostatu.

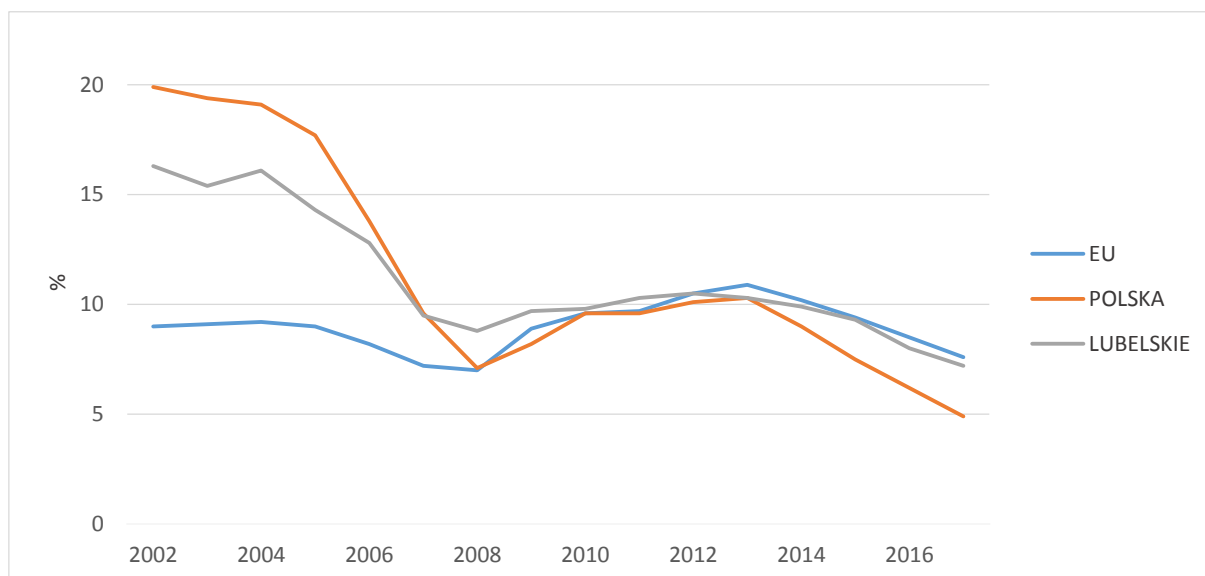
Rysunek 6 – Zmiana PKB per capita (PL=100) w latach 2000-2015

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Rozpatrując zmiany PKB w układzie 16 regionów, można wyodrębnić grupę województw znacząco skracających dystans rozwojowy w stosunku do UE (Rys. 5 kolor zielony) oraz grupę regionów, których konwergencja dokonuje się w umiarkowanym tempie (Rys. 5 kolor czerwony). W przypadku tej drugiej grupy województwo lubelskie plasuje się w środkowych rejestrach wyprzedzając województwa świętokrzyskie i zachodniopomorskie. Konsekwentny rozwój regionu ma miejsce pomimo stosunkowo trudnej strukturalnie pozycji wyjściowej. Potwierdza to stosunkowo niewielka zmiana pozycji województwa lubelskiego względem średniej krajowej (Rys. 6), podczas gdy w kilku innych regionach zmniejszanie się PKB względem średniej krajowej jest bardziej zauważalne.

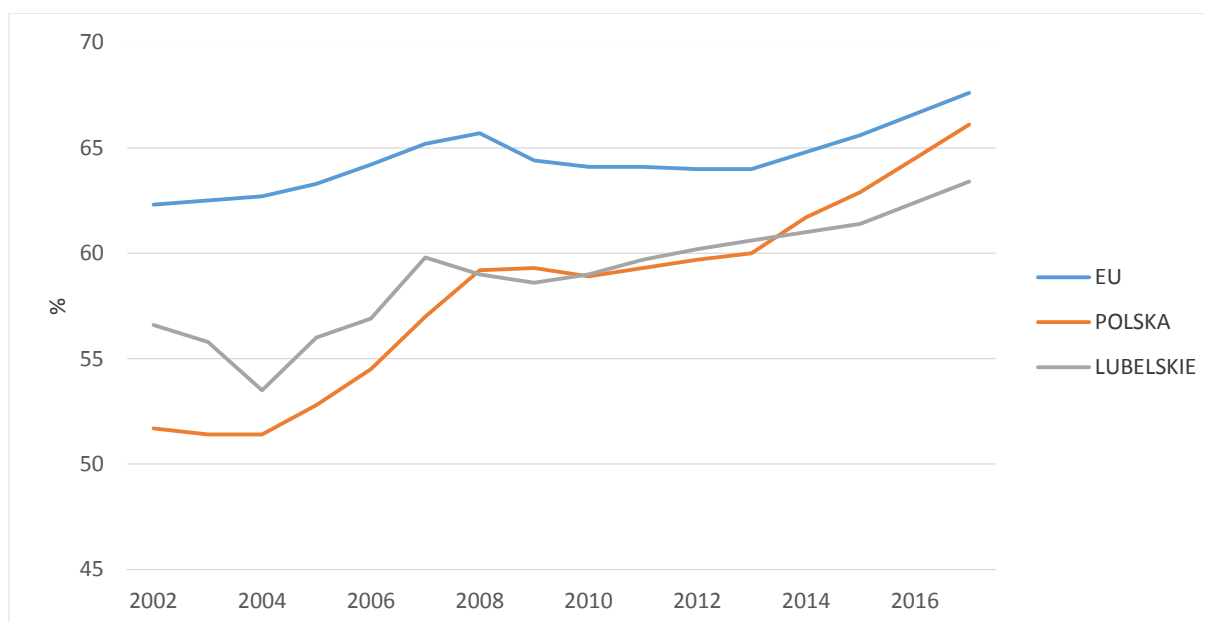
Rysunek 7 - Stopa bezrobocia osób w wieku 15+

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Eurostatu.

Od roku 2004, po akcesji Polski do struktur UE, można zaobserwować znaczący spadek stopy bezrobocia. W 2017 r. utrzymywała się ona na poziomie około 7,6% w województwie lubelskim i była o 0,4 pkt. proc. niższa od średniej dla UE. Wartość analogicznego miernika dla Polski jako całości wyniosła 4,9%. Zgodnie z założeniami SRWL, w 2020 r. stopa bezrobocia w regionie miała być równa 9%, natomiast już w 2016 była niższa od tej wartości. Wskazuje to na znaczące przyspieszeniu pozytywnej tendencji na rynku pracy polegającej na coraz większym zapotrzebowaniu na pracowników. Należy jednakże pamiętać, że owy trend jest po części wynikiem negatywnych zmian demograficznych, o których wspomniano już wyżej. Ograniczenie, na skutek depopulacji, liczby ludności aktywnej zawodowo (pracującej lub aktywnie poszukującej pracy) powoduje, że na drodze czysto statystycznego efektu obniża się stopa bezrobocia, która kalkulowana jest jako relacja liczby osób bezrobotnych do ludności aktywnej zawodowo.

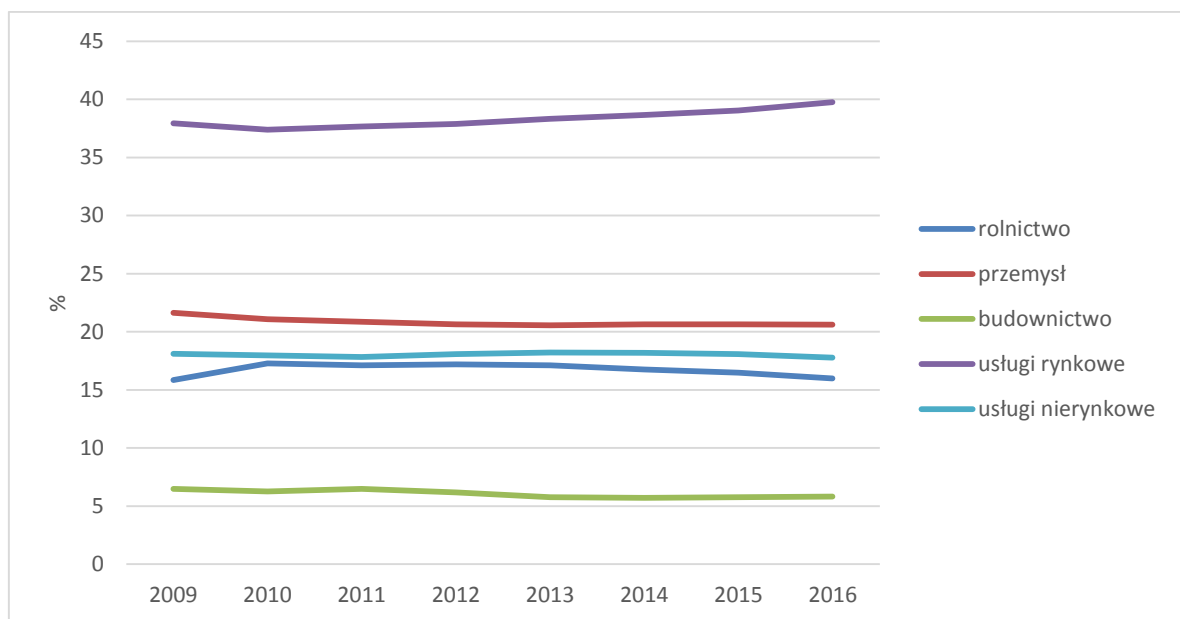
Rysunek 8 - Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 15-64 lat

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Eurostatu.

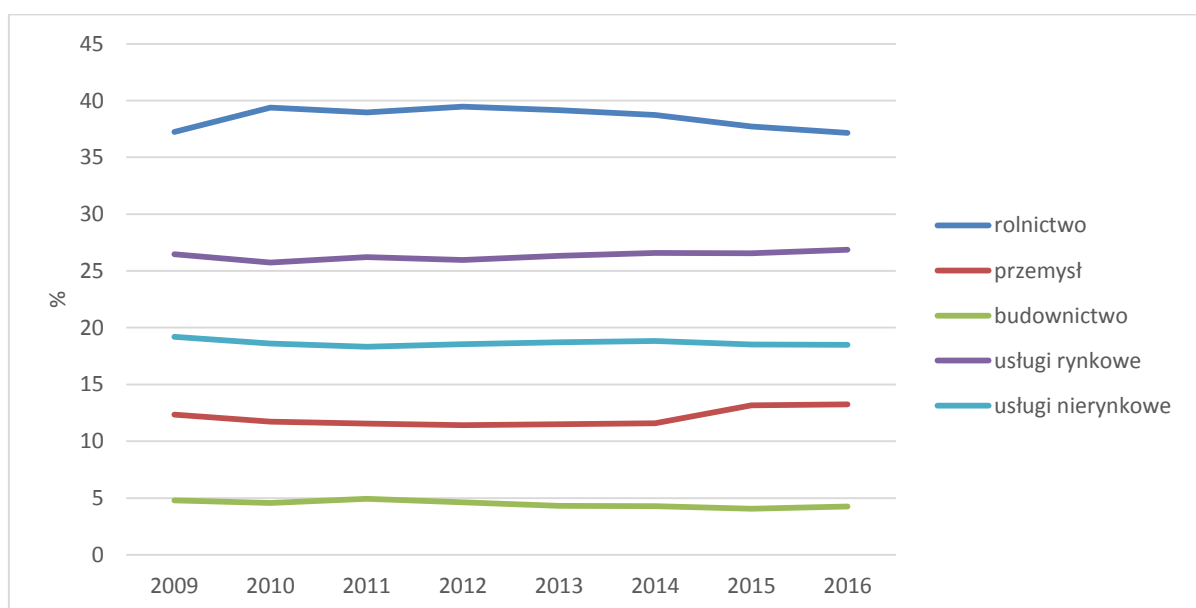
Od 2004 r. obserwowany jest trend wzrostowy w zakresie wskaźnika zatrudnienia osób w wieku 15-64 lat od 2004 r. Jest on implikacją poprawy sytuacji gospodarczej w regionie po akcesji do Unii Europejskiej. W 2020 r. wskaźnik zatrudnienia miał wynieść 61,4%, a wartość uzyskana w 2016 r. stanowiła już 102% docelowej. Przyczyny przekroczenia założonej wielkości są analogiczne do opisanych w przypadku PKB per capita.

Rysunek 9 - Struktura pracujących (faktyczne miejsce pracy) w poszczególnych sektorach ekonomicznych w Polsce

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

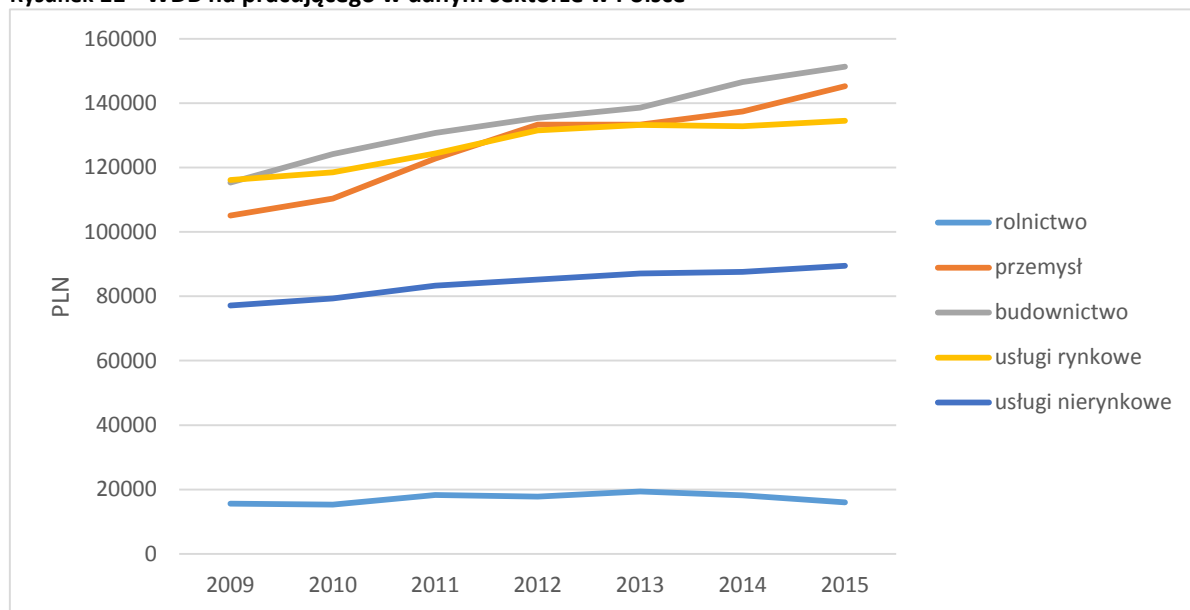
Rysunek 10 - Struktura pracujących (faktyczne miejsce pracy) w poszczególnych sektorach ekonomicznych w województwie lubelskim:

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

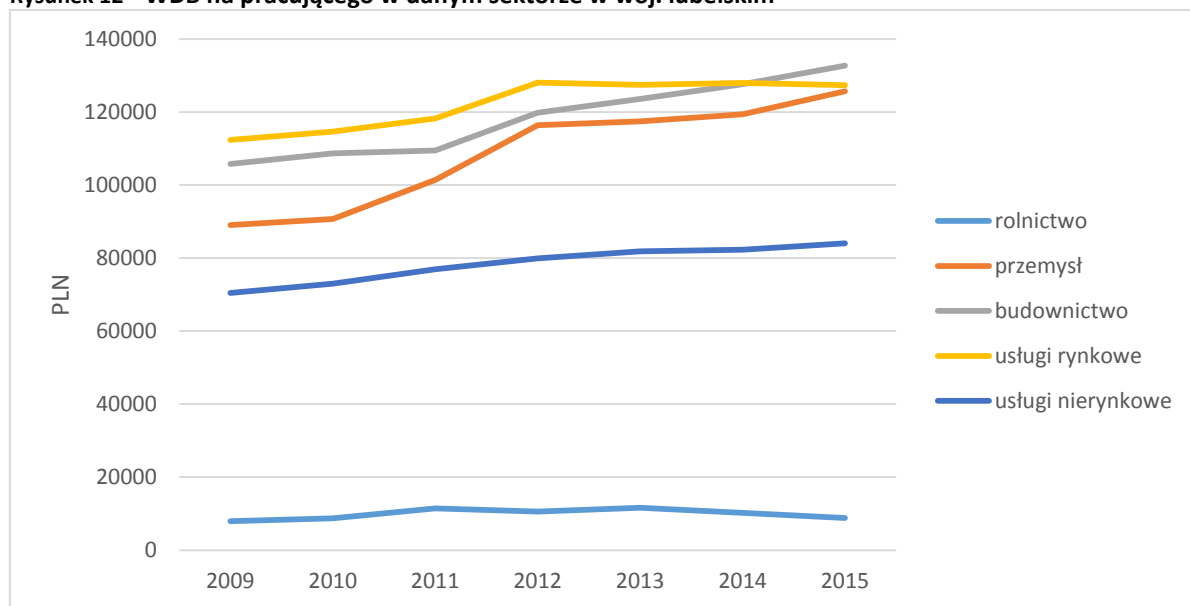
W województwie lubelskim nadal najwięcej osób pracuje w rolnictwie. W 2020 r. udział pracujących w tym sektorze ma być równy 25,5%, jednak w 2016 r. wynosił on aż 37,2% i jego spadek nie przejawia wysokiej dynamiki. Udziały pracujących w kluczowych sektorach usług rynkowych i przemysłu są znacząco niższe od średnich krajowych wartości. Analogicznie kształtuje się sytuacja w przypadku udziałów WDB. Jedynie udział osób pracujących w sektorze usług nierynkowych jest prawie równy wartości docelowej, w budownictwie stanowi 63%, a w przemyśle 74% wartości, jaką miałyby osiągnąć w 2020 r. Zarówno w kraju, jak i województwie lubelskim zauważalne są tendencje wzrostowe w przypadku wartości dodanej brutto na pracującego we wszystkich sektorach poza rolnictwem.

Rysunek 11 - WDB na pracującego w danym sektorze w Polsce

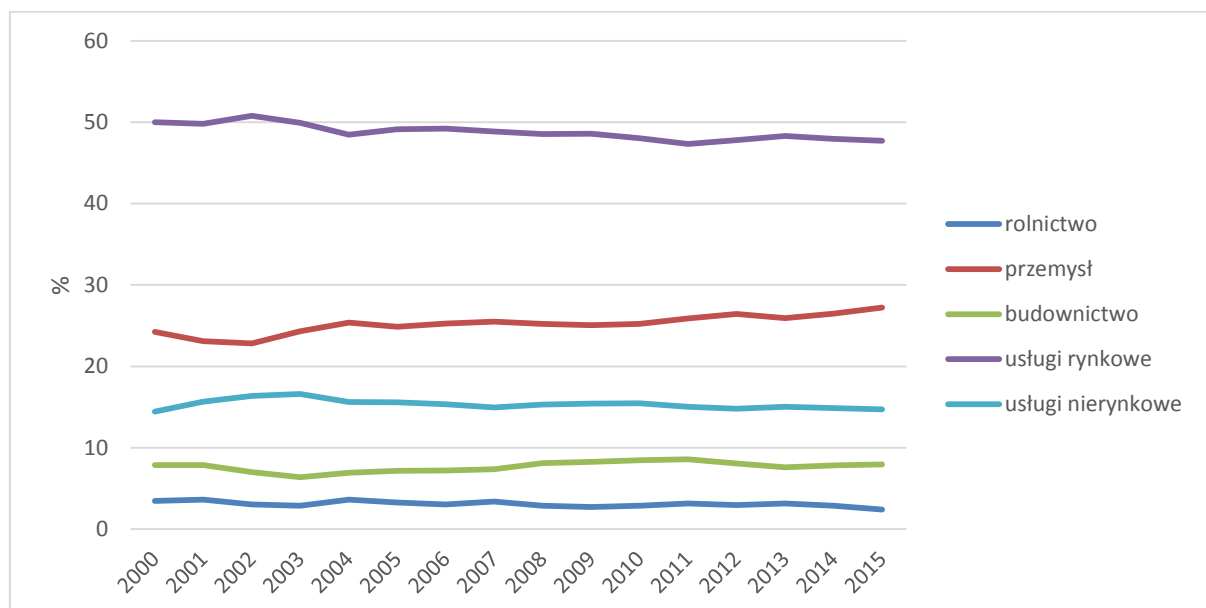
Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Rysunek 12 - WDB na pracującego w danym sektorze w woj. lubelskim

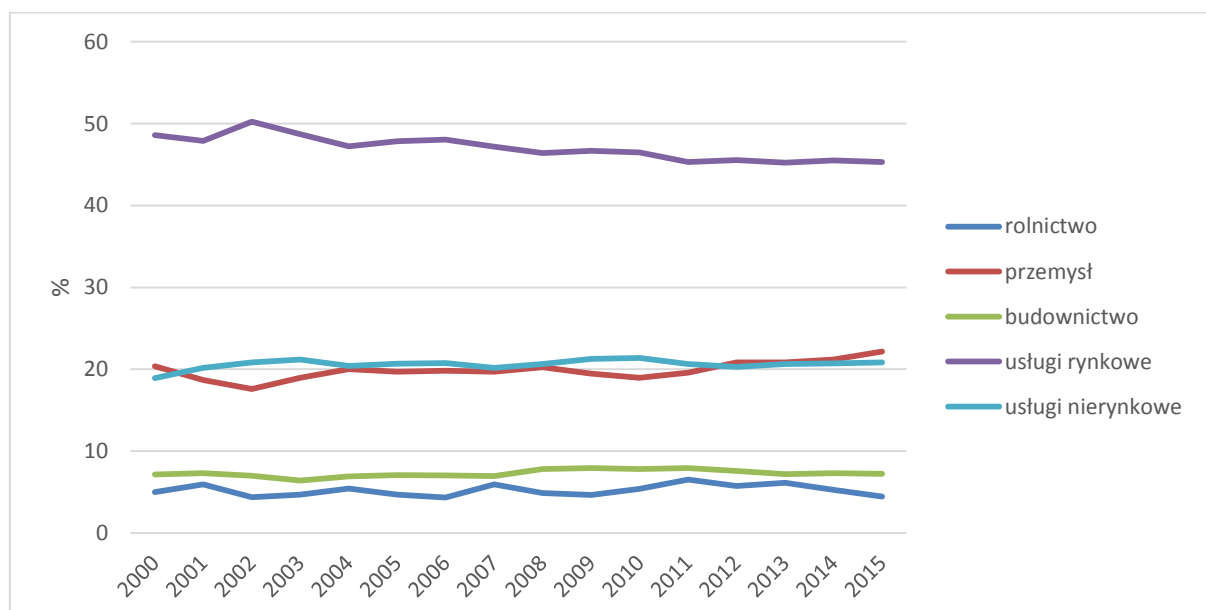
Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Rysunek 13 - Udział WDB danego sektora w całości WDB w Polsce

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Rysunek 14 - Udział WDB danego sektora w całości WDB w województwie lubelskim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Relatywnie niska pozycja województwa lubelskiego w rankingach PKB jest wynikiem sytuacji w otoczeniu zewnętrznym regionu oraz uwarunkowań wewnętrznych. Negatywne wydarzenia o charakterze geopolitycznym – m.in. konflikt na Bliskim Wschodzie, wojna handlowa na linii USA-reszta świata, nasilenie się tendencji populistycznych, kryzys migracyjny, kryzys projektu UE, wzrost tendencji protekcyjnych – przyczyniają się do coraz wyższej niepewności na międzynarodowych rynkach gospodarczych. To z kolei ogranicza skłonność przedsiębiorców –zarówno krajowych, jak i zagranicznych – do podejmowania projektów inwestycyjnych. Tendencje obserwowane w otoczeniu

zewnętrznym województwa lubelskiego stanowią zatem swoisty czynnik nie pozwalający w pełni ujawnić się efektom inwestycji podejmowanych w ramach realizacji SRWL. Z drugiej strony niezwykle ważną wagę dla rozwoju gospodarczego regionu wydają się mieć projekty finansowane ze środków UE. Potwierdza to zarówno analiza zmian PKB per capita w stosunku do UE, jak i Polski jako całości (Rys. 3 i 4), gdzie zwłaszcza w okresie kumulacji transferu funduszy UE, w latach 2009-2012, gospodarka województwa lubelskiego skracala dystans nie tylko względem średniej UE, lecz również wobec średniej krajowej. Niezwykle istotnym jest zatem skuteczne łączenie wsparcia zewnętrznego ze zmianami strukturalnymi w regionie.

Uwarunkowania strukturalne stanowią główny czynnik determinujący pozycję województwa lubelskiego w rankingach PKB. Wysoki udział mało wydajnego rolnictwa w generowaniu WDB i rynku pracy, a także stosunkowo niskie znaczenie przemysłu i nowoczesnych usług rynkowych powodują, że region relatywnie wolno redukuje lukę rozwojową względem UE. Wyższa wartość dodana generowana w przetwórstwie przemysłowym i usługach rynkowych stanowi główną determinantę wzrostu gospodarczego odzwierciedlonego w PKB. Przemysł jest głównym sektorem gospodarczym podlegającym wymianie międzyregionalnej i międzynarodowej. Stąd też, województwa odznaczające się stosunkowo wysokim poziomem uprzemysłowienia mogą skuteczniej wykorzystywać rosnący popyt w innych krajach i regionach. Sektor ten jest także najbardziej eksponowany na wzrost innowacyjności i wydajności pracy w wyniku wsparcia unijnego. Pozwala on w największym stopniu przekładać wsparcie zorientowane na poprawę infrastruktury, kapitału ludzkiego oraz innowacyjności na wzrost wydajności czynników produkcji i w finalnym rozrachunku silniejszy przyrost PKB. Rozwinięty sektor przemysłowy oraz nowoczesne usługi tworzą podstawę dla znaczącego wzrostu dochodów mieszkańców regionu, a tym samym do poprawy warunków ich życia. Wyższe dochody zwiększają również atrakcyjność regionu nie tylko dla potencjalnych rezydentów, ale dla obecnych mieszkańców województwa, w tym przede wszystkim młodych ludzi przywiązanych do regionu, lecz zmuszonych do jego opuszczenia ze względów ekonomicznych. Zmiany strukturalne to długookresowy proces, który wymaga koordynacji działań krajowych i regionalnych. Czynniki strukturalne zostały wyraźnie zaakcentowane w diagnozie SRWL, aczkolwiek nie były – w opinii Wykonawcy – adekwatnie zaadresowane w części programowej tego dokumentu. Pewnym dowodem bardzo ograniczonego charakteru takowych przemian są dane o zasobach kapitału materialnego w województwie lubelskim (Tabela 17). Pokazują one znacząco niższy poziom nasycenia kapitałem materialnym sektora przemysłowego (w tym przetwórstwa przemysłowego) oraz usług rynkowych.

Tabela 17 - Wartość brutto środków trwałych w danej sekcji/sektorze na 1 mieszkańca [tys. PLN]

		2008	2014	2016	Zmiana względna między 2008 a 2016
przetwórstwo przemysłowe	POLSKA	10.2	14.7	16.7	63%
	LUBELSKIE	5.7	7.7	8.8	54%
przemysł	POLSKA	18.8	26.8	30.4	61%
	LUBELSKIE	10.3	15.8	17.6	71%
usługi rynkowe	POLSKA	29.8	44.4	50.0	68%
	LUBELSKIE	25.3	36.0	41.2	63%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Pomimo pozytywnych tendencji nie można odnotować jakościowych zmian w strukturze gospodarczej regionu. Zasoby kapitałowe w kluczowych sektorach gospodarczych, odpowiedzialnych za największe przyrosty PKB, są nawet dwukrotnie niższe niż w Polsce jako całości. To kapitał jest czynnikiem

odpowiedzialnym za wzrost wydajności i konkurencyjności na rynkach krajowych i zagranicznych. W kontekście przemian strukturalnych w województwie lubelskim należy także wspomnieć o niekorzystnych tendencjach w obszarze bezpośrednich inwestycji zagranicznych.

Tabela 18 - Stan zobowiązań z tytułu zagranicznych inwestycji bezpośrednich w Polsce na koniec danego roku na osobę [Euro]

	2012	2014	2016	Zmiana względna między 2012 a 2016
POLSKA	1419	19016	20260	1327%
LUBELSKIE	375	1752	2866	664%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie NBP.

Tabela 19- Kapitał zagraniczny na 1 mieszkańca w wieku produkcyjnym [PLN]

	2011	2014	2016	Zmiana względna między 2011 a 2016
POLSKA	6652	8081	8744	31%
LUBELSKIE	902	1099	1408	56%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 20 - Podmioty z udziałem kapitału zagranicznego na 10 tys. mieszkańców

	2003	2004	2014	2016	Zmiana względna między 2003 a 2016
POLSKA	4.0	4.1	6.9	6.8	68%
LUBELSKIE	1.4	1.4	2.1	2.3	70%

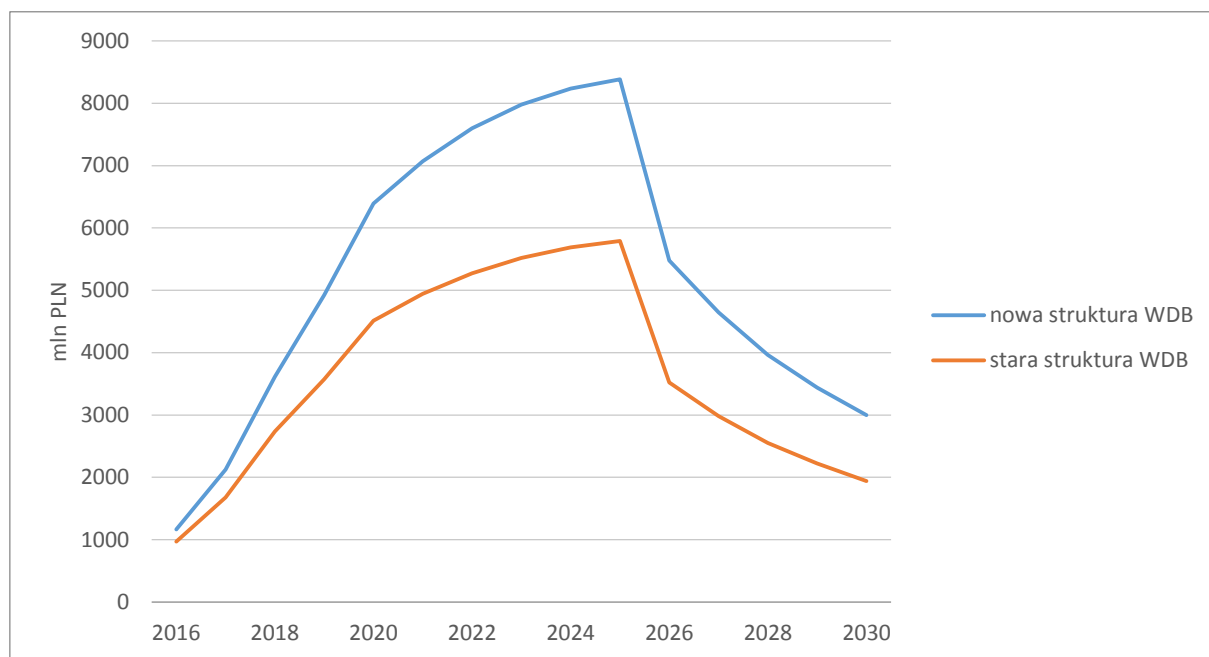
Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Udział kapitału zagranicznego w kształtowaniu tendencji rozwojowych województwa lubelskiego jest stosunkowo mały. Pokazują to zarówno dane NBP (Tabela 18), jak i GUS (Tabele 19 i 20). Należy oczywiście odnotować pozytywne tendencje wzrostowe w tym obszarze. W opinii Wykonawcy to właśnie kapitał zagraniczny może stanowić główny motor zmian strukturalnych w województwie lubelskim. Myśl tę rozwijamy w części rekomendacyjnej niniejszego raportu. Przemiany gospodarcze regionu mogą także dyskutować nie tylko przepływy kapitału w skali międzynarodowej wynikające z globalizacji, lecz także fakt starzenia się społeczeństwa w kraju i Europie oraz imigrację osób z kierunku wschodniego. Charakter województwa lubelskiego, kotwiczonego coraz silniej w powszechnej świadomości jako atrakcyjne miejsce wypoczynku, spędzania wolnego czasu, wysokiej jakości życia, pozwala na podejmowanie działań wpisujących ten region coraz silniej w turystykę oraz tzw. *silver economy* – sektor gospodarki dedykowany potrzebom ludności w podeszłym wieku.

Istota zmian strukturalnych została w sposób bardzo czytelny potwierdzona w symulacjach przy wykorzystaniu makroekonomicznego modelu HERMIN gospodarki województwa lubelskiego.

Rysunek 15 - Wpływ inwestycji publicznych na PKB w woj. lubelskim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie symulacji modelu HERMIN gospodarki województwa lubelskiego.

Zbadano¹⁴ jak wyglądałby wpływ inwestycji publicznych na PKB w województwie lubelskim, gdyby udział sektora przemysłowego w WDB został podwyższony do 27%, a usług rynkowych do 48%. Są to wartości, które Polska osiągnęła w 2015 r. Wpływ inwestycji porównano z przypadkiem, gdy struktura WDB regionu pozostała nie zmieniona. Skumulowana różnica w wielkości PKB daje wartość 24102 mln PLN, co stanowi 38% poziomu PKB w województwie lubelskim w 2015 r. Powyższy przykład pokazuje, jak duże znaczenie dla osiągnięcia wyższych wartości PKB w województwie ma wzrost udziału przemysłu i usług rynkowych w WDB.

W kolejnych częściach niniejszego rozdziału koncentrujemy się na zmianach, które dotyczą poszczególnych celów SRWL. W tabelkach oznaczonych kolorem niebieskim przedstawiono wskaźniki zawarte w Strategii Rozwoju Regionalnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, w rozdziale 9.1. W tabelkach koloru zielonego przedstawiono inne wskaźniki, które są uzupełnieniem do analizy realizacji celów Strategii.

Wskaźniki analizowano, biorąc pod uwagę lata, dla których były dostępne dane. W tabelkach podano pierwszy i ostatni rok, dla których można było odnaleźć wartości poszczególnych wskaźników. Dodatkowo, o ile pozwalała na to faktografia, pojawiały się dane dla roku 2004 (przystąpienie Polski do Unii Europejskiej) i dla roku 2014 (rozpoczęcie się kolejnej perspektywy unijnej). W niektórych przypadkach w tabelkach pojawiają się też dane z innych lat, ze względu na brak dostępu do wartości poszczególnych wskaźników dla lat 2004 lub 2014.

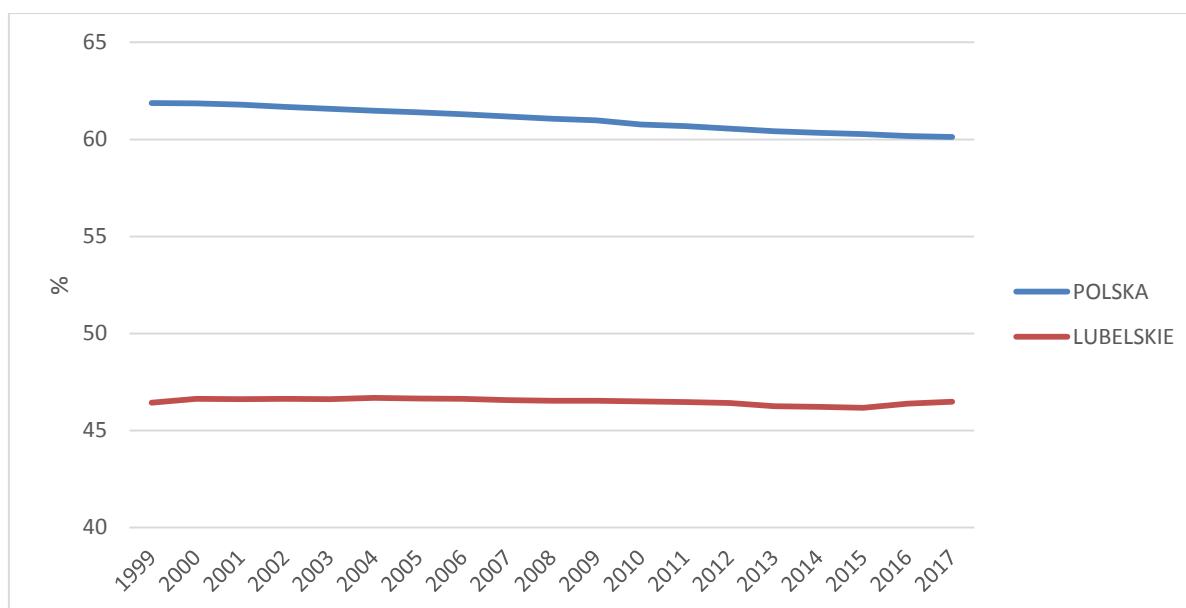
¹⁴ Przy wyborze inwestycji publicznych oparto się na danych dotyczących wydatków majątkowych inwestycyjnych z budżetów województw, powiatów i gmin bez miast na prawach powiatu zaczerpniętych z GUS/BDL. Szereg czasowy przedłużono za pomocą regresji liniowej. Założono, że środki zostaną wdrożone do 2025 r., żeby zobaczyć jakie będą różnice w efektach podażowych, które ujawniają się po zakończeniu inwestycji.

2. Cel strategiczny 1:

WZMACNIANIE URBANIZACJI REGIONU

Jednym z celów Strategii jest wzmocnienie urbanizacji regionu. Urbanizacja jest immanentną cechą procesów rozwojowych w dzisiejszych czasach. Potwierdza to m.in. Raport Banku Światowego z 2009 r. prezentujący PKB na km² powierzchni. Miasta pełnią bardzo ważne funkcje: są nośnikami postępu technologicznego oraz stanowią węzły komunikacyjne. W nich generowane są efekty aglomeracyjne wpływające na wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw. Mieszkańcy miast mają łatwy dostęp do zróżnicowanego rynku pracy, usług wyższego rzędu, instytucji otoczenia biznesu itp. Zintensyfikowanie procesów urbanizacji powinno przyczynić się zatem do poprawy sytuacji w całym województwie lubelskim.

Rysunek 16 - Wskaźnik urbanizacji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Współczynnik urbanizacji, czyli ilość osób mieszkających w miastach w ogóle populacji regionu plasuje się na znacząco niższym poziomie niż średnia krajowa. Jest to m.in. spowodowane faktem, iż wiele osób pracuje w sektorze związanym z rolnictwem, zatem ma swoje miejsce zamieszkania na obszarach wiejskich. W województwie lubelskim nie odnotowuje się tendencji zmiany w dynamice wskaźnika urbanizacji. Napływ nowych mieszkańców jest amortyzowany przez procesy suburbanizacyjne. W przypadku Polski jako całości procesy suburbanizacyjne są jednak wyraźniejsze i przyczyniają się do obniżenia wartości analizowanego indykatora. Na poprawę wskaźnika urbanizacji, powinna wpływać rewitalizacja miast, zwiększająca atrakcyjność poszczególnych kwartałów miasta i poprawiająca komfort życia. Docelowo wskaźnik urbanizacji ma osiągnąć w roku 2020 wartość 50,2%. W roku 2017 kształtował się na poziomie 46%, co stanowiło około 92% wartości docelowej. Warto jednak zauważyć, że od roku bazowego nie zmieniła się istotnie jego wartość. Mając na uwadze procesy suburbanizacji, warto zastanowić się nad terytorialnym rozszerzeniem obecnego miernika o gminy wchodzące w skład aglomeracji miejskich.

Tabela 21 - Poziom dochodów budżetów miast na prawach powiatu w odniesieniu do dochodów budżetów gmin i miast na prawach

	1999	2004	2014	2016	Zmiana między 1999 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	36%	51%	45%	45%	9
LUBELSKIE	34%	40%	35%	36%	2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

W porównaniu do Polski jako całości, województwo lubelskie charakteryzuje się niższym udziałem dochodów budżetów miast na prawach powiatu w dochodach budżetów gmin i miast na prawach powiatu. Jest to konsekwencją niższego poziomu zurbanizowania regionu. W 2020 r., rozpatrywany indyktor ma osiągnąć wartość 42%. W 2016 r., jego wartość oscylowała w granicach 36%, co stanowiło około 86% wielkości docelowej.

Analizując region poprzez pryzmat wskaźników makroekonomicznych, można zaobserwować jego rozwój. Odbywa się on jednak w wolniejszym tempie w porównaniu do Polski jako całości. Miały na to wpływ zmiany strukturalne w gospodarce krajowej, polegające na wzroście innowacyjności i konkurencyjności na poziomie poszczególnych sektorów ekonomicznych. Gospodarka województwa lubelskiego oparta jest w dużej mierze na rolnictwie, które jest mało wydajne, co prowadzi do tego, że region charakteryzuje się jednym z najniższych w Polsce wartości PKB na mieszkańca. Niedobór wysokiej jakości miejsc pracy w województwie lubelskim, przy rosnącym popycie na wysoko wykwalifikowanych pracowników w bogatszych częściach Polski, prowadzi do emigracji, młodych osób posiadających wyższe wykształcenie.

Cel operacyjny 1.1

ROZWIJANIE FUNKCJI METROPOLITALNYCH LUBLINA

Jednym z celów operacyjnych celu strategicznego Wzmacnianie urbanizacji regionu, jest rozwijanie funkcji metropolitalnych Lublina. Miasto to jest jednym z najważniejszych ośrodków w Polsce Wschodniej. Pełni funkcje zarówno kulturalne, turystyczne, jak i naukowe. Celem jest, by Lublin stał się miejscem jeszcze bardziej atrakcyjnym, zarówno dla turystów jak i przedsiębiorców, którzy będą coraz chętniej wybierać to miasto jako miejsce swoich inwestycji. Wpłyne to pozytywnie na dochody mieszkańców i budżet miasta. Rozwój funkcji metropolitalnych Lublina przybliżamy przy użyciu szeregu wskaźników, najpierw koncentrując się na funkcjach gospodarczych. Rozwój Lublina ukazujemy w pierwszej kolejności poprzez pryzmat rynku pracy.

Tabela 22 - Stopa bezrobocia rejestrowanego

	2004	2014	2017	Zmiana bezwzględna między 2004 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	19.0	11.4	6.6	12.4
LUBELSKIE	17.8	12.6	8.8	9.0
Powiat m.Lublin	12.4	8.6	6.2	6.2
Powiat m.Rzeszów	9.4	7.5	5.6	3.8
Powiat m.Białystok	13.3	11.9	7.0	6.3
Powiat m.Kielce	15.7	9.8	5.8	9.9
Powiat m.Olsztyn	10.8	6.8	4.5	6.3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 23 - Liczba pracujących na 1000 ludności

	2005	2014	2016	Zmiana względna między 2005 a 2016
POLSKA	259	291	301	16%
LUBELSKIE	284	317	323	14%
Powiat m.Lublin	297	359	372	25%
Powiat m.Rzeszów	441	473	482	9%
Powiat m.Białystok	261	290	300	15%
Powiat m.Kielce	329	381	389	18%
Powiat m.Olsztyn	342	370	381	11%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Lublin cechował się najszybszym wzrostem liczby pracujących na tle kluczowych ośrodków miejskich Polski Wschodniej. Wzrost ten znacząco przewyższał analogiczną wartość dla średniej krajowej. Było to wynikiem pojawienia się nowych miejsc pracy, dzięki zwiększającej się liczbie podmiotów gospodarczych. Daje to szansę na poprawę pozycji tego miasta względem innych ośrodków Polski Wschodniej oraz kraju.

Po Rzeszowie, w Lublinie rozwija się przedsiębiorczość najszybciej wśród głównych ośrodków Polski Wschodniej. Liczba przedsiębiorstw na 10 tys. jest znacząco wyższa od średniej krajowej, aczkolwiek ze względu na mankamenty bazy REGON wyniki te należy opatrzyć dużą dozą ostrożności.

Pod względem zamożności mieszkańców – odzwierciedlonej poprzez dochody z PIT – Lublin plasuje się na zbliżonej pozycji do innych stolic województw Polski Wschodniej. Wypada jednak ciągle znacząco gorzej w stosunku do średniej krajowej (1602 PLN). Dochody z PIT cechuje jednak silniejsza dynamika wzrostu niż dla Polski jako całości. Analiza dochodów z CIT wskazuje, że chociaż Lublin po Rzeszowie charakteryzuje się najwyższymi dochodami wśród głównych ośrodków miejskich Polski Wschodniej, to znacząco odstaje od średniej krajowej. Można zatem stwierdzić, iż stolica województwa lubelskiego cechuje się dużym deficytem większych firm, które stanowią często forpoczta innowacyjności i poprawy konkurencyjności całej gospodarki.

Tabela 24 - Liczba podmiotów wpisanych do rejestru REGON na 10 tys. ludności

	2002	2004	2014	2017	Zmiana względna między 2002 a 2017
POLSKA	907	937	1 071	1 121	24%
LUBELSKIE	680	684	799	834	23%
Powiat m.Lublin	1 097	1 110	1 272	1 335	22%
Powiat m.Rzeszów	1 165	1 171	1 341	1 455	25%
Powiat m.Białystok	1 171	1 073	1 142	1 191	2%
Powiat m.Kielce	1 300	1 380	1 443	1 466	13%
Powiat m.Olsztyn	1 228	1 220	1 312	1 346	10%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 25 - Dochody podatkowe (PIT) per capita [PLN]

	2009	2014	2017	Zmiana względna między 2009 a 2017
POLSKA	1 057.8	1 278.5	1 601.9	51%
LUBELSKIE	749.1	967.2	1 187.2	58%
Powiat m.Lublin	848.7	1 065.7	1 313.2	55%
Powiat m.Rzeszów	862.8	1 080.8	1 326.4	54%
Powiat m.Białystok	785.8	982.0	1 209.1	54%
Powiat m.Kielce	863.4	1 097.2	1 329.2	54%
Powiat m.Olsztyn	999.1	1 127.0	1 386.8	39%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 26 - Dochody podatkowe (CIT) per capita [PLN]

	2009	2014	2017	Zmiana względna między 2009 a 2017
POLSKA	130.1	113.0	153.0	18%
LUBELSKIE	65.7	67.9	73.9	13%
Powiat m.Lublin	84.2	79.8	93.7	11%
Powiat m.Rzeszów	105.6	89.8	126.9	20%
Powiat m.Białystok	68.0	51.4	59.3	-13%
Powiat m.Kielce	81.3	62.9	68.2	-16%
Powiat m.Olsztyn	72.0	78.0	61.2	-15%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Lublin jest miejscem atrakcyjnym turystycznie, jednak w porównaniu z innymi głównymi miastami Wschodniej Polski nie przyciąga on największej liczby turystów. O wiele częściej odwiedzany jest Rzeszów i Olsztyn, na co mogą mieć wpływ m.in. uwarunkowania przyrodnicze. W okolicy Olsztyna znajduje się wiele pięknych jezior, a niedaleko Rzeszowa są Bieszczady. Warto jednak zauważyć, że dynamika wzrostu liczby turystów w Lublinie jest znacząco wyższa od średniej krajowej i druga wśród stolic Polski Wschodniej. Miasto to jest miejscem atrakcyjnym m.in. ze względu na organizowane w nim wydarzenia kulturalne i naukowe. W porównaniu z innymi ośrodkami miejskimi, w Lublinie zostało zorganizowanych wiele sesji i seminariów naukowych, a także różnego rodzaju imprez, a dynamika wzrostu ich liczby jest jedną z najwyższych wśród miast leżących w Polsce Wschodniej.

Tabela 27 - Turyści korzystający z noclegów na 1000 ludności

	2002	2004	2014	2017	Zmiana względna między 2002 a 2017
POLSKA	372.6	412.4	651.8	832.6	123%
LUBELSKIE	225.1	249.8	354.8	482.3	114%
Powiat m.Lublin	354.9	400.8	614.6	901.3	154%
Powiat m.Rzeszów	579.4	512.3	1035.6	1438.2	148%
Powiat m.Białystok	392.5	360.1	837.0	803.7	105%
Powiat m.Kielce	313.2	319.5	613.0	819.6	162%
Powiat m.Olsztyn	655.3	714.6	975.3	1060.1	62%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 28 - Liczba uczestników imprez na 1000 mieszkańców

	2003	2014	2017	Zmiana względna między 2003 a 2017
POLSKA	791	1 047	945	20%
LUBELSKIE	872	1 136	940	8%
Powiat m.Lublin	370	881	892	141%
Powiat m.Rzeszów	923	590	729	-21%
Powiat m.Białystok	485	1 283	1 094	126%
Powiat m.Kielce	674	984	1 438	114%
Powiat m.Olsztyn	1 216	1 956	595	-51%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 29 - Liczba sesji i seminariów naukowych/sympozjów

	2010	2014	2017	Zmiana względna między 2010 a 2017
POLSKA	557	885	806	45%
LUBELSKIE	19	23	48	153%
Powiat m.Lublin	9	18	32	256%
Powiat m.Rzeszów	3	3	2	-33%
Powiat m.Białystok	2	2	5	150%
Powiat m.Kielce	3	26	44	1367%
Powiat m.Olsztyn	4	1	5	25%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Poziom ilości absolwentów liceów ogólnokształcących, którzy zdali egzamin maturalny w głównych miastach Polski Wschodniej w 2016 nie odbiega szczególnie od średniej w Polsce i województwie lubelskim. Generalnie w kraju zauważalny jest trend malejący liczby absolwentów szkół wyższych, co wynika z większego popytu na osoby posiadające wykształcenie zawodowe. Warto jednak zwrócić uwagę na liczbę absolwentów szkół wyższych, która dla Lublina przyjmuje największą wartość porównując z innymi miastami w Polsce Wschodniej. Dostęp do dobrych uczelni jest jednym z elementów, które przyciągają młodych ludzi. Napływ studentów pomoże zniwelować w części negatywne konsekwencje, które niesie ze sobą niż demograficzny.

Tabela 30 - Procent absolwentów liceów ogólnokształcących, którzy zdali egzamin maturalny

	2007	2014	2016	Zmiana między 2007 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	97%	80%	89%	-8
LUBELSKIE	97%	80%	89%	-8
Powiat m.Lublin	97%	89%	90%	-7
Powiat m.Rzeszów	97%	89%	90%	-7
Powiat m.Białystok	95%	89%	93%	-2
Powiat m.Kielce	96%	91%	91%	-5
Powiat m.Olsztyn	94%	82%	84%	-10

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/Wskaźniki Zrównoważonego Rozwoju, CKE.

Tabela 31 - Udział absolwentów szkół wyższych w ogólnej ludności

	2012	2014	2016	Zmiana między 2012 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	1.3%	1.1%	0.9%	-0.4
LUBELSKIE	1.3%	1.1%	1.0%	-0.3
Powiat m.Lublin	6.8%	6.0%	5.2%	-1.6
Powiat m.Rzeszów	8.5%	8.1%	7.7%	-0.8
Powiat m.Białystok	4.3%	3.4%	2.7%	-1.6
Powiat m.Kielce	6.4%	4.7%	3.8%	-2.6
Powiat m.Olsztyn	6.5%	5.0%	4.3%	-2.2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Lublin jest miastem, które ma coraz mocniejszą pozycję zarówno w kraju, jak i za granicą. Jest miejscem, które oferuje usługi kulturalne, edukacyjne. Jest coraz bardziej atrakcyjny dla turystów, jak i inwestorów, co powoduje wzrost wpływów do budżetu miasta i prowadzi do jego szybszego rozwoju.

Cel operacyjny 1.2

WSPIERANIE PONADLOKALNYCH FUNKCJI MIAST

W województwie lubelskim poza stolicą są także inne miasta, które pełnią ważne funkcje gospodarcze, kulturowe czy naukowe. Najbardziej zbliżone do Lublina pod względem poziomu rozwoju są Puławy i ich bezpośrednie otoczenie (powiat puławski), który charakteryzuje się m.in. największą liczbą pracujących osób na 1000 ludności oraz najniższą stopą bezrobocia. Od 2004 do 2017 r. w związku z napływem do Polski i również do województwa lubelskiego, funduszy unijnych nastąpił bardzo duży spadek bezrobocia. Docelowo w 2020 r. stopa bezrobocia w województwie lubelskim miała być równa 9%, a już w 2017 wynosiła 8,8%, co świadczy o poprawie sytuacji na rynku pracy. Puławy wyróżniają się również pod względem wielkości dochodów podatkowych CIT. Miasto to jest ośrodkiem przemysłowym, z największym zakładem produkcji nawozów Zakłady Azotowe. Biorąc pod uwagę wskaźniki dotyczące rynku pracy, a także wielkość dochodów podatkowych PIT i CIT, Białą Podlaską, Chełm i Zamość charakteryzuje niższy poziom rozwoju gospodarczego niż średnia województwa lubelskiego. Jest to spowodowane m.in. upadkiem niektórych gałęzi przemysłu, które były głównymi motorami napędzającymi te miasta.

Tabela 32 - Stopa bezrobocia rejestrowanego

	2004	2014	2017	Zmiana bezwzględna między 2004 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	19.0	11.4	6.6	12.4
LUBELSKIE	17.8	12.6	8.8	9.0
Powiat m.Lublin	12.4	8.6	6.2	6.2
Powiat puławski	17.2	10.1	5.9	11.3
Powiat m.Biała Podlaska	20.5	15.0	11.1	9.4
Powiat m.Chełm	25.7	15.8	12.1	13.6
Powiat m.Zamość	20.2	14.8	10.8	9.4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 33 - Liczba pracujących na 1000 ludności

	2005	2014	2016	Zmiana względna między 2005 a 2016
POLSKA	259	291	301	16%
LUBELSKIE	284	317	323	14%
Powiat m.Lublin	297	359	372	25%
Powiat puławski	280	322	333	19%
Powiat m.Biała Podlaska	244	266	265	9%
Powiat m.Chełm	218	239	237	9%
Powiat m.Zamość	275	306	303	10%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 34 - Dochody podatkowe (PIT) per capita [PLN]

	2009	2014	2017	Zmiana względna między 2009 a 2017
POLSKA	1 057.8	1 278.5	1 601.9	51%
LUBELSKIE	749.1	967.2	1 187.2	58%
Powiat m.Lublin	848.7	1 065.7	1 313.2	55%
Puławy	569.7	750.7	926.7	63%
Powiat m.Biała Podlaska	570.5	801.4	989.2	73%
Powiat m.Chełm	552.4	781.9	930.7	68%
Powiat m.Zamość	580.0	780.9	951.5	64%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 35 - Dochody podatkowe (CIT) per capita [PLN]

	2009	2014	2017	Zmiana względna między 2009 a 2017
POLSKA	130.1	113.0	153.0	18%
LUBELSKIE	65.7	67.9	73.9	13%
Powiat m.Lublin	84.2	79.8	93.7	11%
Puławy	87.3	82.5	130.2	49%
Powiat m.Biała Podlaska	28.5	34.3	22.6	-21%
Powiat m.Chełm	27.0	28.4	27.5	2%
Powiat m.Zamość	39.7	74.7	60.5	52%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Należy odnotować pozytywne tendencje w liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON we wszystkich ośrodkach subregionalnych. Szczególnie pod tym względem wyróżnia się Zamość, aczkolwiek ze względu na mankamenty bazy REGON wyniki te należy opatrzyć dużą dozą ostrożności. Konsekwencją wzrostu liczby podmiotów, jest większy dostęp do różnego rodzaju usług, jak i miejsc pracy.

Tabela 36 - Liczba podmiotów wpisanych do rejestru REGON na 10 tys. ludności

	2002	2004	2014	2017	Zmiana względna między 2002 a 2017
POLSKA	907	937	1 071	1 121	24%
LUBELSKIE	680	684	799	834	23%
Powiat m.Lublin	1 097	1 110	1 272	1 335	22%

Puławy	1 005	1 055	1 005	1 012	1%
Powiat m.Biała Podlaska	842	840	990	1 059	26%
Powiat m.Chełm	850	801	903	928	9%
Powiat m.Zamość	1 144	1 178	1 193	1 205	5%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Atrakcyjność miast w województwie lubelskim stale wzrasta. Największym udziałem turystów korzystających z noclegów na 1000 ludności charakteryzuje się powiat puławski, ze względu na potencjał turystyczny Puław, Nałęczowa i Kazimierza Dolnego, a dosyć niskim Chełm. Jednym z elementów przyciągających turystów do miast jest dostęp do usług kulturalnych i naukowych. Miastem, które w 2017 r. przyciągnęło najwięcej uczestników imprez był Zamość. Jest to efekt atrakcyjności turystycznej, w tym architektonicznej. Lublin, powiat puławski, Biała Podlaska, Chełm i Zamość charakteryzują się podobnym poziomem procentu absolwentów liceów ogólnokształcących, którzy zdali egzamin maturalny. Jednak pod względem udziału absolwentów szkół wyższych w ogólnej ludności, Lublin odznacza się najlepszym wynikiem. W tym mieście zorganizowanych zostało także wiele sesji i seminariów naukowych lub sympozjów, co wynika z pełnionej przez nie funkcji stolicy regionu.

Tabela 37 - Turyści korzystający z noclegów na 1000 ludności

	2002	2004	2014	2017	Zmiana względna między 2002 a 2017
POLSKA	372.6	412.4	651.8	832.6	123%
LUBELSKIE	225.1	249.8	354.8	482.3	114%
Powiat m.Lublin	354.9	400.8	614.6	901.3	154%
Powiat puławski	898.2	1009.1	1457.4	1732.1	93%
Powiat m.Biała Podlaska	404.5	350.2	498.3	659.1	63%
Powiat m.Chełm	226.7	269.0	266.4	332.6	47%
Powiat m.Zamość	501.5	632.3	751.2	981.7	96%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 38 - Liczba uczestników imprez na 1000 mieszkańców

	2003	2014	2017	Zmiana względna między 2003 a 2017
POLSKA	791	1 047	945	20%
LUBELSKIE	872	1 136	940	8%
Powiat m.Lublin	370	881	892	141%
Puławy	2 690	1 854	1 146	-57%
Powiat m.Biała Podlaska	1 675	1 434	886	-47%
Powiat m.Chełm	809	886	1 042	29%
Powiat m.Zamość	1 834	1 227	1 737	-5%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 39 - Liczba sesji i seminariów naukowych/sympozjów

	2010	2014	2017	Zmiana względna między 2010 a 2017
POLSKA	557	885	806	45%
LUBELSKIE	19	23	48	153%
Powiat m.Lublin	9	18	32	256%
Powiat puławski	2	0	2	0%
Powiat m.Chełm	0	1	0	0%
Powiat m.Zamość	3	0	3	0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 40 - Procent absolwentów liceów ogólnokształcących, którzy zdali egzamin maturalny

	2007	2014	2016	Zmiana między 2007 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	97%	80%	89%	-8
LUBELSKIE	97%	80%	89%	-8
Powiat m.Lublin	97%	89%	90%	-7
Powiat puławski	96%	93%	89%	-7
Powiat m.Biała Podlaska	97%	95%	90%	-7
Powiat m.Chełm	95%	87%	93%	-2
Powiat m.Zamość	96%	92%	88%	-8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/Wskaźniki Zrównoważonego Rozwoju, CKE.

Tabela 41 - Udział absolwentów szkół wyższych w ogóle ludności

	2012	2014	2016	Zmiana między 2012 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	1.3%	1.1%	0.9%	-0.4
LUBELSKIE	1.3%	1.1%	1.0%	-0.3
Powiat m.Lublin	6.8%	6.0%	5.2%	-1.6
Powiat puławski	0.2%	0.0%	0.0%	-0.2
Powiat m.Biała Podlaska	2.9%	2.5%	2.5%	-0.4
Powiat m.Chełm	1.6%	1.1%	0.8%	-0.8
Powiat m.Zamość	1.8%	1.6%	0.8%	-1.0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Dostęp do usług edukacyjnych i kulturalnych odgrywa kluczową rolę w utrzymaniu i przyciąganiu nowych mieszkańców, w tym studentów, także tych zza wschodniej granicy. Jednak o wyborze miejsca zamieszkania decyduje także komfort życia, który może być reprezentowany przez dostęp do infrastruktury komunalnej. Procent osób korzystających z wodociągów w miastach jest wysoki i nie odbiega znacznie od średniej Polski i województwa lubelskiego. Większe różnice głównych miast województwa lubelskiego w porównaniu do kraju są w dostępności do kanalizacji. W Lublinie, Puławach, Białej Podlasce, Chełmie i Zamościu około 90% osób korzysta z kanalizacji, podczas gdy w Polsce, jako całości w przybliżeniu 70%.

Tabela 42 - Korzystający z wodociągów w ogóle ludności

	2002	2004	2014	2016	Zmiana między 2002 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	84.8%	85.5%	91.6%	91.9%	7.1
LUBELSKIE	77.1%	78.4%	86.7%	86.9%	9.8
Powiat m.Lublin	94.3%	94.7%	95.3%	95.4%	1.1
Puławy	97.2%	97.3%	97.7%	97.8%	0.6
Powiat m.Biała Podlaska	79.5%	80.3%	86.2%	86.5%	7.0
Powiat m.Chełm	96.7%	96.8%	97.1%	97.1%	0.4
Powiat m.Zamość	93.9%	94.0%	94.7%	94.8%	0.9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 43 - Korzystający z kanalizacji w ogóle ludności

	2002	2004	2014	2016	Zmiana między 2002 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	56.7%	58.3%	68.7%	70.2%	13.5
LUBELSKIE	43%	44.3%	51.5%	52.5%	9.5
Powiat m.Lublin	89.1%	89.5%	90.8%	91.7%	2.6
Puławy	94.5%	94.7%	95.7%	95.9%	1.4
Powiat m.Biała Podlaska	77.6%	78.4%	85.5%	85.8%	8.2
Powiat m.Chełm	91.3%	91.6%	92.7%	93.2%	1.9
Powiat m.Zamość	88.4%	89.1%	90.7%	90.9%	2.5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Cel operacyjny 1.3

POPRAWA SKOMUNIKOWANIA LUBLINA Z OBSZARAMI METROPOLITALNYMI POLSKI I ZAGRANICY

Napływ do Lublina turystów, naukowców i biznesmenów jest uzależniony od poziomu skomunikowania tego miasta z innymi rejonami kraju i świata. Dzięki budowie portu lotniczego w Lublinie, zakończonej pod koniec roku 2012, można szybciej dotrzeć do różnych obszarów położonych poza województwem lubelskim. Mimo że udział w ruchu pasażerów jest relatywnie niewielki, widać wyraźnie tendencję wzrostową w zakresie wykorzystania lotniska.

Tabela 44 - Przyjazdy i wyjazd w tys. pasażerów w portach lotniczych

	2013	2014	2017	Zmiana względna między 2013 a 2017
POLSKA	25161	27181	40145	60%
LUBELSKIE	190	186	431	127%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 45 - Udział ruchu pasażerów w portach lotniczych, Polska = 100%

	2013	2014	2017	Zmiana między 2013 a 2017 [pkt.proc.]
LUBELSKIE	0.8%	0.7%	1.1%	0.3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Poprawiła się także sytuacja na przejściach granicznych z Białorusią i Ukrainą. Docelowo w 2020 liczba osób przekraczających granicę z Białorusią ma być równa 4425100, a z Ukrainą 5963000. W 2017 r. osiągnięte zostało około 98% wartości docelowej w przypadku przejść na granicy z Białorusią, a z Ukrainą aż 169%.

Tabela 46 - Liczba osób przekraczających granicę

	2000	2005	2014	2017	Zmiana względna między 2000 a 2017
z Białorusią	8 874 464	4221513	4219266	4349747	51%
z Ukrainą	6495148	6732225	8136579	10078356	55%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS.

Poprawa w tym względzie pokazuje rosnącą imigrację ekonomiczną z Ukrainy. W przypadku Białorusi od kilkunastu lat sytuacja jest ustabilizowana, a liczba osób wydaje się wskazywać na krótkookresowe przepływy ludności związane z handlem. W przypadku Ukrainy uwidacznia się fala emigracyjna zarobkowa, szczególnie od czerwca 2017 r., czyli od kiedy obywatele Ukrainy mogą wjeżdżać bez wizy Unii Europejskiej na 90 dni w ciągu pół roku.

Tabela 47 - Czas dojazdu z Lublina do wybranych miejscowości

	2015	2017	Zmiana względna między 2015 a 2017
Średni czas dojazdu samochodem osobowym poza godzinami szczytu z Lublina do Warszawy [min]	159.9	159.9	0%
Średni czas dojazdu koleją z Lublina do Warszawy [min]	142.8	236.9	66%
Średni czas dojazdu samochodem osobowym poza godzinami szczytu z Lublina do Krakowa [min]	251.4	251.4	0%
Średni czas dojazdu koleją z Lublina do Krakowa [min]	251.5	378.9	51%
Średni czas dojazdu samochodem osobowym poza godzinami szczytu z Lublina do Rzeszowa [min]	165.6	165.6	0%
Średni czas dojazdu koleją, połączeniem bezpośrednim z Lublina do Rzeszowa [min]	203.8	198.9	2%
Średni czas dojazdu samochodem osobowym poza godzinami szczytu z Lublina do Radomia [min]	110.6	110.6	0%

Średni czas dojazdu koleją z Lublina do Radomia [min]	144	242.7	69%
--	-----	-------	-----

Źródło: Opracowanie własne na podstawie RAPORT MONITORINGOWY z realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014–2020 (z perspektywą do 2030 roku), Departament Polityki Regionalnej, 2017.

Patrząc na czas dojazdu koleją z Lublina do niektórych miejscowości w Polsce, można zauważyć znaczne wydłużenie tego czasu przejazdu od 2015 r. Tak jest w przypadku drogi do Krakowa. Więcej czasu zajmuje także podróż koleją z Lublina do Radomia, a także z Lublina do Warszawy. Ma to zapewne związek z modernizacją torów na pewnych odcinkach. Przejazd do Rzeszowa koleją się skrócił, natomiast długość podróży samochodem z Lublina do Warszawy, Krakowa, Rzeszowa i Radomia się nie zmieniła. Jednak badany okres czasu jest krótki i projekty infrastrukturalne jeszcze trwają. Na razie system komunikacyjny nie jest domknięty stąd też, mimo inwestycji nie przynosi wymiernych korzyści czasowych, a wręcz straty.

3. Cel strategiczny 2:

RESTRUKTURYZACJA ROLNICTWA ORAZ ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH

Rolnictwo, jak również przetwórstwo żywności są nadal ważnymi działami gospodarki województwa lubelskiego. Należy podjąć odpowiednie działania w celu zwiększenia efektywności pracy w tych obszarach, co poprawi dochody rolników i doprowadzi do rozwoju całego regionu. Powinien nastąpić także wzrost zaawansowania terenów wiejskich pod względem wyposażenia ich w różnego rodzaju infrastrukturę, która poprawi komfort życia mieszkańców, przyczyni się do poprawy jakości środowiska, jak również spowoduje zwiększenie atrakcyjności regionu dla turystów.

Cel operacyjny 2.1

POPRAWA WARUNKÓW DLA WZROSTU TOWAROWOŚCI I KONKURENCYJNOŚCI GOSPODARSTW

Rolnictwo jest nadal sektorem, w którym pracuje najwięcej osób w województwie lubelskim. W 2016 roku było to aż 37%, podczas gdy w Polsce wynosiło 16%. Docelowo w 2020 w rolnictwie na Lubelszczyźnie ma pracować 25,5% osób. Wartość ta wydaje się być trudna do osiągnięcia, biorąc pod uwagę niską dynamikę spadku udziału rolnictwa w strukturze pracujących w ostatnich latach. Wysoki udział osób pracujących w rolnictwie, ma związek z niskim poziomem zaawansowania technologicznego regionu, jak również występowaniem zjawiska bezrobocia agrarnego. Świadczy o tym niska wartość dodana brutto na 1 pracującego w rolnictwie w województwie lubelskim w odniesieniu do średniej krajowej. W 2020 r. ma ona być równa 68,6%. Wartość 59% osiągnięta w 2015 r., stanowi około 86% wartości docelowej.

Tabela 48 - Struktura pracujących (faktyczne miejsce pracy) w rolnictwie

	2009	2014	2016	Zmiana między 2009 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	16%	17%	16%	0
LUBELSKIE	37%	39%	37%	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 49 - Wartość dodana brutto na 1 pracującego w rolnictwie w odniesieniu średniej krajowej

	2002	2004	2014	2015	Zmiana między 2002 a 2015 [pkt.proc.]
LUBELSKIE	50%	50%	60%	59%	9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Konieczne jest zwiększenie efektywności pracy w rolnictwie, co spowoduje rozwój całego regionu. Jedną z przyczyn niskiej wydajności rolnictwa jest rozdrobnienie gospodarstw. Przeciwdziałać temu należy zwiększając ich powierzchnię poprzez scalanie gruntów.

Tabela 50 - Udział gospodarstw wielkopowierzchniowych w gospodarstwach ogółem

	2010	2013	2016	Zmiana między 2010 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	66%	78%	86%	20
LUBELSKIE	21%	25%	32%	11

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

W województwie lubelskim, jak i całej Polsce udział gospodarstw wielkopowierzchniowych w gospodarstwach ogółem rośnie. Jednak na Lubelszczyźnie jest on niewielki w porównaniu do kraju, gdyż w 2016 r. wynosił zaledwie 32%, podczas gdy w Polsce aż 86%.

Tabela 51 - Końcowa produkcja rolnicza (w cenach stałych roku poprzedniego) na 1 ha użytków rolnych w PLN wg nowej definicji

	2010	2014	2016	Zmiana względna między 2010 a 2016
POLSKA	4044	6280	6045	49%
LUBELSKIE	3461	5348	5582	61%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Jednym z efektów rozdrobnienia rolnictwa jest mniejsza niż w Polsce efektywność produkcji z 1 ha, aczkolwiek można odnotować w województwie lubelskim tendencję wzrostową.

Tabela 52 - Udział towarowej produkcji rolniczej w końcowej produkcji rolniczej

	2002	2004	2014	2016	Zmiana między 2002 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	85.8%	84.8%	91.2%	91.8%	6.0
LUBELSKIE	90.3%	85.1%	89.3%	87.4%	-2.9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Mniejsza część niż w Polsce z produkcji końcowej ma charakter towarowy, co można po części tłumaczyć ciągle dużą rolą sektora rolniczego w rynku pracy i związanym z tym bezrobociem agrarnym.

Tabela 53 - Ekologiczne gospodarstwa rolne z certyfikatem - udział powierzchni użytków rolnych w użytkach rolnych ogółem

	2010	2014	2016	Zmiana między 2010 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	2.1%	3.8%	3.0%	0.9
LUBELSKIE	1.7%	2.4%	1.8%	0.1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Dochodowość produkcji może zostać zwiększona także przez rozwój wytwórstwa żywności wysokiej jakości, która jest droższa i znajduje swój rynek zbytu głównie w większych miastach i za granicą. Województwo lubelskie posiada jeszcze stosunkowo mały udział ekologicznych gospodarstw rolnych z certyfikatem, co ma przełożenie na wartość dodaną kreowaną w tym sektorze, a tym samym na dochody rolników.

Cel operacyjny 2.2

ROZWÓJ PRZETWÓRSTWA ROLNO-SPOŻYWCZEGO

Rozwój przetwórstwa produktów rolnych powoduje lepsze wykorzystanie surowców rolnych, a zatem większą opłacalność pracy w obszarze rolniczo-spożywczym. Wpływa to na wielkość dochodów ludności, jak również wpływów do budżetów gmin.

Tabela 54 - Produkcja sprzedana artykułów spożywczych na 1 mieszkańca [PLN]

	2005	2015	2016	Zmiana względna między 2005 a 2016
POLSKA	2796	4766	5109	83%
LUBELSKIE	1841	2804	3191	73%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS.

Produkcja sprzedana artykułów spożywczych wzrasta w województwie lubelskim, co powoduje pozytywne skutki w postaci wyższych dochodów osób pracujących w obszarze związanym z rolnictwem. Jednak jej wielkość jest niższa, a tendencje wzrostowe wolniejsze niż w Polsce, jako całości.

Tabela 55 - Udział nowo zarejestrowanych podmiotów sektora przetwórstwa rolno-spożywczego w ogólnej liczbie nowo zarejestrowanych podmiotów ogółem

	2009	2014	2017	Zmiana między 2009 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	0.69%	0.51%	0.59%	-0.10
LUBELSKIE	0.63%	0.50%	0.68%	0.04

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Warto jednak zwrócić uwagę, iż udział nowo zarejestrowanych podmiotów sektora przetwórstwa rolno-spożywczego w ogólnej liczbie nowo zarejestrowanych podmiotów był w 2017 r. większy w województwie lubelskim niż w Polsce. Jeżeli ta tendencja utrzyma się w kolejnych latach, będzie stanowiło to potwierdzenie coraz większej wagi tej gałęzi przemysłu dla gospodarki regionu.

Cel operacyjny 2.3

WZMOCNIENIE DORADZTWA ROLNICZEGO ORAZ PROMOWANIE I WSPIERANIE INICJATYW WSPÓŁPRACY ROLNIKÓW

Efektywność gospodarowania w obszarze rolniczym może być także zwiększona poprzez doradztwo rolnicze oraz promowanie i wspieranie inicjatyw współpracy rolników. Osoby pracujące w gospodarstwach o niższym poziomie zaawansowania, mogą poznać bardziej wydajne metody upraw i hodowli zwierząt, a także dowiedzieć się jak przetwarzać i gdzie dystrybuować wyprodukowaną żywność.

Tabela 56 - Liczba kótek rolniczych przypadających na 10 tys. mieszkańców

	2010	2012	2014	Zmiana względna między 2010 a 2014
POLSKA	0.36	0.39	0.31	-14%
LUBELSKIE	0.46	0.46	0.47	1%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 57 - Liczba samorządów zawodowych rolników przypadających na 10 tys. mieszkańców

	2010	2012	2014	Zmiana względna między 2010 a 2014
POLSKA	0.55	0.54	0.44	-19%
LUBELSKIE	0.92	0.92	0.47	-49%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Ośrodki Doradztwa Rolniczego zostały przekazane do administracji zespolonej z wojewodą. W województwie lubelskim liczba kótek rolniczych utrzymuje się na mniej więcej stałym poziomie, a samorządów zawodowych rolników na malejącym. Pokazuje to brak rozwoju tego typu inicjatyw, a tym samym odzwierciedla stosunkowo niską motywację do kooperowania, co w przypadku rozdrobnionego rolnictwa jest negatywną tendencją. Poziom tych wskaźników w 2014 r. był wyższy od średniej Polski, ale miało to związek przede wszystkim z faktem, że udział liczby pracujących w rolnictwie na Lubelszczyźnie jest znacznie większy niż generalnie w kraju.

Jednak efektywność poradnictwa na wsi, jak i promowania inicjatyw współpracy rolników jest przede wszystkim mierzona wzrostem upowszechnienia innowacyjnych rozwiązań, działań, które zwiększają wydajność pracy rolników. W województwie lubelskim jest ona stosunkowo niska, co potwierdza m.in. WDB na pracującego w rolnictwie.

Cel operacyjny 2.4

WSPIERANIE PRZEDSIĘBIORCZOŚCI NA WSI I TWORZENIA POZAROLNICZYCH MIEJSC PRACY NA OBSZARACH WIEJSKICH

Tabela 58 - Stopa bezrobocia osób w wieku 15+ wg BAEL na wsi

	1999	2004	2014	2016	Zmiana między 1999 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	13.2%	17.6%	9.5%	6.5%	-6.7
LUBELSKIE	9.3%	12.7%	8.8%	7.3%	-2.0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Rolnictwo nadal jest obszarem, w którym w województwie lubelskim pracuje najwięcej osób. Stopa bezrobocia zbliża się do średniej dla Polski i w 2016 r. była już niższa od docelowej, która w roku 2020 ma być równa 7,9%. Jednak w przypadku województwa lubelskiego można mówić o występowaniu bezrobocia agrarnego, które polega na zbyt wielkiej niż wynikałoby z rzeczywistego zapotrzebowania, liczbie osób zatrudnionych w rolnictwie. W celu zwiększenia swoich dochodów, mieszkańcy wsi coraz częściej decydują się na prowadzenie działalności agroturystycznej i świadczenie innych usług dla

rolnictwa. Ma to pozytywny wpływ nie tylko na sytuację finansową mieszkańców wsi, ale także rozwój turystyki w regionie.

Tabela 59 - Liczba noclegów w kwaterach agroturystycznych na tys. Mieszkańców

	1999	2014	2017	Zmiana względna między 1999 a 2017
POLSKA	6.4	10.0	14.0	119%
LUBELSKIE	7.5	4.9	10.0	33%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Liczba noclegów w kwaterach agroturystycznych na tys. mieszkańców jest niższa w województwie lubelskim niż w Polsce, jako całości. Jednak region rozwija się w tym względzie, chociaż wzrost ten jest wolniejszy niż generalnie w kraju.

Tabela 60 - Skup owoców leśnych na 1 mieszkańca [PLN]

	2009	2014	2017	Zmiana między 2009 a 2017
POLSKA	1.73	1.75	0.61	-65%
LUBELSKIE	6.30	8.65	1.14	-82%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Inną formą pozarolniczej działalności w województwie lubelskim jest zbieractwo owoców leśnych. Ich skup w przeliczeniu na 1 mieszkańca jest znacznie wyższy w regionie niż w Polsce jako całości. Gospodarcze wykorzystanie lasów ma wpływ na zwiększenie dochodów mieszkańców.

Cel operacyjny 2.5

WYPOSAŻANIE OBSZARÓW WIEJSKICH W INFRASTRUKTURĘ TRANSPORTOWĄ, KOMUNALNĄ, ENERGETYCZNĄ

Poziom komfortu życia na wsi nadal odbiega od sytuacji w miastach. Celem jest by te różnice były coraz bardziej wyrównywane, co może być osiągnięte m.in. poprzez wyposażanie obszarów wiejskich w infrastrukturę transportową, komunalną, energetyczną. Dostęp do sieci komunalnej jest coraz większy. Jednak pod względem liczby osób korzystających z kanalizacji, wsie położone w województwie lubelskim mają znacznie niższy poziom zaawansowania od obszarów wiejskich w Polsce jako całości. W roku 2020 różnica między odsetkiem ludności mieszkającej na wsi korzystającej z sieci wodociągowej w ludności na wsi ogółem, a odsetkiem ludności mieszkającej na wsi korzystającej z kanalizacji ma być równa 20%, a w 2016 wynosiła jeszcze aż 59,2%. W celu osiągnięcia wartości docelowej, muszą zostać podjęte bardziej skuteczne działania, aby wyposażyć obszary wiejskie w kanalizację. Jednak budowa sieci kanalizacyjnej musi być ekonomicznie uzasadniona, w przeciwnym wypadku wskazane jest stosowanie innych rozwiązań np. przydomowych oczyszczalni ścieków.

Także pod względem dostępności do sieci gazowej województwo odchyła się od średniej dla Polski. Następuje jednak konsekwentne redukowaniem luki rozwojowej w tym aspekcie. Celem jest, by w 2020 osoby korzystające z gazu na wsi stanowiły 20% ogółu ludności. W 2016 wskaźnik ten przyjmował wartość 15,5%, co stanowi około 78% wartości docelowej. Potwierdza to konsekwentne realizowanie zapisów Strategii.

Zauważalny jest także wyraźny rozwój w dostępie do energii elektrycznej na Lubelszczyźnie. W ostatnich latach jest on większy niż w Polsce, jako całości.

Tabela 61 - Korzystający z wodociągów na wsi w ogóle ludności na wsi

	2002	2004	2014	2016	Zmiana między 2002 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	69.7%	71.3%	84.3%	85%	15.3
LUBELSKIE	63.5%	65.6%	79.8%	80.3%	16.8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 62 - Korzystający z kanalizacji na wsi w ogóle ludności na wsi

	2002	2004	2014	2016	Zmiana względna między 2002 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	14.2%	17.3%	37.3%	40.3%	26.1
LUBELSKIE	7.6%	9.3%	19.9%	21.1%	13.5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 63 - Różnica między odsetkiem ludności mieszkającej na wsi korzystającej z sieci wodociągowej w ludności na wsi ogółem, a odsetkiem ludności mieszkającej na wsi korzystającej z kanalizacji

	2003	2004	2014	2016	Zmiana między 2003 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	54.5%	54%	47%	44.7%	-9.8
LUBELSKIE	55.9%	56.3%	59.9%	59.2%	3.3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 64 - Odsetek ludności mieszkającej na wsi korzystającej z sieci gazowej w ludności na wsi ogółem

	2002	2004	2014	2016	Zmiana między 2002 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	18.6%	17.8%	22.4%	23.0%	4.4
LUBELSKIE	10.1%	9.6%	14.7%	15.5%	5.4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 65 - Udział odbiorców energii elektrycznej na niskim napięciu na wsi w ludności na wsi ogółem

	2003	2004	2014	2016	Zmiana między 2003 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	19%	21%	32%	32%	13
LUBELSKIE	11%	11%	33%	34%	23

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 66 - Odsetek długości dróg publicznych o nawierzchni twardej ulepszonej na wsi

	2004	2014	2016	Zmiana między 2004 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	46.6%	50.3%	51.2%	4.6
LUBELSKIE	50.6%	51.6%	50.0%	-0.6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Istotnym czynnikiem wpływającym na komfort życia na obszarach wiejskich jest jakość dróg. Pod tym względem województwo lubelskie odznacza się zbliżonym poziomem do średniej krajowej, aczkolwiek obszar ten wymaga ciągle wielu nakładów inwestycyjnych dostosowanych do potrzeb mieszkańców.

Zmiany na obszarach wiejskich pod względem jakości życia są bezsprzecznie zauważalne. Zarysowane tendencje wskazują na odpowiedni kierunek działań. Udział pracujących w rolnictwie jest nadal duży, co w powiązaniu z małym rozwojem innowacyjności powoduje, iż wydajność pracy w tym sektorze jest niska. Ma to przełożenie na małe dochody mieszkańców wsi, co nie wpływa pozytywnie na rozwój regionu.

4. Cel strategiczny 3:

SELEKTYWNE ZWIĘKSZANIE POTENCJAŁU WIEDZY, KWALIFIKACJI, ZAAWANSOWANIA TECHNOLOGICZNEGO, PRZEDSIĘBIORCZOŚCI I INNOWACYJNOŚCI REGIONU

Wzrost potencjału wiedzy i zaawansowania technologicznego oraz innowacyjności prowadzi do zwiększenia atrakcyjności województwa lubelskiego dla inwestorów, a co za tym idzie poprawy sytuacji na rynku pracy.

Należy podkreślić, iż zgodnie z badaniami Banku Millenium, województwo lubelskie było **liderem pod względem zmian potencjału innowacyjności** w latach 2010-2015. W raporcie „Indeks Millennium – Potencjał Innowacyjności Regionów 2017” dokonano analizy zmiany tempa rozwoju innowacyjności w województwach Polski w perspektywie sześciu lat. Wzięto pod uwagę 6 wskaźników¹⁵, które w największym stopniu wpływają na rozwój innowacyjności. Województwo lubelskie uplasowało się na piątym miejscu w tym rankingu. Było to m.in. rezultatem. wysokiej liczby patentów, który z kolei wynikał z pozytywnej działalności ośrodków akademickich Lublina.

Tabela 67 – Wskaźniki przedstawiające potencjał innowacyjny woj. lubelskiego w stosunku do Polski i Unii Europejskiej

	PL	EU
Międzynarodowe publikacje naukowe	80%	43%
Najczęściej cytowane publikacje naukowe	70%	46%
Publiczno-prywatne publikacje	85%	36%
Zgłoszenia znaków towarowych	65%	57%
Zgłoszenia wzoru	73%	93%
Zatrudnienie w przedsiębiorstwach wysokiej i średnio-wysokiej techniki/ usługach wymagających specjalistycznej wiedzy	62%	50%
Eksport wyrobów wysokiej i średnio-wysokiej techniki	89%	82%
Regionalny wskaźnik innowacyjności regionalnej RII 2017	88.3%	47.4%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie „Regional Innovation Scoreboard 2017”.

Pod względem **regionalnego wskaźnika innowacyjności** (RII 2017) obliczanego przez Eurostat, województwo lubelskie plasuje się blisko średniej krajowej. Na uwagę zasługuje także wysoka wartość **eksportu wyrobów wysokiej i średnio-wysokiej techniki** zarówno pod względem Polski, jak i UE. Jest to szczególnie istotny wyróżnik, ponieważ wskazuje na skuteczną komercjalizację postępu technologicznego na arenie międzynarodowej, będącej najsurowszym wyzwaniem konkurencyjności rynkowej.

¹⁵ Wskaźniki: Wydajność pracy, stopa wartości dodanej, wydatki na B+R, edukacja policealna, pracujący w B+R, liczba patentów;

Cel operacyjny 3.1

WSPIERANIE NAJBARDZIEJ PERSPEKTYWICZNYCH KIERUNKÓW BADAŃ I KOMERCJALIZACJI ICH WYNIKÓW

Innowacyjność gospodarki województwa lubelskiego może zostać podniesiona dzięki wykorzystaniu potencjału naukowo-badawczego regionu związanego, m.in. z regionalnymi inteligentnymi specjalizacjami. Postęp zaawansowania technologicznego sprawi, że pewne dziedziny gospodarowania staną się bardziej konkurencyjne, co spowoduje wzrost dynamiki rozwoju regionu.

Zauważalne jest zwiększanie się udziału nakładów na działalność badawczą i rozwojową w PKB regionu. W 2015 r. wspomniany udział był równy 1,07%, co stanowi 124% wartości, jaką miał osiągnąć w 2020 r. Ta wartość plasuje region na wysokiej piątej pozycji wśród polskich regionów. Należy jednak podkreślić, że nie wynika to z nadzwyczajnej aktywności sektora przedsiębiorstw, lecz jest rezultatem działalności instytucji publicznych. Potwierdza to kolejny wskaźnik przedstawiający udział nakładów na działalność badawczą i rozwojową w sektorze szkolnictwa wyższego, którego wartość przejawia tendencje rosnące i jest wyższa niż w Polsce jako całości. W 2017 r. nakłady na działalność badawczo-rozwojową sektora przedsiębiorstw stanowiły 53% średniej krajowej i 29% średniej UE, natomiast sektora publicznego **132% średniej w Polsce i 108% średniej unijnej**, co potwierdza raport „Regional Innovation Scoreboard 2017”. Odsetek udzielonych patentów w regionie w liczbie patentów ogółem w Polsce jest w związku z powyższym coraz większy. W 2016 r. był równy 5,7%, co stanowiło 95% wartości docelowej. Liczba zgłoszeń patentowych do Europejskiego Urzędu Patentowego w stosunku do PKB (w PPS) stanowiła w województwie lubelskim **115% średniej krajowej** i 40% średniej w Unii Europejskiej (wg „Regional Innovation Scoreboard 2017”).

Tabela 68 - Udział nakładów na działalność badawczą i rozwojową w PKB regionu

	2002	2004	2014	2015	Zmiana między 2002 a 2015 [pkt.proc.]
POLSKA	0.58%	0.56%	0.94%	1%	0.42
LUBELSKIE	0.44%	0.46%	1.03%	1.07%	0.63

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 69 - Udział nakładów na B+R w sektorze szkolnictwa wyższego w PKB regionu

	2006	2014	2015	Zmiana między 2006 a 2015 [pkt.proc.]
POLSKA	0.17%	0.27%	0.29%	0.12
LUBELSKIE	0.16%	0.64%	0.67%	0.51

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 70 - Odsetek udzielonych patentów w regionie w liczbie patentów ogółem w Polsce

	2009	2014	2016	Zmiana między 2009 a 2016 [pkt.proc.]
LUBELSKIE	3.9%	5.3%	5.7%	1.8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Patrząc na lata do roku 2014, szczególnie zauważalny jest wzrost wielkości nakładów na działalność badawczą i rozwojową (B+R) w dziedzinie nauk rolniczych i weterynaryjnych, nauk medycznych i nauk

o zdrowiu, przyrodniczych, w tym m.in. w dziedzinie biotechnologii. W wielu przypadkach są one wyższe w województwie lubelskim niż w Polsce. W późniejszych latach generalnie następuje spadek tych nakładów. Szczególnie ważne dla województwa lubelskiego, ze względu na jego rolniczy charakter, są bioinnowacje, dlatego działalność sfery badawczo-rozwojowej w tym obszarze powinna mieć duże znaczenie dla rozwoju regionu.

Tabela 71 - Nakłady wewnętrzne na działalność badawczą i rozwojową (B+R) w dziedzinie biotechnologii w jednostkach naukowych w przeliczeniu na 1 mieszkańca [PLN]

	2011	2014	2016	Zmiana względna między 2008 a 2016
POLSKA	10.8	12.4	9.2	-15%
LUBELSKIE	9.8	25.1	11.7	20%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 72 - Nakłady wewnętrzne na działalność B+R w dziedzinie nauk rolniczych i weterynaryjnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca [PLN]

	2008	2014	2016	Zmiana względna między 2008 a 2016
POLSKA	15.5	26.8	20.2	31%
LUBELSKIE	46.1	59.0	57.6	25%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 73 - Nakłady wewnętrzne na działalność B+R w dziedzinie nauk przyrodniczych w przeliczeniu na 1 mieszkańca [PLN]

	2008	2014	2016	Zmiana względna między 2008 a 2016
POLSKA	46.7	89.6	117.3	151%
LUBELSKIE	14.0	59.5	40.6	190%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 74 - Nakłady wewnętrzne na działalność B+R w dziedzinie nauk medycznych i nauk o zdrowiu w PLN w przeliczeniu na 1 mieszkańca

	2008	2014	2016	Zmiana względna między 2008 a 2016
POLSKA	19.6	44.3	45.5	132%
LUBELSKIE	0.0	48.4	56.8	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Cel operacyjny 3.2

WSPIERANIE KIERUNKÓW KSZTAŁCENIA NA POZIOMIE WYŻSZYM SZCZEGÓLNIE ISTOTNYCH DLA PRZYSZŁEGO RYNKU PRACY REGIONU ORAZ MAJĄCYCH UNIKATOWE ZNACZENIE W SKALI PONADREGIONALNEJ

Województwo lubelskie jest dobrze rozwinięte pod względem dostępu do uczelni, co potwierdza zauważalny wzrost liczby absolwentów szkół wyższych, który nastąpił do roku 2014. Późniejszy spadek w Polsce i w regionie może być tłumaczony tendencjami demograficznymi. Sytuacja w zakresie ilości absolwentów powinna ulec zmianie w niedalekiej przyszłości dzięki napływowi imigrantów z Ukrainy. Warto również odnotować pozytywną tendencję w obszarze liczby absolwentów szkół wyższych na kierunkach matematycznych, przyrodniczych, technicznych i medycznych. Stosunek liczby osób, które ukończyły te kierunki do ilości absolwentów szkół wyższych wyniósł w 2014 r. 21%, co stanowiło tylko 55% wartości, jaką miernik ten ma osiągnąć w 2020 r. Zatem konieczna jest m.in. większa reklama i wsparcie finansowe kierunków ścisłych, gdyż na osoby z takimi kwalifikacjami jest wysokie zapotrzebowanie na rynku pracy. W 2017 r. udział osób z wykształceniem pomaturalnym w wieku 30-34 lat w ogólnej liczbie ludności w tym wieku w województwie lubelskim stanowił 96% średniej Polski i 110% średniej w Unii Europejskiej (wg „Regional Innovation Scoreboard 2017”).

Tabela 75 - Absolwenci szkół wyższych na 10 tys. ludności

	2003	2004	2014	2016	Zmiana względna między 2003 a 2016
POLSKA	95	100	110	95	0
LUBELSKIE	90	98	114	97	7.8%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 76 - Liczba absolwentów szkół wyższych na kierunkach matematycznych, przyrodniczych, technicznych i medycznych w stosunku do liczby absolwentów szkół wyższych ogółem

	2002	2004	2014	Zmiana między 2002 a 2014 [pkt.proc.]
POLSKA	17%	18%	22%	5
LUBELSKIE	18%	17%	21%	3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Efekty skutecznego kształcenia na poziomie wyższym mogą być odzwierciedlone m.in. poprzez wskaźniki rynku pracy. Można zauważyć tu zachodzącą poprawę zarówno w przypadku stopy bezrobocia, jak i wskaźnika zatrudnienia. Swój wkład mają też czynniki statystyczno-demograficzne, jak spadek liczby ludności aktywnej ekonomicznie, czy też populacji w wieku produkcyjnym.

Tabela 77 - Stopa bezrobocia osób dla osób z wykształceniem wyższym

	1999	2004	2014	2017	Zmiana między 1999 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	4.1%	7.2%	4.7%	2.4%	-1.7
LUBELSKIE	6.4%	9.8%	6.3%	4.3%	-2.1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 78 - Wskaźnik zatrudnienia dla osób z wykształceniem wyższym

	1999	2004	2014	2017	Zmiana między 1999 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	77.4%	73.3%	76.5%	78.2%	0.8
LUBELSKIE	78.5%	75.1%	74.3%	75.4%	-3.1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Cel operacyjny 3.3

STWORZENIE SYSTEMU NAUKOWEGO, EKSPERCKIEGO I WDROŻENIOWEGO WSPARCIA NA RZECZ ROZWOJU WYBRANYCH SEKTORÓW GOSPODARKI

Aby województwo lubelskie rozwijało się jeszcze szybciej, konieczne jest wzmocnienie relacji sfery badawczo-rozwojowej z obszarami gospodarki. W województwie lubelskim w ostatnich latach przedsiębiorstwa przemysłowe, które współpracowały w zakresie działalności innowacyjnej stanowią coraz większy udział wszystkich przedsiębiorstw. Jest to niezwykle ważny symptom rosnącej świadomości firm przemysłowych, że kooperacja z innymi podmiotami stanowi w szybko rozwijającej i zglobalizowanej gospodarce kluczową determinantę konkurencyjności.

Niższy udział zauważalny jest w przypadku przedsiębiorstw z sektora usług. Produkcja żywności jest jednym z najważniejszych segmentów gospodarki województwa lubelskiego. Rozwój w tym obszarze odbywa się również dzięki wzrostowi liczby przedsiębiorstw, które prowadzą działalność w dziedzinie biotechnologii. Ma na to wpływ zapewne działalność sfery badawczo-rozwojowej, co przyczynia się do powstawania bioinnowacji.

Tabela 79 - Udział przedsiębiorstw przemysłowych, które współpracowały w zakresie działalności innowacyjnej w ogóle przedsiębiorstw

	2009	2014	2016	Zmiana między 2009 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	6.4%	5.6%	6.7%	0.3
LUBELSKIE	7.1%	6.7%	7.2%	0.1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 80 - Udział przedsiębiorstw z sektora usług, które współpracowały w zakresie działalności innowacyjnej w ogóle przedsiębiorstw

	2009	2014	2016	Zmiana między 2009 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	4.1%	3%	3.9%	-0.2
LUBELSKIE	2.9%	3%	1.7%	-1.2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 81 - Liczba przedsiębiorstw prowadzących działalność w dziedzinie biotechnologii

	2011	2014	2016	Zmiana względna między 2011 a 2016
POLSKA	91	126	184	102%
LUBELSKIE	5	5	7	40%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Efekty wzrostu innowacyjności mogą być po części odzwierciedlone w zmianach wartości wskaźników: udziału produkcji sprzedanej wyrobów nowych lub istotnie ulepszonych w małych i średnich przedsiębiorstwach przemysłowych w wartości sprzedaży wyrobów ogółem oraz Udzielonych prawach ochronnych w UPRP na 100 tys. ludności. W przypadku pierwszego z nich widoczne są spore fluktuacje. W 2014 r. analizowany udział wyniósł 14% i był znacząco większy od analizowanej wartości dla Polski jako całości. W przypadku Udzielonych praw ochronnych w UPRP można zaobserwować tendencję rosnącą zwieńczoną w 2017 r. wartością wyższą od średniej krajowej.

Tabela 82 - Udział produkcji sprzedanej wyrobów nowych/istotnie ulepszonych w małych i średnich przeds. przemysłowych w wartości sprzedaży wyrobów ogółem

	2005	2014	2016	Zmiana między 2005 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	11.29%	9.53%	8.04%	-3.25
LUBELSKIE	9.02%	13.99%	6.05%	-2.97

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 83 - Udzielone prawa ochronne w UPRP na 100 tys. ludności

	2009	2014	2017	Zmiana względna między 2009 a 2016
POLSKA	1.1	1.5	2.0	79%
LUBELSKIE	1.2	1.6	2.3	99%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Fundusze w ramach polityki spójności Unii Europejskiej wspierają w dużej mierze projekty wpisujące się w Regionalne Inteligentne Specjalizacje. Dla województwa lubelskiego są to biogospodarka, medycyna i zdrowie, energetyka niskoemisyjna, informatyka i automatyka. Zauważalny jest wzrost wartości dodanej brutto w mln PLN, jak i w przeliczeniu na pracującego, w sekcjach związanych z inteligentnymi specjalizacjami województwa lubelskiego. W przypadku sekcji związanych z przetwórstwem przemysłowym oraz opieką zdrowotną i pomocą społeczną zauważalny jest wzrost

udziału tych sekcji w wartości dodanej brutto ogółem, co potwierdza specjalizację w województwie lubelskim w tych obszarach.

Tabela 84 - Wartość dodana brutto w danych sekcjach [mln PLN]

Sekcja		2000	2004	2014	2015	Zmiana względna między 2000 a 2015
A ¹⁶	POLSKA	22962	29842	43419	38243	67%
	LUBELSKIE	1361	1818	3147	2711	99%
B i D	POLSKA	27013	37778	72049	71003	163%
	LUBELSKIE	700	1059	2632	2526	261%
C	POLSKA	126896	163124	314272	345074	172%
	LUBELSKIE	4564	5285	9279	10254	125%
Q	POLSKA	23759	32980	66784	69304	192%
	LUBELSKIE	1181	1607	3473	3593	204%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 85 - Wartość dodana brutto w danej sekcji na jednego pracującego w tej sekcji [PLN]

Sekcja		2009	2014	2015	Zmiana względna między 2000 a 2015
A	POLSKA	15544	18182	16005	3%
	LUBELSKIE	7924	10211	8797	11%
B i D	POLSKA	173858	250406	261324	50%
	LUBELSKIE	161204	197969	200032	24%
C	POLSKA	96283	125569	134137	39%
	LUBELSKIE	79537	108142	116151	46%
Q	POLSKA	65873	80756	82107	25%
	LUBELSKIE	59199	72430	73383	24%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 86 - Udział wartości dodanej brutto danych sekcji w wartości dodanej brutto ogółem

Sekcja		2000	2004	2014	2015	Zmiana między 2000 a 2015 [pkt.proc.]
A	POLSKA	3.5%	3.6%	2.8%	2.4%	-1.1
	LUBELSKIE	5.0%	5.4%	5.3%	4.4%	-0.6
B i D	POLSKA	4.1%	4.6%	4.7%	4.4%	0.3
	LUBELSKIE	2.6%	3.2%	4.4%	4.1%	1.5
C	POLSKA	19.1%	19.8%	20.6%	21.6%	2.5
	LUBELSKIE	16.7%	15.8%	15.6%	16.8%	0.1

¹⁶ Sekcja A - ROLNICTWO, LEŚNICTWO, ŁOWIECTWO I RYBACTWO, Sekcja B - GÓRNICSTWO I WYDOBYWANIE, Sekcja C - PRZETWÓRSTWO PRZEMYSŁOWE, Sekcja D - WYTWARZANIE I ZAOPATRYWANIE W ENERGIĘ ELEKTRYCZNĄ, GAZ, PARĘ WODNĄ, GORĄCĄ WODĘ I POWIETRZE DO UKŁADÓW KLIMATYZACYJNYCH, Sekcja Q - OPIEKA ZDROWOTNA I POMOC SPOŁECZNA

Q	POLSKA	3.6%	4.0%	4.4%	4.3%	0.7
	LUBELSKIE	4.3%	4.8%	5.8%	5.9%	1.6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Patrząc na wielkość produkcji niektórych wyrobów, które należą do inteligentnych specjalizacji województwa lubelskiego, zauważalna jest tendencja wzrostowa ich udziału w całkowitej produkcji sprzedanej przetwórstwa przemysłowego. Mowa tu przede wszystkim o produkcji artykułów spożywczych, które dominują w strukturze przetwórstwa w regionie i charakteryzują się tendencją rosnącą. Warto również zwrócić uwagę na wysoką pozycję maszyn i urządzeń oraz produkcji mebli. Rosnącymi trendami odznaczają się także produkcja wyrobów farmaceutycznych oraz produkcja papieru i wyrobów z papieru związane z szeroko pojętą inteligentną specjalizacją w ramach biogospodarki. Powyższe wyniki wydają się potwierdzać rozwój wyselekcjonowanych inteligentnych specjalizacji województwa lubelskiego.

Tabela 87 - Udział w całkowitej produkcji sprzedanej przetwórstwa przemysłowego

	2005	2010	2015	2016	Zmiana między 2005 a 2016 [pkt.proc.]
Produkcja artykułów spożywczych	30%	39%	45%	51%	21
Produkcja wyrobów z drewna, korka, słomy i wikliny	4%	4%	6%	7%	3
Produkcja maszyn i urządzeń	7%	7%	13%	12%	5
Produkcja mebli	10%	8%	9%	10%	0
Produkcja pojazdów samochodowych, przyczep i naczep	2%	3%	8%	11%	9
Produkcja wyrobów farmaceutycznych	1%	1%	2%	3%	2
Produkcja papieru i wyrobów z papieru	2%	3%	5%	6%	4
Poligrafia i reprodukcja zapisanych nośników informacji	1%	2%	2%	3%	2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS.

Cel operacyjny 3.4

ROZWIJANIE SYSTEMU KSZTAŁCENIA DOSTOSOWANEGO DO SPECYFIKI REGIONU.

System kształcenia powinien być dostosowany do zmian, które zachodzą w gospodarce i technologii tak, aby przyszli pracownicy posiadali odpowiednie kwalifikacje. I tym samym redukcji ulegało tzw. bezrobocie strukturalne wynikające z niedopasowania umiejętności potencjalnych pracowników do wymogów rynku pracy. Udział osób w wieku 25–64 lata, którzy uczą się i dokończają w ogólnej liczbie ludności w tej kohorcie wiekowej maleje w ostatnich latach. W 2020 r. ma on przyjąć wartość 6%, a poziom 4,3%, który osiągnął w 2016 r., stanowi około 72% wartości docelowej. Zgodnie z publikacją „Regional Innovation Scoreboard 2017” wskaźnik ten stanowił 40% średniej unijnej w 2017 r. Konieczna jest poprawa działalności instytucji doradztwa zawodowego i instytucji pośrednictwa pracy, aby skuteczniej zachęcać dorosłych do dalszej edukacji.

Pomimo spadku stopy bezrobocia osób z wykształceniem policealnym oraz średnim zawodowym, ogólnokształcącym czy zasadniczym zawodowym, w większości przypadków obserwuje się zmniejszenie wielkości wskaźnika zatrudnienia informującego, jaka część populacji w danym wieku

podjęła pracę. Część osób rezygnujących z poszukiwania zatrudnienia czyni to w dalszym ciągu ze względu na brak dopasowania swoich kwalifikacji do potrzeb pracodawców.

Tabela 88 - Udział osób w wieku 25–64 lata uczących się i doksztalających w ogólnej liczbie ludności w tym wieku (kształcenie ustawiczne dorosłych)

	2001	2004	2014	2016	Zmiana między 2001 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	4.4%	5.0%	4.0%	3.7%	-0.7
LUBELSKIE	5.2%	6.2%	4.5%	4.3%	-0.9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 89 - Stopa bezrobocia osób dla osób z wykształceniem

		1999	2004	2014	2017	Zmiana między 1999 a 2017 [p.p]
policealnym oraz średnim zawodowym	POLSKA	11.6%	17.1%	8.5%	4.5%	-7.1
	LUBELSKIE	12.8%	17.2%	9.4%	6.0%	-6.8
średnim ogólnokształcącym	POLSKA	16.9%	21.3%	12.3%	6.8%	-10.1
	LUBELSKIE	15.4%	22.5%	15.7%	11.8%	-3.6
zasadniczym zawodowym	POLSKA	16.7%	23.0%	10.9%	6.4%	-10.3
	LUBELSKIE	16.0%	19.9%	11.2%	8.2%	-7.8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 90 - Wskaźnik zatrudnienia dla osób z wykształceniem

		1999	2004	2014	2017	Zmiana między 1999 a 2017 [p.p]
policealnym oraz średnim zawodowym	POLSKA	65.7%	56.5%	59.7%	60.6%	-5.1
	LUBELSKIE	64.8%	59.4%	60.3%	61.1%	-3.7
średnim ogólnokształcącym	POLSKA	41.9%	36.3%	43.9%	47.5%	5.6
	LUBELSKIE	43.8%	35.0%	41.0%	42.7%	-1.1
zasadniczym zawodowym	POLSKA	60.9%	52.8%	54.3%	54.7%	-6.2
	LUBELSKIE	62.2%	58.6%	56.5%	55.6%	-6.6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Cel operacyjny 3.5

WSPIERANIE MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTW.

Rozwój mikro, małych i średnich przedsiębiorstw jest istotny z punktu widzenia wzrostu zdolności gospodarki regionalnej do elastycznego dostosowywania się do zmian zachodzących w otoczeniu międzynarodowym. W 2020 r. liczba MŚP na 10000 ludności w regionie ma być równa 808, a już w 2015 r. przekroczyła tę wartość. Warto podkreślić, że region plasuje się na czwartym miejscu wśród województw pod względem tempa wzrostu liczby małych i średnich przedsiębiorstw. Dalsza poprawa w tym obszarze jest istotna, gdyż rozwój MŚP przyczynia się do zwiększenia bazy dochodowej województwa, a zatem możliwości stymulowania rozwoju w całym regionie. Udział sektora małych i średnich przedsiębiorstw w produkcji sprzedanej przemysłu utrzymuje się na mniej więcej stałym poziomie, ale jest on wyższy niż w Polsce jako całości. Wskazują to na relatywnie większą rolę regionalnych firm w kształtowaniu rozwoju sektora przemysłowego, ale także wskazują na mniejszą

wagę dużych podmiotów - w tym zagranicznych - których znaczenie dla wzrostu innowacyjności gospodarki jest często kluczowe.

Tabela 91 - Liczba MŚP na 10 000 ludności

	2005	2015	2017	Zmiana względna między 2005 a 2017
POLSKA	946	1087	1120	18%
LUBELSKIE	683	809	834	22%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 92 - Udział sektora małych i średnich przedsiębiorstw w produkcji sprzedanej przemysłu

	2005	2014	2016	Zmiana między 2005 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	39.2%	37.1%	38%	-1.2
LUBELSKIE	46.2%	40.6%	43.2%	-3.0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Cel operacyjny 3.6

ROZWÓJ SPOŁECZEŃSTWA INFORMACYJNEGO

Konieczna jest poprawa dostępu do technologii informacyjno-komunikacyjnych wśród mieszkańców regionu, szczególnie w przedsiębiorstwach, aby województwo lubelskie było konkurencyjne na rynkach globalnych.

Tabela 93 - Gospodarstwa domowe wyposażone w komputer osobisty z dostępem do Internetu szerokopasmowego

	2011	2014	2016	Zmiana względna między 2011 a 2016
POLSKA	48.2%	58.9%	56.1%	7.9
LUBELSKIE	43.3%	64.2%	66.3%	23.0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Coraz więcej gospodarstw domowych posiada dostęp do Internetu, co wpływa na łatwiejszą i szybszą komunikację z innymi częściami świata, większy dostęp do wiedzy i różnego rodzaju usług, a także pozwala na szybszą możliwość pozyskania informacji o rynku pracy. Województwo lubelskie rozwija się pod tym względem stosunkowo szybko, gdyż już w 2016 r. liczba gospodarstw domowych wyposażonych w komputer osobisty z dostępem do Internetu szerokopasmowego stanowiła aż 126% wartości, jaką miała osiągnąć w 2020 r. Odsetek gospodarstw z dostępem do Internetu jest wyraźnie wyższy niż w przypadku średniej krajowej, co jest dobrym prognostykiem na przyszłość, której podstawą jest korzystanie z technologii teleinformatycznych.

Tabela 94 - Przedsiębiorstwa ogółem (przedsiębiorstwa sektora niefinansowego) posiadające dostęp do Internetu

	2008	2014	2017	Zmiana między 2008 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	92.6%	93.1%	94.8%	2.2
LUBELSKIE	92.5%	92.5%	95.8%	3.3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 95 - Przedsiębiorstwa ogółem (przedsiębiorstwa sektora niefinansowego) posiadające własną stronę internetową

	2008	2014	2017	Zmiana między 2008 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	56.5%	65.3%	66.9%	10.4
LUBELSKIE	47.1%	60.3%	61.9%	14.8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 96 - Udział przedsiębiorstw sektora niefinansowego dla których strona internetowa spełniała funkcje prezentacji katalogów, wyrobów lub cenników w przedsiębiorstwach ogółem

	2008	2014	2017	Zmiana między 2008 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	43.3%	60.4%	62.8%	19.5
LUBELSKIE	35.7%	55.6%	59.0%	23.3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Dostęp przedsiębiorstw do Internetu rośnie i w 2017 r. był on większy w województwie lubelskim niż w Polsce. Rośnie także odsetek firm posiadających własną stronę internetową, w tym odsetek podmiotów, które wykorzystują stronę internetową do prezentacji katalogów, wyrobów lub cenników. Te tendencje wzrostowe są silniejsze w województwie lubelskim niż w kraju.

5. Cel strategiczny 4:

FUNKCJONALNA, PRZESTRZENNA, SPOŁECZNA I KULTUROWA INTEGRACJA REGIONU

Dobrze skomunikowane wewnętrznie województwo, którego mieszkańcy mają wysokie poczucie tożsamości regionalnej i włączenia społecznego daje podstawy do trwałego rozwoju. Poniżej koncentrujemy się na poszczególnych aspektach integracji w obrębie województwa lubelskiego.

Cel operacyjny 4.1

POPRAWA WEWNĘTRZNEGO SKOMUNIKOWANIA REGIONU

W celu zintegrowania regionu zarówno gospodarczo, jak i społecznie, konieczna jest dobra sieć dróg, jak i połączeń kolejowych. Długość linii kolejowych w przeliczeniu na 100 km² utrzymuje się na mniej więcej stałym poziomie, ale w województwie lubelskim jest ich mniej niż w Polsce jako całości. Natomiast długość dróg gminnych i powiatowych o twardej nawierzchni w przeliczeniu na 100 km² zwiększa się, niwelując skutecznie lukę pomiędzy regionami a średnią krajową. Jednak od 2015 r. nie odnotowano zauważalnych zmian w czasie dojazdu samochodem osobowym do Lublina z ważniejszych miejsc w województwie. Brak progresu należy złożyć na karb stosunkowo krótkiego okresu czasu. Realizowane są bowiem projekty infrastrukturalne, aczkolwiek ich przełożenie na dostępność czasową będzie zauważalne dopiero w momencie domknięcia systemu dróg.

Tabela 97 - Linie kolejowe ogółem na 100 km² [km]

	2002	2004	2014	2017	Zmiana względna między 2002 a 2017
POLSKA	6.7	6.5	6.2	6.1	-9%
LUBELSKIE	4.4	4.1	4.1	4.2	-5%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 98 - Drogi gminne i powiatowe o twardej nawierzchni na 100 km²

	2005	2014	2016	Zmiana względna między 2005 a 2016
POLSKA	66.2	76.7	78.7	19%
LUBELSKIE	59.3	72.9	74.1	25%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 99 - Średni czas dojazdu samochodem osobowym poza godzinami szczytu [min]

	2015	2017	Zmiana względna między 2015 a 2017
• do Lublina z subregionalnych węzłów transportowych	81.5	81.5	0
• do Lublina ze stolic powiatów	72.4	72.4	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie RAPORT MONITORINGOWY z realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014–2020 (z perspektywą do 2030 roku), Departament Polityki Regionalnej, 2017.

Cel operacyjny 4.2

WSPIERANIE WŁĄCZENIA SPOŁECZNEGO

Województwo lubelskie jest regionem, w którym zagrożenie ubóstwem jest na bardzo wysokim poziomie. Podczas gdy w Polsce zauważalny jest spadek procentu osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej relatywnej granicy ubóstwa, to na Lubelszczyźnie nastąpił ich wzrost w okresie od 2014 do 2016 r. W obliczu negatywnych procesów demograficznych, zwłaszcza starzenia się populacji, zmniejszenie marginalizacji społecznej jest szczególnie istotne dla wzrostu aktywności zawodowej i społecznej mieszkańców regionu. To jeden z warunków zapewnienia trwałego rozwoju województwa lubelskiego.

Tabela 100 - Udział osób w gosp. dom. o wydatkach poniżej relatywnej granicy ubóstwa

	2005	2014	2016	Zmiana między 2005 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	18.1%	16.2%	13.9%	-4.2
LUBELSKIE	20.7%	17.1%	18.5%	-2.2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Aktywizacja osób niepełnosprawnych również przyczyni się do lepszego wykorzystania zasobów ludzkich. Patrząc na ilość ofert pracy dla bezrobotnych niepełnosprawnych jako jeden z przejawów skuteczności owej aktywizacji, należy stwierdzić, że województwo lubelskie odstaje w tym aspekcie od średniej krajowej. Widać natomiast zauważalną poprawę od roku 2014 w spadku liczby osób biernych zawodowo z przyczyny wyczerpania wszystkich znanych możliwości poszukiwania pracy. Można ją zaobserwować zarówno w województwie lubelskim, jak i w Polsce, jako całości. Również zmniejszył się udział osób biernych zawodowo z powodu przekonania o niemożności znalezienia pracy w ogóle osób w wieku produkcyjnym. Coraz mniej jest także bezrobotnych pozostających bez pracy dłużej niż 1 rok, co oznacza, że sytuacja na rynku pracy w województwie lubelskim się poprawia. Zmniejszenie się odsetka osób będących biernymi zawodowo ze względu na zniechęcenie rynkiem pracy, a także redukcja długookresowego bezrobocia mogą być interpretowane jako pozytywne prognozyki trwałej poprawy w regionie w obszarze aktywizacji społecznej.

Tabela 101 - Oferty pracy dla osób niepełnosprawnych na 1000 bezrobotnych niepełnosprawnych

	2012	2014	2017	Zmiana względna między 2012 a 2017
POLSKA	28	28	54	90%
LUBELSKIE	34	32	30	-12%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 102 - Bierni zawodowo z przyczyny wyczerpania wszystkich znanych możliwości poszukiwania pracy w stosunku do osób w wieku produkcyjnym

	1999	2004	2014	2017	Zmiana między 1999 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	0.36%	0.78%	0.96%	0.59%	0.23
LUBELSKIE	0.48%	0.47%	0.81%	0.49%	0.01

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 103 - Bierni zawodowo z przyczyny przekonania o niemożności znalezienia pracy w stosunku do osób w wieku produkcyjnym

	1999	2004	2014	2017	Zmiana między 1999 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	0.76%	0.89%	1.00%	0.71%	-0.05
LUBELSKIE	0.96%	1.14%	1.48%	0.69%	-0.27

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 104 - Udział bezrobotnych zarejestrowanych pozostających bez pracy dłużej niż 1 rok w ludności aktywnej zawodowo

	2006	2014	2017	Zmiana między 2006 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	7.3%	4.7%	2.7%	-4.6
LUBELSKIE	8.1%	5.8%	3.9%	-4.2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Cel operacyjny 4.3

WZMACNIANIE SPOŁECZNEJ TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ I ROZWIJANIE WIĘZI I WSPÓŁPRACY WEWNĄTRZREGIONALNEJ

Warunkiem koniecznym długookresowego rozwoju jest kapitał społeczny. Jego zręby budowane są w oparciu o silną tożsamość terytorialną. Silniejsza tożsamość wiąże się na ogół z większą inicjatywą i zaangażowaniem mieszkańców w kształtowanie rozwoju regionu. Wtedy wykazują oni większą inicjatywę w kierunku poprawy sytuacji w województwie. Tożsamość regionalna jest wzmocniana m.in. przez organizowane wydarzenia kulturalne i edukacyjne. Co prawda ilość uczestników imprez na 1000 mieszkańców nie rosła w ostatnich latach, ale utrzymuje się na poziomie zbliżonym do średniej krajowej. Ponadto wzrasta ilość zwiedzających muzea i oddziały na 10 tys. mieszkańców. W Polsce jednak jego dynamika jest większa niż w województwie lubelskim. Implikuje to konieczność intensyfikacji działań obszarze organizowania wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych.

Tabela 105 - Liczba uczestników imprez na 1000 mieszkańców

	2003	2014	2017	Zmiana względna między 2003 a 2017
POLSKA	791	1 047	945	20%
LUBELSKIE	872	1 136	940	8%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 106 - Zwiedzający muzea i oddziały na 10 tys. mieszkańców

	2003	2004	2014	2017	Zmiana względna między 2003 a 2017
POLSKA	4420	4585	7954	9761	121%
LUBELSKIE	4348	4460	5076	6442	48%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Wzmocnienie poczucia regionalnej wspólnoty wpłynie pozytywnie na aktywność obywatelską mieszkańców, którzy będą chętniej podejmować inicjatywę w celu poprawy sytuacji w województwie.

Tabela 107 - Odsetek podmiotów zaliczanych do III sektora w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce

	2008	2012	2014	Zmiana względna między 2008 a 2014
LUBELSKIE	6.7%	5.9%	5.8%	-0.9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

W 2020 r. odsetek podmiotów zaliczanych do III sektora w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce ma osiągnąć wartość 6,7%, a wartość 5,8% uzyskana w 2014 r., stanowi około 87% wartości docelowej. Niestety udział podmiotów III sektora maleje. Zatem konieczna jest większa aktywizacja stowarzyszeń i organizacji społecznych, co powinno mieć pozytywny wpływ na rozwój województwa.

Tabela 108 - Frekwencja na wyborach samorządowych

	2006	2010	2014	Zmiana między 2006 a 2014 [pkt.proc.]
POLSKA	46.0%	47.3%	47.3%	1.3
LUBELSKIE	48.6%	50.0%	49.8%	1.2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji od PKW, GUS/ Wskaźniki Zrównoważonego Rozwoju.

Tabela 109 - Poziom wzajemnego zaufania

	2014	2016	Zmiana względna między 2014 a 2016
LUBELSKIE	51.59	55.07	7%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Raportu Monitoringowego z realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014–2020 (z perspektywą do 2030 roku), Departament Polityki Regionalnej, 2017.

O poczuciu tożsamości regionalnej może świadczyć także frekwencja w wyborach samorządowych, która na Lubelszczyźnie utrzymuje się na mniej więcej stałym poziomie, który jest o około dwa punkty procentowe wyższy niż średnio w Polsce. O pozytywnym rozwoju pod względem poczucia przynależności do regionu świadczy także wzrost poziomu wzajemnego zaufania, który nastąpił od 2014 r.

Cel operacyjny 4.4

PRZEŁAMYWANIE NIEKORZYSTNYCH EFEKTÓW PRZYGRANICZNEGO POŁOŻENIA REGIONU

Województwo lubelskie jest województwem leżącym przy granicy z Białorusią i Ukrainą. Powinno to wpływać na stymulowanie wzrostu gospodarczego w regionie, jednak konieczne jest w tym celu przełamywanie barier związanych z niską przenikalnością granicy. Oczywiście wiele z nich ma charakter polityczny, nie leżący w domenie działań samorządów, aczkolwiek wzrost liczby przejść granicznych jest kierunkiem, który należy intensywnie wspierać. Poprawa sytuacji w tym względzie została przedstawiona w opisie celu operacyjnego 1.3. Wzrost napływu funduszy z tytułu podatków od osób fizycznych i prawnych przyczynia się do poprawy dochodów budżetowych JST. Dynamika wzrostu udziału podatków dochodowych od osób fizycznych jest znacznie wyższa od wojewódzkiej, czy krajowej, co świadczy o polepszaniu się sytuacji w obszarach przygranicznych. Jednak ich wartość w przeliczeniu na jednego mieszkańca jest dużo niższa niż w pozostałych częściach województwa lubelskiego.

Tabela 110 - Dochody własne na 1 mieszkańca w PLN - udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób fizycznych

	2009	2014	2017	Zmiana względna między 2009 a 2017
POLSKA	1057.8	1278.5	1601.9	51%
LUBELSKIE	749.1	967.2	1187.2	58%
Średnia w gminach przygranicznych woj. lubelskiego ¹⁷	178.6	294.0	373.1	109%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 111 - Dochody własne na 1 mieszkańca w PLN - udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa podatek dochodowy od osób prawnych

	2009	2014	2017	Zmiana względna między 2009 a 2017
POLSKA	130.1	113.0	153.0	18%
LUBELSKIE	65.7	67.9	73.9	13%
Średnia w gminach przygranicznych woj. lubelskiego ¹³	4.0	9.5	15.3	286%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Spadek liczby ludności w gminach położonych przy granicy z Ukrainą i Białorusią jest większy niż w województwie lubelskim, jak również w subregionach położonych we wschodniej części województwa lubelskiego. Jednak nie jest on bardzo gwałtowny, dzięki czemu obszar ten może nadal się rozwijać dzięki aktywności osób w nim mieszkających.

Tabela 112 - Liczba ludności

	1999	2004	2014	2017	Zmiana względna między 1999 a 2017
PODREGION BIALSKI	315882	311600	306245	303100	-4%
PODREGION CHEŁMSKO-ZAMOJSKI	672300	660427	640135	629069	-6%
LUBELSKIE	2209083	2185156	2147746	2131174	-4%
Średnia w gminach przygranicznych woj. lubelskiego ¹³	6418	6222	5948	5980	-7%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Poziom rozwoju w gminach przygranicznych jest nadal niski, ale zauważalne są pozytywne zmiany m.in. w aktywizacji gospodarczej obszaru.

¹⁷ W skład gmin przygranicznych wchodzi: gminy wiejskie: Dołhobyczów, Dorohusk, Dubienka, Hanna, Horodło, Hrubieszów, Janów Podlaski, Kodeń, Konstantynów, Lubycza Królewska, Mircze, Rokitno, Ruda-Huta, Sławatycze, Terespol, Ulhówek, Włodawa, Wola Uhruska i gminy miejskie: Hrubieszów, Terespol, Włodawa;

Cel operacyjny 4.5

RACJONALNE I EFEKTYWNE WYKORZYSTYWANIE ZASOBÓW PRZYRODY DLA POTRZEB GOSPODARCZYCH I REKREACYJNYCH, PRZY ZACHOWANIU I OCHRONIE WALORÓW ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO

W województwie lubelskim znajduje się wiele terenów o wysokich walorach historycznych i krajobrazowych, a ich ochrona jest ważna m.in. ze względu na przyjeżdżających turystów.

Tabela 113 - Nakłady na środki trwałe na 1 mieszkańca służące ochronie środowiska [PLN]

	2003	2004	2014	2016	Zmiana względna między 2003 a 2016
POLSKA	134.6	139.8	370.2	169.6	26%
LUBELSKIE	64.7	88.4	325.5	66.6	3%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 114 - Udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogółem

	1999	2004	2014	2017	Zmiana między 1999 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	32.49%	32.52%	32.51%	32.54%	0.03
LUBELSKIE	22.70%	22.79%	22.70%	22.72%	0.02

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska charakteryzują się dużymi fluktuacjami pozostają ciągle jednak poniżej średnich wielkości dla Polski jako całości. Udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogółem nie zmienia się, nie zmniejszyła się też emisja zanieczyszczeń gazowych. Jednak można zauważyć spadek emisji zanieczyszczeń pyłowych, co może być związane z szerszym zastosowaniem nowych technologii w elektrowniach.

Poprawia się sytuacja w województwie lubelskim pod względem wykorzystania energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej. W 2020 r. udział ten ma być równy 3%, ale w 2016 r. miał wartość aż 18,7%, co sugeruje niedoszacowanie dynamiki postępu w tym obszarze rozwoju regionalnego. Warto też podkreślić, że udział odnawialnych źródeł energii jest w województwie lubelskim wyższy od średniej krajowej.

Województwo lubelskie wyraźnie wyróżnia się na tle Polski pod względem udziału odpadów unieszkodliwionych w odpadach wytworzonych ogółem. W zakresie ścieków ponownie wykorzystywanych można natomiast odnotować bardzo znaczącą poprawę.

Tabela 115 - Udział energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej ogółem

	2005	2014	2016	Zmiana między 2005 a 2016 [pkt.proc.]
POLSKA	2.5%	12.5%	13.7%	11.2
LUBELSKIE	0.4%	4.4%	18.7%	18.3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 116 - Udział odpadów unieszkodliwionych w odpadach wytworzonych ogółem

	1999	2004	2014	2017	Zmiana między 1999 a 2017 [pkt.proc.]
POLSKA	24%	18%	20%	19%	-5
LUBELSKIE	15%	6%	47%	47%	32

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Tabela 117 - Ścieki przemysłowe ponownie wykorzystane odprowadzone w ciągu roku [dam3]

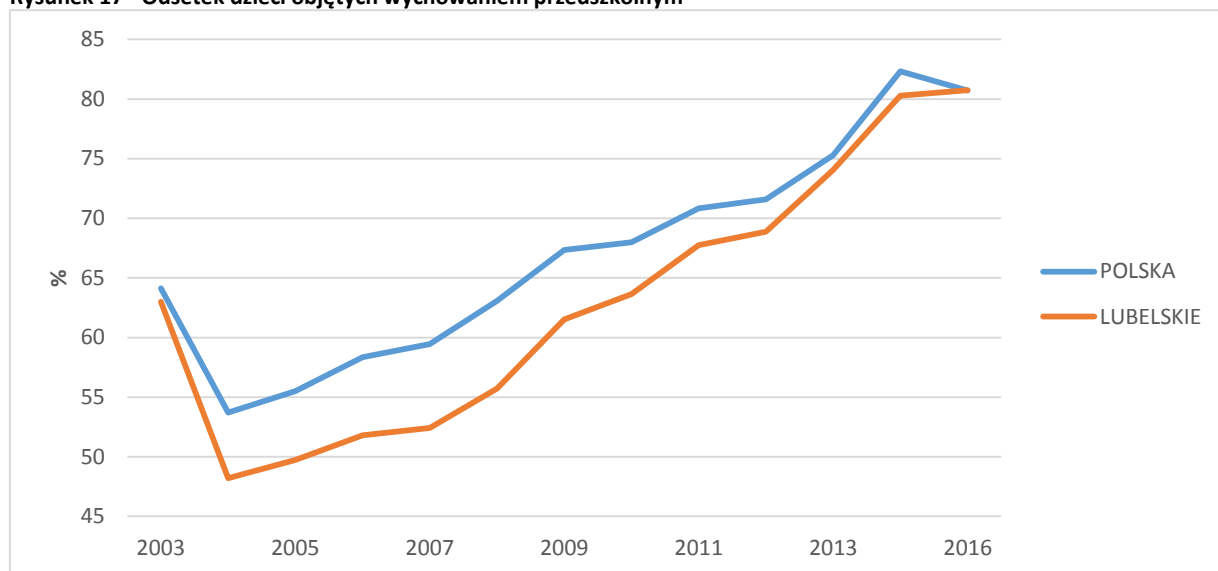
	2005	2014	2017	Zmiana względna między 2005 a 2017
POLSKA	130588	90536	99782	-24%
LUBELSKIE	26	55	2241	8519%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

6. Jakość życia

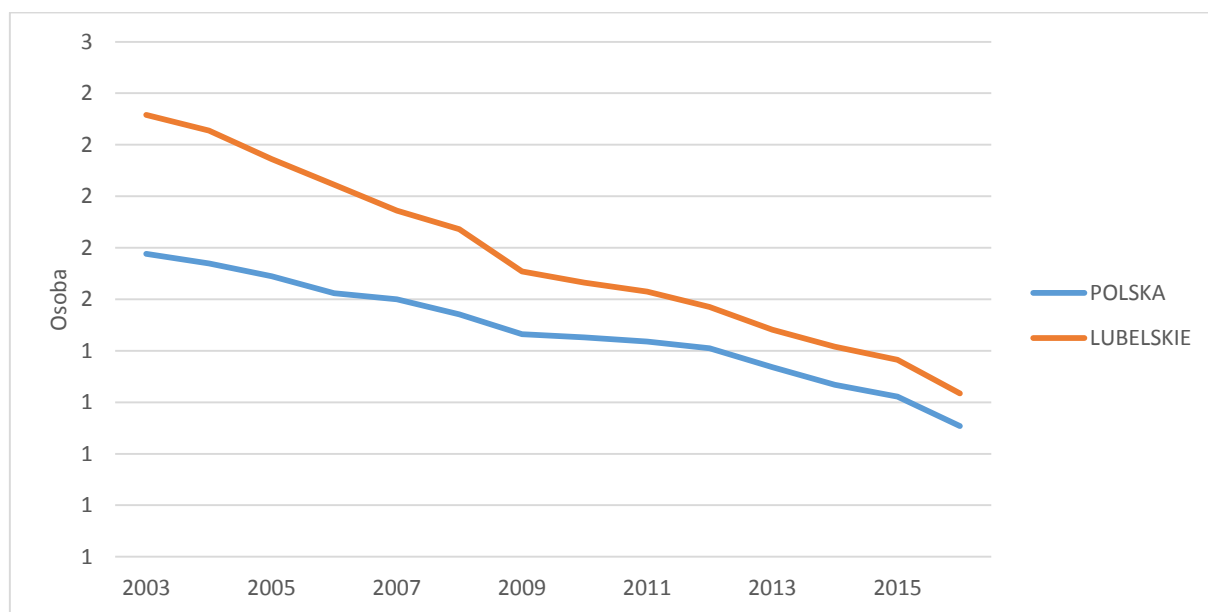
Rozwój pojmowany szerzej niż tylko przez pryzmat wzrostu gospodarczego powoduje, iż przy ocenie zmian zachodzących na danym terytorium należy uwzględnić determinanty wpływające na standard życia ludności. Uwaga winna zostać skoncentrowana między innymi na dostępie do usług społecznych, które pozwalają w sposób bezpośredni zwiększyć standard życia na danym obszarze.

Rysunek 17 - Odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym

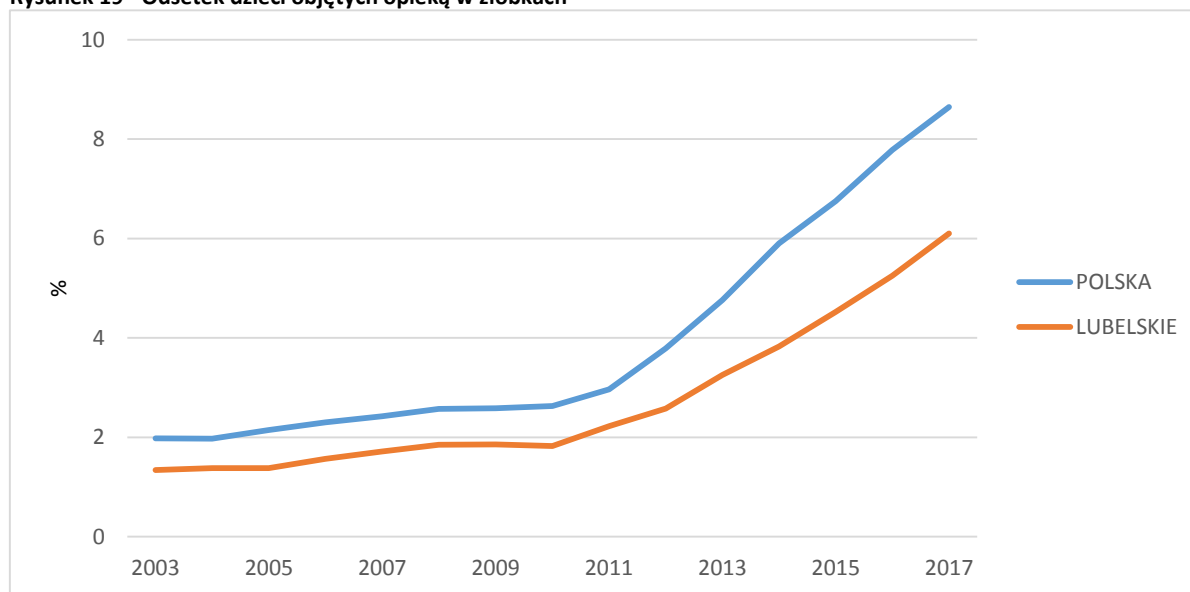
Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Rysunek 18 - Dzieci w wieku 3-5 lat przypadające na jedno miejsce w placówce wychowania przedszkolnego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Rysunek 19 - Odsetek dzieci objętych opieką w żłobkach

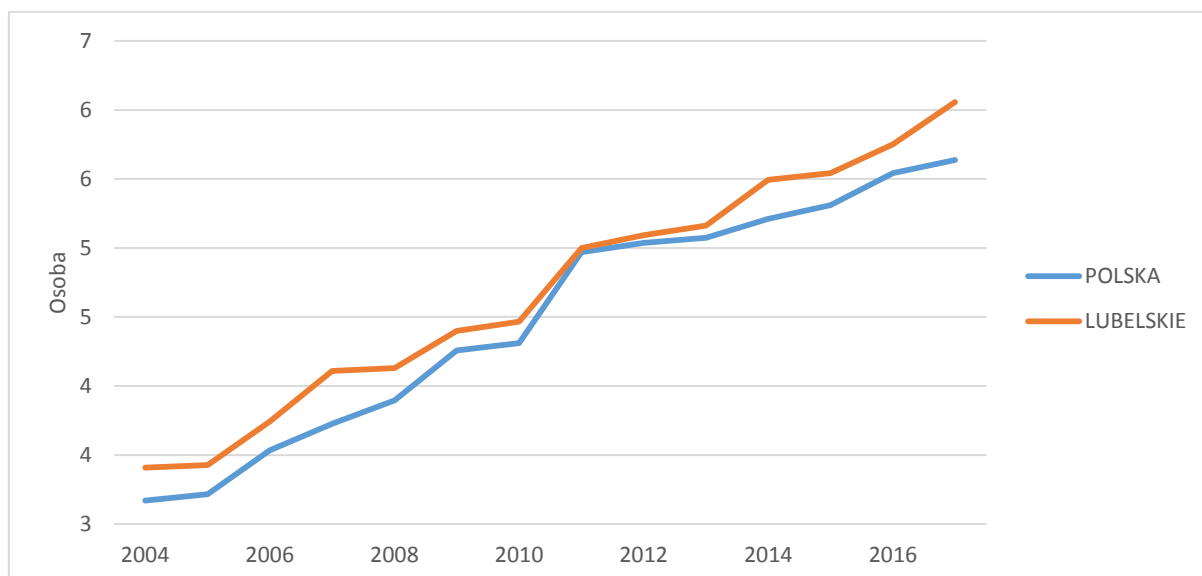

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Województwo lubelskie cechuje się stosunkowo wysokim odsetkiem dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym. Jest on równy odsetkowi dla Polski (80,7% w 2016 r.). Od roku 2004 obserwuje się tu tendencję wzrostową, mimo iż w Polsce jako całości w ostatnim analizowanym roku wystąpił spadek. Nie oznacza to jednak, że sytuacja nie wymaga dalszej poprawy, bowiem w województwie lubelskim, mimo tendencji spadkowej, liczba dzieci w wieku 3-5 lat przypadająca na jedno miejsce w placówce wychowania przedszkolnego jest wyższa niż w Polsce, tj. w 2016 r. w Polsce liczba dzieci na jedno miejsce wyniosła 1,01 natomiast w woj. lubelskim 1,13. Sytuacja przedstawia się jednak gorzej, gdy chodzi o odsetek dzieci objętych opieką w żłobkach. Województwo lubelskie mimo porównywalnej do Polski dynamiki znacząco odstaje od poziomu kraju. W 2017 r. odsetek ten wynosił 6,1% w województwie lubelskim, natomiast dla Polski wartość wskaźnika kształtowała się na poziomie 8,6%. Sytuacja ta powinna ulec jednak polepszeniu w najbliższych latach w związku z realizacją programu „Maluch plus”, w ramach którego kilka gmin województwa dostanie rządową promesę na utrzymanie i utworzenie nowych miejsc dla dzieci w żłobkach. Trzeba w tym miejscu podkreślić, iż stosunkowo niski odsetek dzieci objętych opieką w żłobkach w województwie lubelskim jest w silnym stopniu determinowany tradycją, iż z dziećmi w tym wieku opiekują się dziadkowie. W związku z powyższym podejmowane są działania zorientowane na zmianę tego podejścia. Należy także zauważyć, iż różnice w zaawansowaniu opieki przedszkolnej i żłobkowej są również wynikiem różnic w dotacjach przeznaczonych na utrzymanie tych instytucji, które promują obecnie przedszkola.

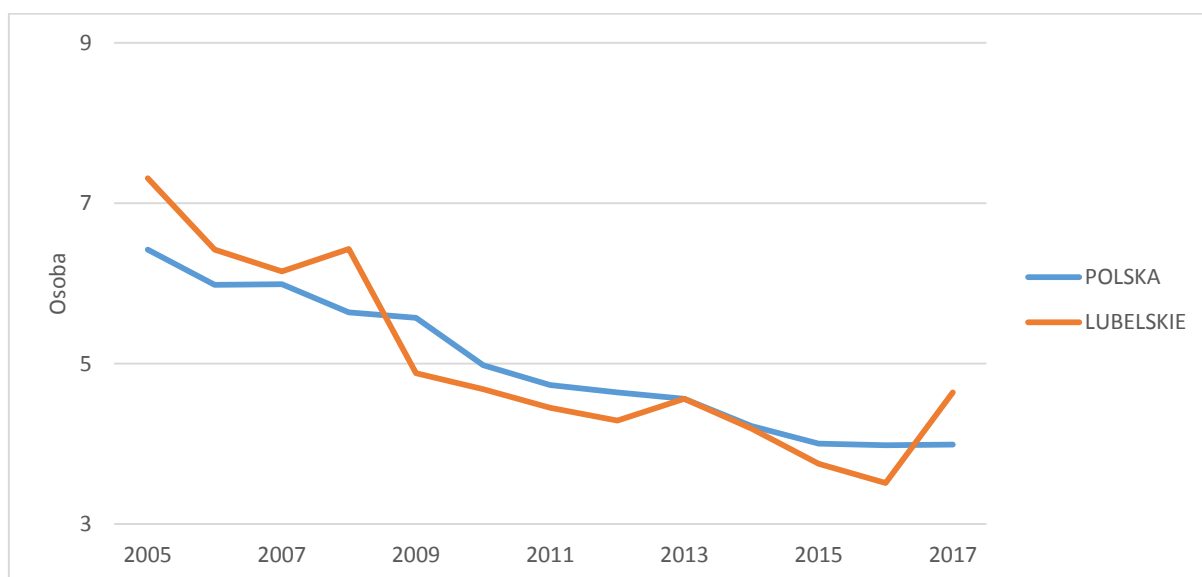

Rysunek 20 - Przychodnie na 10 tys. ludności

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

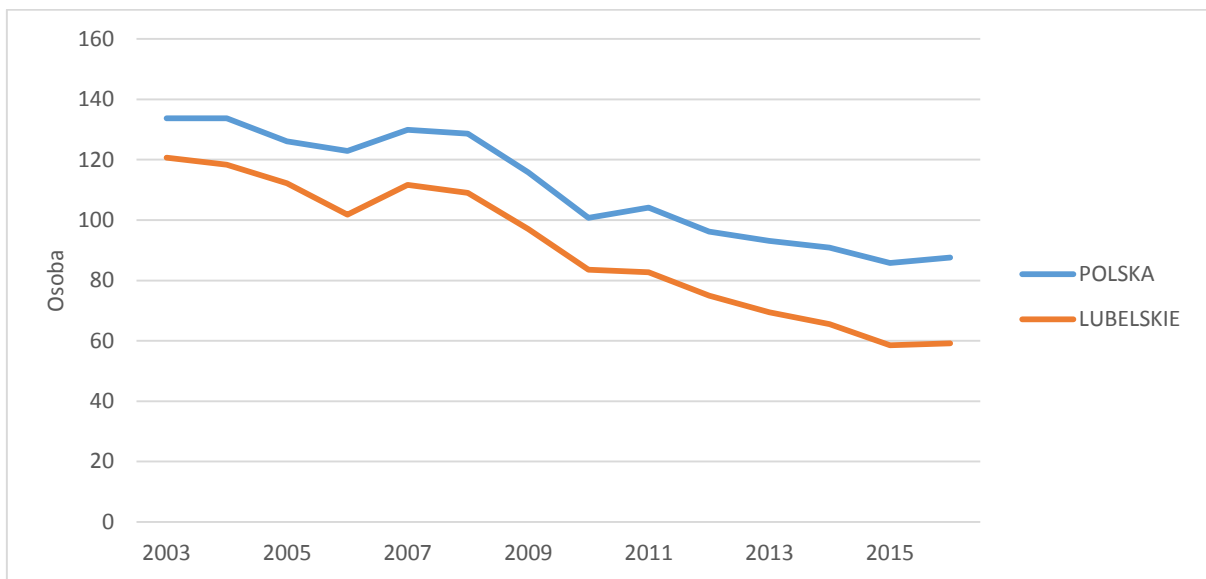
Rysunek 21 - Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

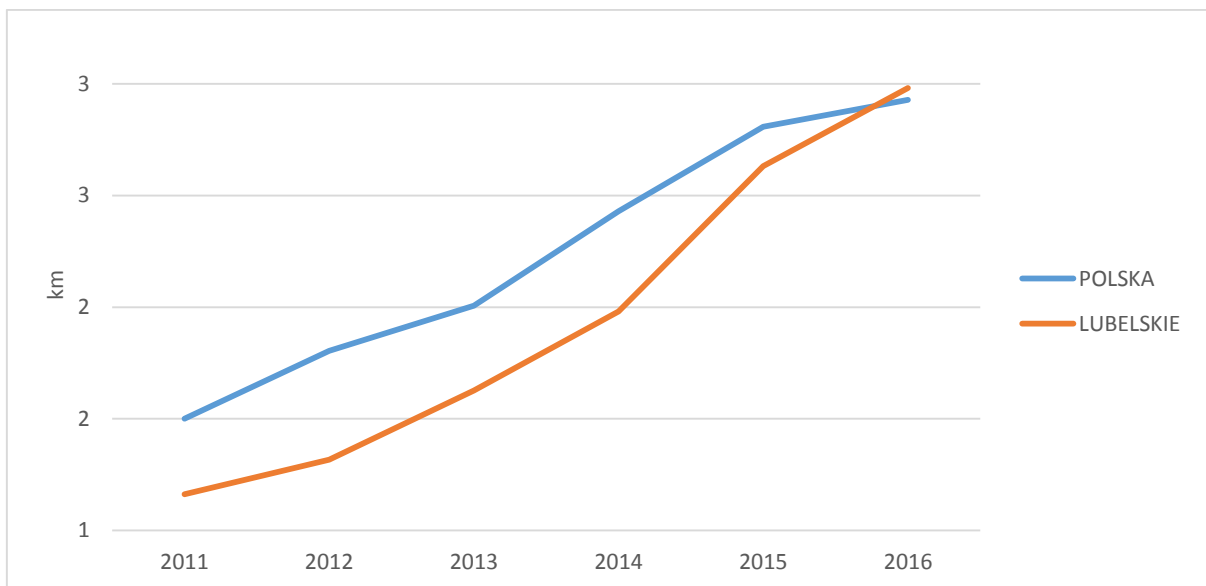
Województwo lubelskie cechuje się także dobrą dostępnością do opieki zdrowotnej. Liczba przychodni na 10 tys. ludności jest tu wyższa niż w Polsce jako całości (w 2017 r. w woj. lubelskim liczba przychodni na 10 tys. ludności wynosiła 6,057, w Polsce 5,637). Dynamika rok po roku, podobnie jak w kraju jest dodatnia, a w ostatnim analizowanym roku była znacząco wyższa niż średnia dla Polski. Województwo odznacza się także korzystną tendencją w zakresie zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych. Wskazuje to na stopniową poprawę jakości systemu ochrony zdrowia w analizowanym regionie.

Rysunek 22 - Wypadki drogowe na 100 tys. ludności

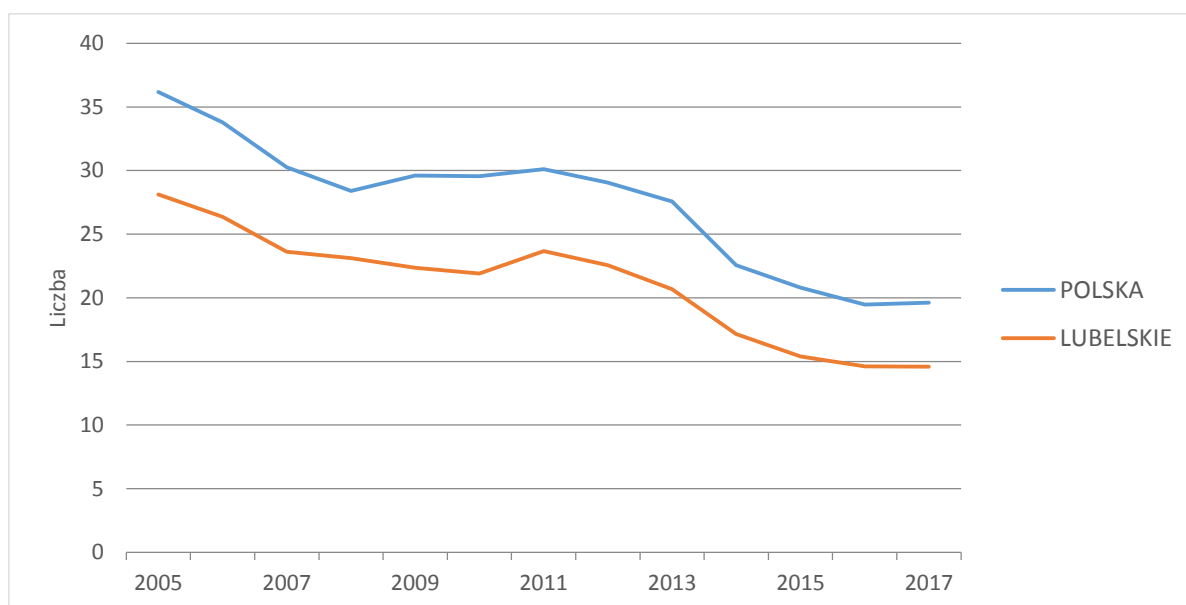
Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Rysunek 23 - Ścieżki rowerowe na 10 tys. ludności

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

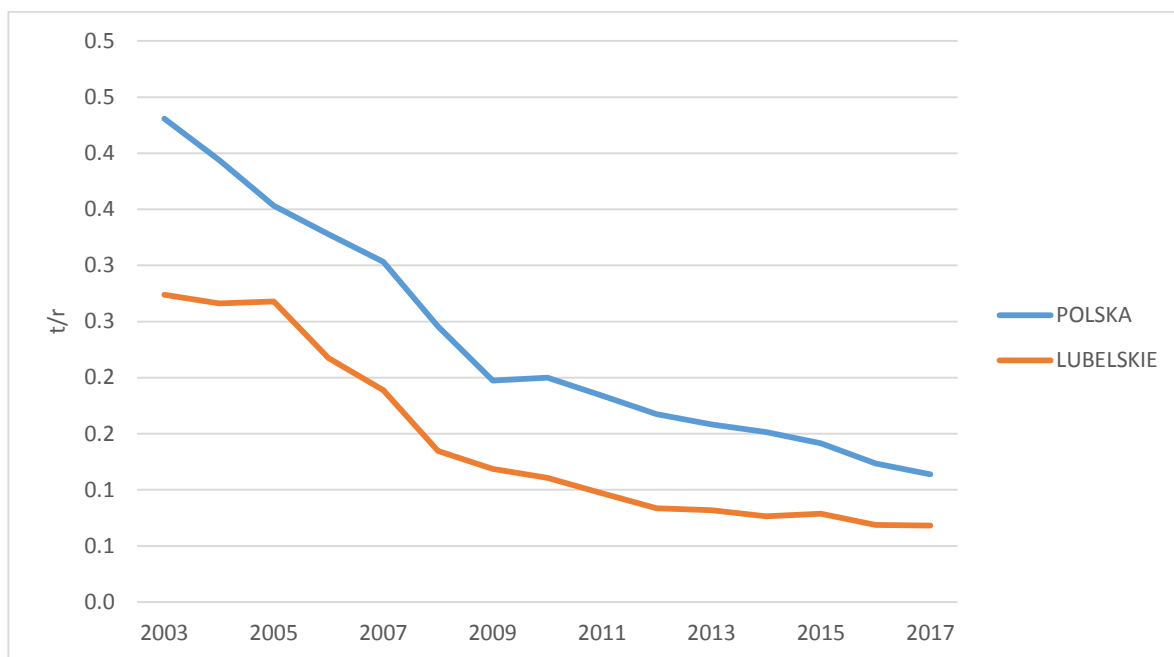
Rysunek 24 - Przestępstwa stwierdzone przez Policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 1000 mieszkańców

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

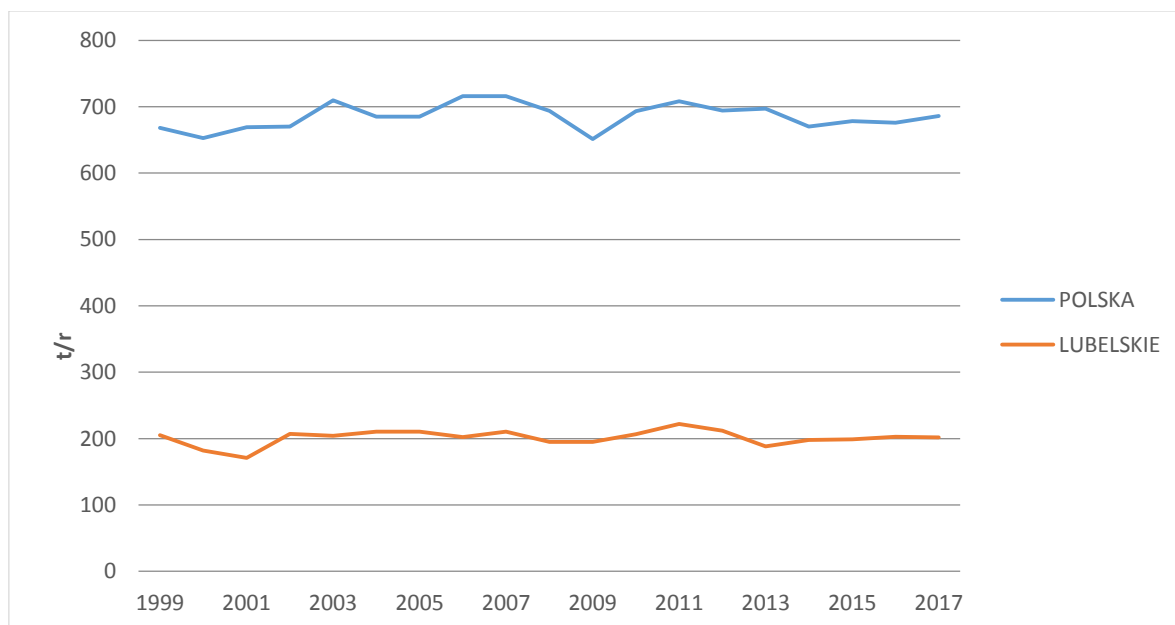
Warto również zwrócić uwagę na wskaźniki dotyczące bezpieczeństwa w województwie lubelskim. Liczba przestępstw stwierdzonych przez policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 1000 mieszkańców odznacza się tendencją malejącą i jej wartość jest niższa na Lubelszczyźnie niż generalnie w kraju. W regionie występuje również stosunkowo niewiele wypadków drogowych na 100 tys. ludności. Wskaźnik ten wykazuje stałą tendencję spadkową, a w analizowanym okresie jego wartość zmniejszyła się o połowę. Można to tłumaczyć między innymi lepszą jakością dróg na terenie województwa. Jednakże również ścieżki rowerowe mają niebagatelny wpływ na bezpieczeństwo. Wiele wypadków to wypadki z udziałem rowerzystów. W związku z czym, należy zwrócić szczególną uwagę na tworzenie ścieżek rowerowych, przede wszystkim w miastach. Są one dodatkowo alternatywą dla samochodów, a co za tym idzie mają pozytywny wpływ na jakość powietrza. Długość ścieżek rowerowych na 10 tys. mieszkańców do roku 2016 plasowała się poniżej analogicznej wartości dla Polski, jednak w 2016 region wyprzedził Polskę w tym obszarze (w 2016 r. długość ścieżek rowerowych na 10 tys. ludności w województwie lubelskim wynosiła 3 km, natomiast w Polsce 2,9 km). Dynamika budowy ścieżek od 2013 r. przewyższa znacząco tendencję charakteryzującą Polskę jako całość.

Rysunek 25 - Emisja zanieczyszczeń pyłowych na 1 km² powierzchni

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

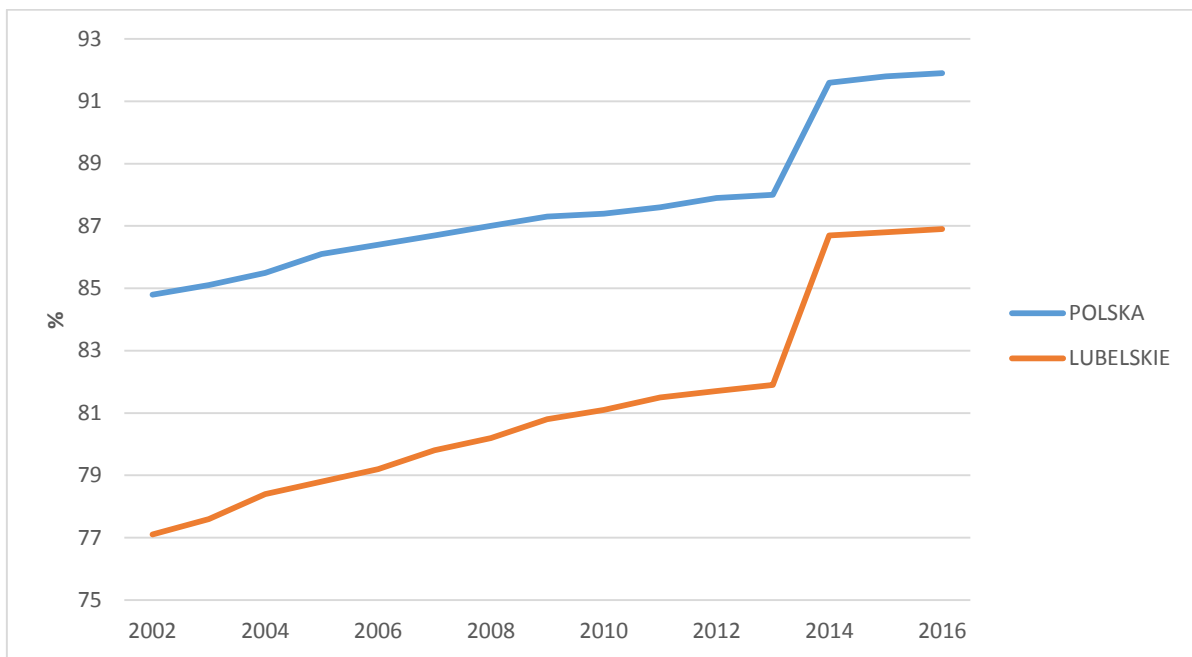
Rysunek 26 - Emisja zanieczyszczeń gazowych na 1 km² powierzchni

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

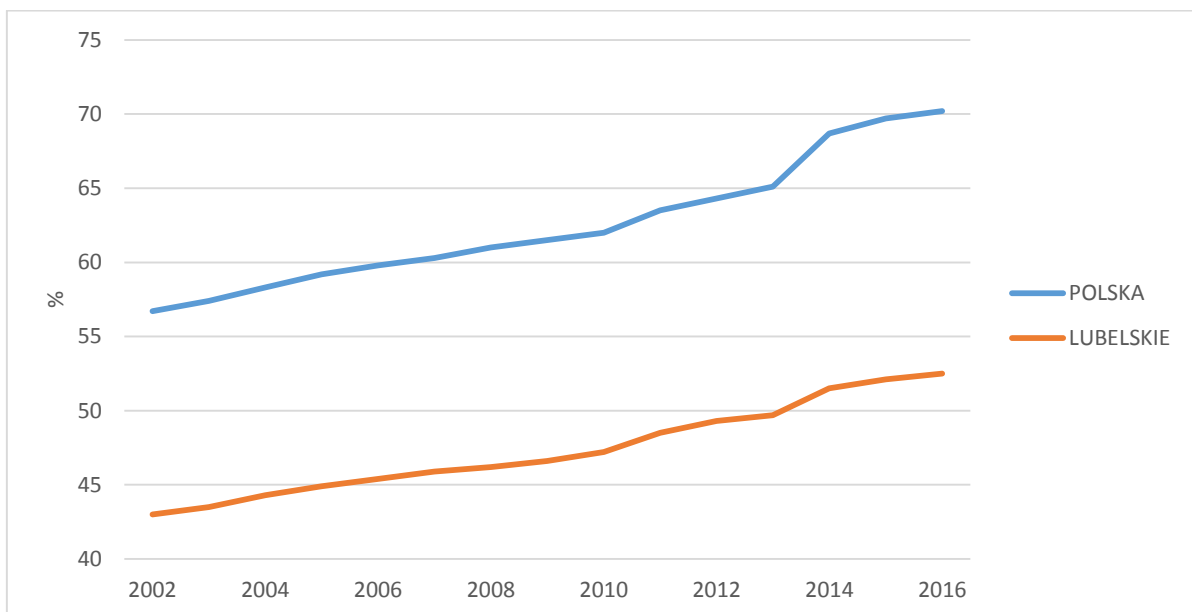
Ważnym aspektem dotyczącym standardu życia ludności jest również jakość powietrza. Emisja zanieczyszczeń pyłowych na 1 km² powierzchni jest znacznie niższa niż na terenie Polski, a rok po roku wykazuje tendencję spadkową. Sytuacja jest jeszcze lepsza w przypadku emisji zanieczyszczeń gazowych, które są ponad trzykrotnie niższe na Lubelszczyźnie niż na terenie Polski. Województwo plasuje się również na czołowych miejscach rankingu województw w związku z jedną z najmniejszych ilości ton na rok zanieczyszczeń gazowych i pyłowych z zakładów szczególnie uciążliwych.

Rysunek 27 - Korzystający z instalacji wodociągowej w % ogółu ludności

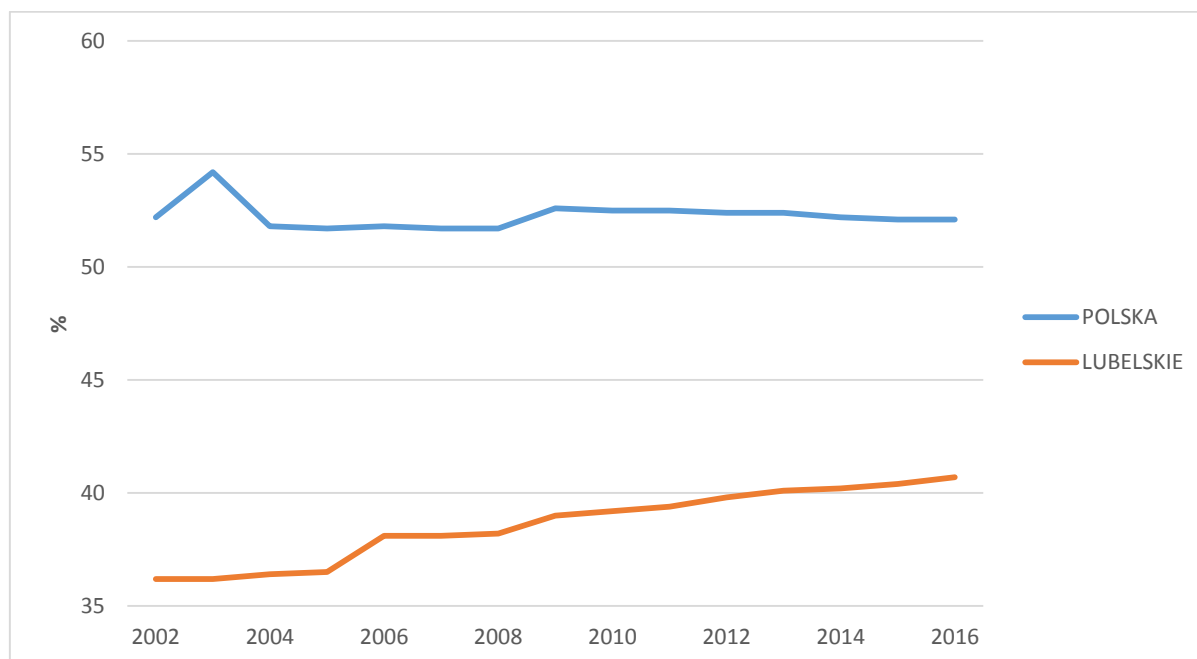
Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Rysunek 28 - Korzystający z instalacji kanalizacyjnej w % ogółu ludności

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Rysunek 29 - Korzystający z instalacji gazowej w % ogółu ludności

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS/BDL.

Należy również zwrócić uwagę na dostępność mieszkańców do infrastruktury związanej z gospodarką wodno-ściekową oraz do sieci gazowej. Odsetek osób korzystających z sieci wodociągowej, kanalizacyjnej oraz gazowej jest znacząco niższy niż w Polsce. W przypadku sieci kanalizacyjnej i wodociągowej dynamika jest podobna do dynamiki na terenie Polski, można natomiast zaobserwować pozytywny trend w przypadku sieci gazowej, który to na terenie Polski w większości lat jest na stałym poziomie lub wykazuje spadek, natomiast w przypadku województwa lubelskiego charakteryzuje się ciągłym wzrostem. Analizując pozostałe województwa właśnie w województwie lubelskim można zaobserwować największy przyrost osób korzystających z instalacji gazowej od 2002 r. Jednak mimo powyższego, województwo znajduje się na jednym z ostatnich miejsc w rankingu województw. Podobnie jest w przypadku sieci wodociągowej i kanalizacyjnej.

Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych w województwie lubelskim sugeruje, iż większość z nich znajduje się w przeciętnej sytuacji materialnej (56,1% wskazań w 2016 r.). Województwo uplasowało się na ostatniej pozycji wśród województw w przypadku ocen wskazujących na bardzo dobrą sytuację materialną (8,4 % w 2016 r.). Odsetek ten wykazuje jednak trend wzrostowy.

Analizując wybrane przez Wykonawcę wskaźniki, biorąc pod uwagę jedynie regiony ściany wschodniej, województwo lubelskie zajmuje pierwsze miejsce pod względem odsetka dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym oraz liczby organizowanych imprez. Województwo wyróżnia się również pod względem warunków mieszkaniowych ludności. Plasuje się ono na drugim miejscu rankingu, zaraz po województwie podlaskim. Analizowany region wypada natomiast najgorzej pod względem odsetka osób korzystających z instalacji kanalizacyjnej, gdzie województwo lubelskie uplasowało się na ostatnim miejscu. Podobnie wygląda sytuacja w przypadku ludności korzystających z instalacji wodociągowej, tutaj w 2016 r. gorzej wypadło jedynie województwo podkarpackie.

IV. INSTRUMENTY I MECHANIZMY WDRAŻANIA SRWL

Poniższy rozdział ma na celu ocenę czynników wpływających na pozycję rozwojową województwa lubelskiego, poprzez pryzmat skuteczności realizacji Strategii. W celu osiągnięcia klarownej odpowiedzi na każde z założonych na etapie raportu metodologicznego pytań badawczych, Wykonawca postanowił podzielić niniejszy rozdział na 3 części, z których każda odpowiada przynajmniej jednemu spośród 16 pytań badawczych przyporządkowanych do omawianego rozdziału.

1. Wpływ strategii sektorowych oraz mechanizmów wdrażania na realizację SRWL

Środki pochodzące z budżetu Unii Europejskiej są głównym źródłem finansowania realizacji wojewódzkich strategii regionalnych. Na politykę spójności na lata 2014-2020 dla województwa lubelskiego przeznaczono w przybliżeniu 4,95 mld euro¹⁸, z czego RPO WL powinno skonsumentować 2,23 mld euro. Istotny wpływ na realizację celów przedstawionych w SRWL, ze względu na położenie i rolniczy charakter województwa lubelskiego, wywierają również programy operacyjne o charakterze regionalnym, takie jak PROW czy POPW. W przypadku PROW 2014-2020 limit środków przypadający na województwo lubelskie wynosi blisko 684 mln euro¹⁹. Ponadto, Lubelszczyźnie przyznano ponad 4,5mln euro²⁰ w ramach Programu PO RYBY 2014-2020. Natomiast w Programie Operacyjnym obejmującym słabiej rozwinięte regiony kraju (POPW 2014-2020) limit środków nie został podzielony pomiędzy poszczególne województwa i wynosi 2 mld euro dla całego makroregionu Polski Wschodniej.

Tabela 118 - Kwota wykorzystanej alokacji, według umów o dofinansowanie, w ramach poszczególnych Programów Operacyjnych na dzień 31.07.2018

Program Operacyjny	Wartość dofinansowania w ramach zawartych umów (PLN)
Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020	3 599 644 842
Program Operacyjny Inteligentny Rozwój	979 248 458
Program Operacyjny Polska Cyfrowa	31 418 104
Program Operacyjny Polska Wschodnia	1 253 869 948
Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój	431 458 348
Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020	5 669 484 890
PROW 2014-2020 ²¹	433 014 702

¹⁸ Według szacunków uzyskanych z Ministerstwa Rozwoju w 2016 r.

¹⁹ Według danych otrzymanych od zamawiającego, zastosowano wskazane kursy euro

²⁰ Według danych otrzymanych od zamawiającego, zastosowano kurs euro 4.2

²¹ Według stanu na dzień 10.08.2018 na podstawie danych otrzymanych od Zamawiającego

PO Rybactwo i Morze ²²	5 024 394
Suma końcowa	12 403 163 686

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.funduszeuropejskie.gov.pl.

Według uzyskanych od Zamawiającego informacji w ramach Programów PROW 2014-2020 oraz PO Rybactwo i Morze wykorzystano odpowiednio 63,3 % oraz 26,5 % alokacji z limitu przyznanego na potrzeby regionu. Ze względu na rolniczy charakter województwa lubelskiego (37,2 % zatrudnionych w sektorze rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo²³ przy średniej krajowej 16%), oba mechanizmy wdrażania stanowią istotny element polityki regionalnej. Niestety, fakt zcentralizowania działań podejmowanych w ramach omawianych Programów, oraz zgłaszany podczas wywiadów **znikomy wpływ władz regionalnych** na ich ostateczny kształt spowodował, iż są one zbyt uniwersalne w ujęciu terytorialnym, aby mogły się w pełni wpisywać w potrzeby lubelskiej polityki rolnej i rybackiej.

Do dnia 31.07.2018 w ramach POPW 2014-2020, województwo lubelskie podpisało umowy na realizację projektów o wartości 20% środków zakontraktowanych we wszystkich pięciu województwach mieszczących się na terenie makroregionu Polski Wschodniej. Jednocześnie należy podkreślić fakt, iż mimo centralizacji zarządzania projektem, podczas przeprowadzonych wywiadów IDI oraz FGI uzyskano informację o **pozytywnym przebiegu współpracy w tym negocjacji zawartości operacyjnej programu** z władzami centralnymi. Można zatem przypuszczać, iż finalnie inaczej niż w przypadku PROW 2014-2020 i PO RYBY, POPW został dopasowany do specyfiki regionu.

1.1 Regionalny Program Operacyjny

Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 jest głównym narzędziem służącym realizacji celów założonych na potrzeby Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020. Z tego powodu Program ten zasługuje na szczególną uwagę podczas przeprowadzenia poniższej analizy. Pierwszym krokiem mającym na celu ocenę wpływu wywieranego poprzez realizację RPO WL na SRWL powinno być zobrazowanie powiązań pomiędzy dokumentami. W tym celu, opierając się na analizie danych zastanych oraz wykorzystując metodę kontroli krzyżowej, sporządzona została tabela 119 łącząca działania podejmowane w ramach RPO WL oraz poszczególne cele strategiczne i operacyjne SRWL.

Tabela 119 - Tabela pokazująca bezpośrednie przyporządkowanie działań RPO WL do celów Strategii

Cel Strategiczny SRWL	Cel Operacyjny SRWL	Działania RPO WL
1. WZMACNIANIE URBANIZACJI REGIONU	1.1 Rozwijanie funkcji metropolitalnych Lublina	13.8 Rewitalizacja Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych
	1.2 Wspieranie ponadlokalnych funkcji miast	5.4 Transport niskoemisyjny 5.5 Promocja niskoemisyjności 13.3 Rewitalizacja obszarów miejskich

²² Według stanu na dzień 10.08.2018 na podstawie danych otrzymanych od Zamawiającego

²³ Według GUS BDL 13.08.2018

		13.8 Rewitalizacja Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych
	1.3 Poprawa skomunikowania Lublina z obszarami metropolitalnymi Polski i zagranicy	<i>Działania prowadzone w ramach RPO WL skupione są na wsparciu rozwoju i promocji rozwiązań wewnątrz regionalnych, nie odnotowano rozwiązań wspierających w sposób bezpośredni transport międzyregionalny. Funkcję te pełnią pozostałe Programy Operacyjne np.: POIS w ramach kontraktu terytorialnego, czy POPW</i>
2. RESTRUKTURYZACJA ROLNICTWA ORAZ ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH	2.1 Poprawa warunków dla wzrostu konkurencyjności i towarowości gospodarstw	<i>Działania realizowane w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych z założenia nie dotyczą sektora rolniczego, oraz przetwórstwa rolno-spożywczego. Funkcja wsparcia tego sektora jest pełniona poprzez PROW i PO RYBY</i>
	2.2 Rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego	9.3 Rozwój przedsiębiorczości
	2.3 Wzmocnienie doradztwa rolniczego oraz promowanie i wspieranie inicjatyw współpracy rolników i mieszkańców wsi	11.3 Ekonomia społeczna
	2.4 Wspieranie przedsiębiorczości na wsi i tworzenia pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich	9.1 Aktywizacja zawodowa 9.2 Aktywizacja zawodowa - projekty PUP 9.3 Rozwój przedsiębiorczości 9.4 Godzenie życia zawodowego i prywatnego
	2.5 Wyposażanie obszarów wiejskich w infrastrukturę transportową, komunalną i energetyczną	6.3 Gospodarka odpadami 6.4 Gospodarka wodno-ściekowa 13.4 Rewitalizacja obszarów wiejskich <i>W przydatku działania 6.4 Gospodarka wodno-ściekowa, operacjonalizacji w ramach RPO WL nie podlegają projekty dotyczące obszarów zamieszkałych przez mniej niż 2 tysiące osób, co utrudnia pełne przyłączenie obszarów wiejskich w obrębie regionu do sieci sanitarnej w ramach RPO WL.</i>
3. SELEKTYWNE ZWIĘKSZANIE POTENCJAŁU WIEDZY, KWALIFIKACJI, ZAAWANSOWANIA TECHNOLOGICZNEGO, PRZEDSIĘBIORCZOŚCI I INNOWACYJNOŚCI REGIONU	3.1. Wspieranie najbardziej perspektywicznych kierunków badań i komercjalizacji ich wyników	1.1 Regionalna infrastruktura badawczo – rozwojowa 1.2 Badania celowe 1.3 Infrastruktura badawczo-rozwojowa w przedsiębiorstwach 1.4 Transfer technologii i komercjalizacja badań 1.5 Bon na innowacje
	3.2. Wspieranie kierunków	<i>Charakter RPO WL powoduje, że w ramach interwencji wpierana jest edukacja na niższych szczeblach zaawansowania.</i>

	<p>kształcenia na poziomie wyższym szczególnie istotnych dla przyszłego rynku pracy regionu oraz mających unikatowe znaczenie w skali ponadregionalnej</p>	
	<p>3.3. Stworzenie systemu wsparcia naukowego, eksperckiego i wdrożeniowego na rzecz rozwoju wybranych sektorów gospodarki</p>	<p>1.2 Badania celowe 1.3 Infrastruktura badawczo-rozwojowa w przedsiębiorstwach 1.4 Transfer technologii i komercjalizacja badań</p>
	<p>3.4. Rozwijanie systemu kształcenia dostosowanego do specyfiki regionu.</p>	<p>12.1 Edukacja przedszkolna 12.2 Kształcenie ogólne 12.3 Kształcenie ustawiczne w zakresie ICT i języków obcych 12.4 Kształcenie zawodowe 12.5 Edukacja przedszkolna w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego 12.6 Kształcenie ogólne w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego 12.7 Kształcenie ustawiczne w zakresie ICT i języków obcych w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego 13.5 Infrastruktura przedszkolna 13.6 Infrastruktura kształcenia zawodowego i ustawicznego 13.7 Infrastruktura szkolna</p>
	<p>3.5. Wspieranie małych i średnich przedsiębiorstw</p>	<p>1.5 Bon na innowacje 3.1 Tereny inwestycyjne 3.2 Instrumenty kapitałowe 3.3 Przedsiębiorstwa odpryskowe 3.4 Dostosowanie oferty IOB do potrzeb rynku 3.5 Bon na doradztwo 3.6 Marketing gospodarczy 3.7 Wzrost konkurencyjności MŚP 3.8 Tereny inwestycyjne w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego 3.9 Udział w targach i misjach 3.10 Wzrost konkurencyjności MŚP dla ZIT miast subregionalnych</p>

		9.3 Rozwój przedsiębiorczości 10.1 Usługi rozwojowe dla MMŚP 10.2 Programy typu outplacement
	3.6. Rozwój społeczeństwa informacyjnego.	2.1 Cyfrowe Lubelskie 2.2 Cyfryzacja Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych
4. FUNKCJONALNA, PRZESTRZENNA, SPOŁECZNA I KULTUROWA INTEGRACJA REGIONU	4.1. Poprawa wewnętrznego skomunikowania regionu	8.1 Regionalny układ transportowy 8.2 Lokalny układ transportowy 8.3 Transport kolejowy 8.4 Transport w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego
	4.2. Wspieranie włączenia społecznego	11.1 Aktywne włączenie 11.2 Usługi społeczne i zdrowotne 11.3 Ekonomia społeczna 11.4 Aktywne włączenie w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego 11.5 Usługi społeczne i zdrowotne w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego 11.6 Ekonomia społeczna w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego 9.1 Aktywizacja zawodowa 9.2 Aktywizacja zawodowa - projekty PUP 9.3 Rozwój przedsiębiorczości 9.4 Godzenie życia zawodowego i prywatnego 9.5 Aktywizacja zawodowa w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego 9.6 Rozwój przedsiębiorczości w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego 9.7 Godzenie życia zawodowego i prywatnego w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego
	4.3. Wzmacnianie społecznej tożsamości regionalnej i rozwijanie więzi i współpracy wewnątrzregionalnej	7.1 Dziedzictwo kulturowe i naturalne
	4.4. Przełamywanie niekorzystnych efektów przygranicznego położenia regionu	11.1 Aktywne włączenie
	4.5. Racjonalne i efektywne	4.1 Wsparcie wykorzystania OZE 4.2 Produkcja energii z OZE w przedsiębiorstwach

	<p>wykorzystywanie zasobów przyrody dla potrzeb gospodarczych i rekreacyjnych, przy zachowaniu i ochronie walorów środowiska przyrodniczego</p>	<p>5.1 Poprawa efektywności energetycznej przedsiębiorstw 5.2 Efektywność energetyczna sektora publicznego 5.3 Efektywność energetyczna sektora mieszkaniowego 5.4 Transport niskoemisyjny 5.5 Promocja niskoemisyjności 5.6 Efektywność energetyczna i gospodarka niskoemisyjna dla Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego 5.7 Transport niskoemisyjny dla ZIT miast subregionalnych 5.8 Efektywność energetyczna sektora publicznego dla ZIT miast subregionalnych 5.9 Promocja niskoemisyjności dla ZIT miast subregionalnych 6.1 Bezpieczeństwo ekologiczne 6.2 Mała retencja 6.3 Gospodarka odpadami 6.4 Gospodarka wodno-ścieków 7.1 Dziedzictwo kulturowe i naturalne 7.2 Ochrona różnorodności przyrodniczej 7.3 Turystyka przyrodnicza 7.4 Ochrona bioróżnorodności dla Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego</p>
--	---	---

Źródło: Opracowanie własne.

Wszystkie działania zawarte w RPO WL za wyjątkiem działań z Osi 14 przyczyniają się w bezpośredni sposób do realizacji celów Strategii. Należy podkreślić, iż Oś 14 jest szczególna a podlegające jej działania charakteryzują się wybitnie pośrednim oddziaływaniem. Ich rolą nie jest bezpośrednio oddziaływanie na region, lecz wsparcie podczas wdrażania działań dotyczących pozostałych Osi. Szczegółowe przyporządkowanie działań oddziałujących w sposób bezpośredni na cele operacyjne SRWL zostało zaprezentowane powyżej. W tym miejscu warto wspomnieć, że wszystkie działania zapisane w Programie w krótkim okresie czasu wywierają również pośredni wpływ na wzrost gospodarczy regionu, co związane jest ze stymulowaniem dochodów mieszkańców a przez to popytu konsumpcyjnego i produkcji. Część z nich może również oddziaływać na podażową stronę gospodarki, dzięki czemu nawet po ustaniu implementacji funduszy w ramach RPO WL zauważalne będą długookresowe efekty społeczno-gospodarcze. Mowa tu m.in. o działaniach wspierających rozwój infrastruktury transportowej, kapitału ludzkiego czy też dotyczących wsparcia sektora przedsiębiorstw. Ponadto, w węższym ujęciu, można wspomnieć o całej sieci skomplikowanych i trudnych do opisanie czy ujęcia liczbowego pośrednich powiązań między działaniami RPO WL a celami SRWL.

Jako przykład działań tworzących sieć oczywistych oddziaływań pośrednich warto wskazać te dotyczące rozbudowy i modernizacji sieci transportowej (Oś 8 RPO WL), wywierają one wpływ nie tylko na realizację celu operacyjnego 4.1 (Tabela 119), ale również w sposób pośredni wpływają pozytywnie na większość pozostałych celów operacyjnych m.in. cel operacyjny 4.3.

Warto również zastanowić się nad działaniami mieszczącymi się w kategorii innowacyjności (m.in. Oś 1 RPO WL). Czynności wdrożeniowe podejmowane w ramach tej Osi wpływają na niemal wszystkie aspekty życia w regionie m.in. ułatwienie w tworzeniu innowacyjnych przedsiębiorstw, lepsze finansowanie szkolnictwa wyższego w wyniku komercjalizacji wynalazków, generowanie innowacyjnych rozwiązań z dziedzin kluczowych dla regionu jak ochrony środowiska czy rolnictwa.

Nie można również zapomnieć o działaniach z zakresu niskoemisyjności i ochrony środowiska, wpływają one nie tylko na polepszenie/utrzymanie dobrej kondycji środowiska naturalnego w województwie lubelskim, ale również pozytywnie oddziałują na zdrowie mieszkańców oraz ruch turystyczny.

Analizując dokument RPO WL można odnieść wrażenie, że relatywnie duża liczba działań jest skierowana w sposób bezpośredni, jak i pośredni na ochronę środowiska naturalnego. W przypadku województwa lubelskiego silny nacisk na zrównoważony rozwój pozwoli w przyszłości osiągnąć rozwój gospodarczy bez degradacji walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu. Należy jednak pamiętać, że ochrona środowiska nie jest determinantą rozwoju a jedynie gwarancją uniknięcia jego degradacji w wyniku tego procesu. W celu zapewnienia stałego i stabilnego rozwoju gospodarczego regionu niezbędne jest zadbanie o poprawę infrastruktury drogowej i kolejowej zarówno w zakresie lokalnym, jak i przeznaczenie środków na infrastrukturę łączącą województwo z innymi częściami kraju. Natomiast wśród działań zapisanych w RPO WL brakuje takich, które pozwoliłyby na poprawę skomunikowania Lublina z obszarami metropolitalnymi Polski i zagranicy. W tym miejscu należy podkreślić, że tylko budowa spójnej i kompletnej infrastruktury komunikacyjnej pozwoli w pełni wykorzystać również obecny potencjał regionu i finalnie przyczynić się nie tylko do rozwoju turystyki, lecz również przyciągnąć potencjalnych inwestorów, skłonnych lokować swój kapitał na terenie województwa lubelskiego. **Z tego powodu zapisy Strategii muszą akcentować działania umożliwiające pozyskanie innych źródeł finansowania dla** tego typu inwestycji. Przeprowadzone wywiady wskazywały, że w ramach pozyskania środków z innych instrumentów finansowych, z inicjatywy UMWL rozpoczęto współpracę ze społecznością lokalną. Zgodnie z uzyskanymi informacjami, zainicjowana kooperacja intensyfikuje swoje działania w celu pozyskania środków potrzebnych do budowy m.in. dróg ekspresowych S17 i S19.

W dokumencie RPO WL zapisano również działania obejmujące wzrost innowacyjności, pomoc sektorowi przedsiębiorstw oraz włączenie społeczne. Zaktywizowanie ludności wykluczonej zawodowo w połączeniu z pomocą skierowaną do sektora MŚP oraz innowacyjność mogą w przyszłości okazać się kluczowym czynnikiem rozwojowym regionu, nie tylko w zakresie objętym bezpośrednim wsparciem. **W tym miejscu należy podkreślić, iż tego typu interwencje nie powinny stanowić priorytetu realizowanego przez pewien okres, są to bowiem działania typowo bieżące, i stanowią one stałe wyzwanie dla polityki regionalnej i krajowej w większości regionów krajów rozwiniętych gospodarczo.** Wszystkie spośród wymienionych powyżej działań, mogą przyczynić się pośrednio do wzrostu gospodarczego, wzrostu zatrudnienia oraz promocji województwa, jako odpowiedniego miejsca do prowadzenia działalności biznesowej.

Poniżej przedstawiono tabele (120, 121) obrazujące postęp realizacji wybranych wskaźników rezultatu RPO WL, wraz z przypisaniem im korespondujących z nimi celów operacyjnych Strategii.

Tabela 120 - Wybrane wskaźniki RPO WL pozwalające na ocenę stopnia realizacji poszczególnych celów SRWL

OŚ Priorytetowa RPO WL	Nazwa wskaźnika ²⁴	Przypisany cel SRLW 2020	Wartość Historyczna wskaźnika 2012	Wartość bazowa wskaźnika 2014 (rok opublikowania obecnej wersji Strategii)	Ostatnia dostępna wartość w roku badania (2015-/2017)	Postęp w realizacji Wskaźnika w stosunku do roku 2014	Źródło
1. Badania i innowacje	Nakłady na działalność B+R w relacji do PKB	3.1 3.3	1,01 %	1,03 %	0,88 % (2016)	- 0,13 pkt. proc.	GUS
	Nakłady sektora przedsiębiorstw na działalność B+R w relacji do PKB.	3.3 3.5	0,17 %	0,16 %	0,26 % (2015)	0,1 pkt. proc.	GUS
2. Cyfrowe lubelskie	Odsetek obywateli korzystających z e-administracji	3.6	26,6 %	24,4 %	26,7 % (2017)	2,3 pkt. proc.	GUS
3. Konkurencyjność przedsiębiorstw	Nakłady inwestycyjne w przedsiębiorstwach w stosunku do PKB	3.5	6,7 %	7,3 %	6,5% (2015)	-0,8 pkt. proc.	GUS
	Średni udział przedsiębiorstw innowacyjnych - w ogólnej liczbie przedsiębiorstw przemysłowych i z sektora usług	3.3 3.5	13,6 %	19,4 %	22,9 % (2016)	3,5 pkt. proc.	GUS
4. Energia przyjazna środowisku	Udział produkcji energii elektrycznej ze źródeł odnawialnych w produkcji energii elektrycznej ogółem	4.5	1,5%	4,4%	18,7% (2016)	14,3 pkt. proc.	GUS
5. Efektywność energetyczna	Zużycie energii elektrycznej na 1 mln PLN PKB	4.5	0,086 GWh	0,086 GWh	0,086 GWh (2015)	Bez zmian	GUS
	Sprzedaż energii cieplnej na cele komunalno-bytowe	4.5	11249543G J	8313029 GJ	8168674 GJ	-144355 GJ	GUS
6. Ochrona środowiska i efektywne	Odpady komunalne zebrane	4.5	10,31 %	22,67 %	28,63 % (2016)	5,96 pkt. proc.	GUS

²⁴ W celu zachowania przejrzystości, spójności oraz możliwości łatwej weryfikacji wartości wskaźników w przyszłości, wybrano wskaźniki, dla których dane są łatwo dostępne w statystyce publicznej GUS, a ich zakres obejmuje, co najmniej lata 2012-2015.

wykorzystanie zasobów	selektywnie w relacji do ogółu odpadów komunalnych zebranych w gospodarstwach domowych [%]						
7.Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego	Liczba zwiedzających muzea i oddziały muzealne na 10 000 ludności	4.3	3855,2 os.	5075,5 os.	6442,2 os. (2017)	1367,7 os.	GUS
	Liczba udzielonych noclegów na 1000 ludności	4.5	706,26 szt.	760,53 szt.	1009,45 szt. (2017)	248,92 szt.	GUS
8. Mobilność regionalna i ekologiczny transport ²⁵	Liczba pasażerów odprawionych w województwie lubelskim	4.1	6.5 mln	6.5 mln	4,9 mln (2016)	-1,6 mln	Sprawozdanie z wdrażania RPO WL, oraz dane z UTK
13. Infrastruktura społeczna	Gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej	4.2	68436 szt.	67414 szt.	60763 (2016)	-6651 szt.	GUS
	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym	4.2	22,9 %	17,1 %	18,5 % (2016)	1,5 pkt. proc	GUS
	Odsetek dzieci w wieku 3-5 lat objętych wychowaniem przedszkolnym	4.2	65,7 %	77,3 %	79,2 % (2016)	1,9 pkt. proc	GUS
	Osoby dorosłe uczestniczące w kształceniu i szkoleniu	3.4	5,2 %	4,5 %	4,3 % (2016)	-0,2 pkt. proc	GUS

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Ze względu na specyfikę obszaru EFS oraz charakter i szczegółowość wskaźników opisujących Osie RPO WL 9-12, Wykonawca postanowił umieścić je w osobnej tabeli, która ze względu na ograniczoną dostępność danych w statystyce publicznej w całości oparta będzie o sprawozdania z realizacji RPO WL.

²⁵ Ze względu na brak dostępności odpowiednio długiego szeregu czasowego w statystyce publicznej dla wskaźników rezultatu przypisanych do Osi 8, Wykonawca posłużył się danymi zawartymi w sprawozdaniu rocznym z wdrażania RPO WL za rok 2017, przy czym wartość wybranego wskaźnika dla roku 2012 obliczono na podstawie danych zawartych w raporcie „Ocena Funkcjonowania Rynku Transportu Kolejowego i Stanu Bezpieczeństwa Ruchu Kolejowego w 2012 roku”.

Tabela 121 - Wybrane wskaźniki RPO WL pozwalające na ocenę stopnia realizacji poszczególnych celów SRWL cd.

OŚ Priorytetowa RPO WL	Nazwa wskaźnika	Przypisany cel SRLW	Wartość bazowa RPO wskaźnika w stosunku do roku 2014	Ostatnia dostępna wartość według sprawozdania z realizacji za 2017 (liczba)	Wartość docelowa 2023 (współczynnik)	Współczynnik osiągnięć
9. Rynek pracy	Liczba osób pracujących w sektorze pozarolniczym po opuszczeniu Programu	2.4	0	327	22,00%	1,74
	Liczba utworzonych miejsc pracy w ramach udzielonych z EFS środków na podjęcie działalności gospodarczej	3.5	0	1 538	4 774	0,32
	Liczba osób, które powróciły na rynek pracy po przerwie związanej z urodzeniem/wychowaniem dziecka, po opuszczeniu Programu	4.2	0	0	95%	0
10. Adaptacyjność przedsiębiorstw i pracowników do zmian	Liczba mikroprzedsiębiorstw oraz małych i średnich przedsiębiorstw, które zrealizowały swój cel rozwojowy dzięki udziałowi w Programie	3.5	0	13,00	40%	2,50
	Liczba osób, które dzięki interwencji EFS zgłosiły się na badanie profilaktyczne	4.2	0	349	38%	0,76
	Liczba osób, które uzyskały kwalifikacje lub nabyły kompetencje po opuszczeniu Programu	4.2	0	7	90%	0.05
11. Włączenie społeczne	Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, które uzyskały kwalifikacje po opuszczeniu Programu	4.2	0	312	32%	0,56
	Liczba miejsc pracy utworzonych w przedsiębiorstwach społecznych	4.2	0	1	302 (liczba)	0
	Liczba wspartych w Programie miejsc świadczenia usług społecznych, istniejących po zakończeniu projektu	4.2	0	0	90%	0
12. Edukacja Kwalifikacje i kompetencje	Liczba szkół i placówek systemu oświaty wykorzystujących sprzęt TIK do prowadzenia zajęć edukacyjnych	3.4	0	20	97%	0,39
	Liczba nauczycieli, którzy uzyskali kwalifikacje lub nabyli kompetencje po opuszczeniu Programu	4.2	0	218	90%	0,46

	Liczba uczniów, którzy nabyli kompetencje kluczowe po opuszczeniu Programu	3.4	0	30	85%	0,01
--	--	-----	---	----	-----	------

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W latach 2014-2017 do wskaźników o największym odnotowanym wzroście zarówno w odniesieniu do okresu 2012-2014, jak i w ujęciu bezwzględny, możemy zaliczyć te opisujące racjonalne wykorzystanie zasobów przyrody oraz branżę turystyczną regionu. Z przeanalizowanych mierników wynika m.in., że udział OZE w produkcji energii ogółem w okresie realizacji RPO WL i SRWL wzrósł aż o 14,3 pkt. proc, czyli o 11,4 pkt. proc. więcej niż w analogicznym okresie poprzedzającym realizację obu dokumentów. Jednocześnie na podstawie wskaźników z Osi 7 można wywnioskować, iż w okresie realizacji Programu znaczącemu umocnieniu uległa pozytywna tendencja dotycząca liczby turystów odwiedzających województwo lubelskie oraz obiekty muzealne w jego granicach. Wysokie postępy w realizacji wskaźników odnotowano również w Osiach 9-12 (Tabela 121), jednak w tym przypadku należy zwrócić uwagę na dużą dysproporcję w realizacji często bliźniaczych indykatorów. Odpowiednim przykładem wydają się tu być wskaźniki dotyczące liczby osób, które uzyskały kwalifikacje po zakończeniu Programu Oś 10 i 11. W przypadku działań realizowanych w ramach Osi 10 współczynnik osiągnięć omawianego wskaźnika wynosi zaledwie 0.05 pomimo, iż założono bardzo wysoki stopień skuteczności Programu. Natomiast skierowane na sprecyzowaną grupę społeczną tj. osoby zagrożone wykluczeniem społecznym lub ubóstwem, działania w Osi 11 pozwoliły na uzyskanie wskaźnika osiągnięć na poziomie 0,56 mimo iż założono relatywnie niską skuteczność omawianego działania. Przystosowanie kwalifikacji zawodowych osób zagrożonych wykluczeniem społecznym do wymagań rynku pracy nie powinno generować większych nakładów niż szkolenia podnoszące efektywnie atrakcyjność na rynku pracy osób, których takowe zagrożenie nie dotyczy. Należy zastanowić się nad poprawnością przyjętych wartości wskaźników na potrzeby realizacji RPO WL w omawianym zakresie. Konieczność weryfikacji wartości docelowych omawianych wskaźników zdaje się potwierdzać fakt, iż mimo upływu 4 lat od rozpoczęcia wdrażania Programu wartości niektórych spośród nich nie uległy znaczącej zmianie w stosunku do roku bazowego. Ponadto w dwóch przypadkach nie odnotowano dotychczas żadnego efektu realizacji Programu. Z drugiej strony należy pamiętać, że działania skierowane na rozwój kapitału ludzkiego zazwyczaj wywołują wymierne efekty w długim okresie czasu oraz z pewnym opóźnieniem w stosunku do okresu ich realizacji.

1.2 Pozostałe instrumenty realizacji SRWL

Poniżej zaprezentowano przyporządkowanie celów operacyjnych SRWL do płaszczyzny działań obranych w ramach pozostałych strategii rozwojowych realizowanych na terenie województwa lubelskiego. Przedstawione dokumenty pełnią rolę uzupełniającą SRWL, rozwijają tym samym zapisy Strategii w poszczególnych obszarach tematycznych. Ze względu na fakt, iż dokumenty te podobnie do Strategii, funkcjonują głównie w oparciu o realizację Programów Operacyjnych finansowanych ze środków UE. Nie ma zatem możliwości wydzielenia wpływu konkretnego dokumentu na SRWL w oparciu o dostępne wskaźniki rezultatu, obejmujące szeroki zakres zmian, często determinowany przez wiele niezależnych czynników. Skuteczność wymienionych strategii sektorowych wynika więc bezpośrednio ze skuteczności realizacji mechanizmów ich wdrażania tj. Programów Operacyjnych o charakterze regionalnym i krajowym. Ponadto ze względu na spójność dokumentów z SRWL można wręcz stwierdzić, że wymienione dokumenty są tak naprawdę integralną częścią wojewódzkiej strategii rozwoju i powinny być postrzegane jako jej rozszerzenie.

Tabela 122 - Przyporządkowanie priorytetów pozostałych instrumentów realizacji SRWL do celów operacyjnych SRWL

Nazwa dokumentu	Cele operacyjne SRWL	Płaszczyzna działań podejmowanych w ramach analizowanego dokumentu
Strategia Polityki Społecznej Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020	4.2. Wspieranie włączenia społecznego	<ul style="list-style-type: none"> • bezrobocie i walka z ubóstwem • starzejące się społeczeństwo • wsparcie dziecka i rodziny • wsparcie osób niepełnosprawnych • zdrowie psychiczne • ekonomia społeczna
	4.3. Wzmacnianie społecznej tożsamości regionalnej i rozwijanie więzi i współpracy wewnątrzregionalnej	<ul style="list-style-type: none"> • rozwój społeczności lokalnej
Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego do 2020 roku	1.2 Wspieranie ponadlokalnych funkcji miast	<ul style="list-style-type: none"> • wzmocnienie instytucji otoczenia biznesu i otwartej na innowacje administracji publicznej.
	2.2 Rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego	<ul style="list-style-type: none"> • zwiększenie zdolności podmiotów gospodarczych do tworzenia i absorpcji wiedzy oraz wdrażania innowacji, zwłaszcza w regionalnych obszarach inteligentnej specjalizacji • wzrost zdolności podmiotów sektora naukowo-badawczego do tworzenia i komercjalizacji wiedzy w regionalnych obszarach inteligentnej specjalizacji regionu.
	3.1. Wspieranie najbardziej perspektywicznych kierunków badań i komercjalizacji ich wyników	<ul style="list-style-type: none"> • wzrost zdolności podmiotów sektora naukowo-badawczego do tworzenia i komercjalizacji wiedzy w regionalnych obszarach inteligentnej specjalizacji regionu.
	3.2. Wspieranie kierunków kształcenia na poziomie wyższym szczególnie istotnych dla przyszłego rynku pracy regionu oraz mających unikatowe	<ul style="list-style-type: none"> • wzrost zdolności podmiotów sektora naukowo-badawczego do tworzenia i komercjalizacji wiedzy w regionalnych obszarach inteligentnej specjalizacji regionu.

	znaczenie w skali ponadregionalnej	
Strategia Współpracy Transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Lwowskiego, Obwodu Wołyńskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020	1.3 Poprawa skomunikowania Lublina z obszarami metropolitalnymi Polski i zagranicy	<ul style="list-style-type: none"> infrastruktura komunikacyjna i graniczna
	3.3. Stworzenie systemu wsparcia naukowego, eksperckiego i wdrożeniowego na rzecz rozwoju wybranych sektorów gospodarki	<ul style="list-style-type: none"> nauka i szkolnictwo wyższe
	3.4. Rozwijanie systemu kształcenia dostosowanego do specyfiki regionu.	<ul style="list-style-type: none"> nauka i szkolnictwo wyższe
	3.5. Wspieranie małych i średnich przedsiębiorstw	<ul style="list-style-type: none"> współpraca gospodarcza
	4.1. Poprawa wewnętrznego skomunikowania regionu	<ul style="list-style-type: none"> Infrastruktura komunikacyjna i graniczna
	4.3. Wzmacnianie społecznej tożsamości regionalnej i rozwijanie więzi i współpracy wewnątrzregionalnej	<ul style="list-style-type: none"> Środowisko naturalne, kultura i turystyka Współpraca gospodarcza

Źródło: Opracowanie własne.

Osobną kategorię dokumentów strategicznych o istotnym znaczeniu dla regionu stanowi lista przedsięwzięć ważnych z punktu widzenia samorządu województwa. Omawiane przedsięwzięcia posiadają różne, wskazane w dokumencie źródła finansowania. W wypadku województwa lubelskiego przedsięwzięcia priorytetowe obejmują swym zakresem wszystkie cele operacyjne SRWL, oddziałując głównie na zdrowie (16%) i infrastrukturę (21%), z czego infrastruktura naukowa stanowi 11% wszystkich przedsięwzięć. Głównym instrumentem wdrożeniowym przedsięwzięć nieobjętych kontraktem terytorialnym jest Regionalny Program Operacyjny. Według informacji uzyskanych od Zamawiającego, do listopada 2017 r. pozytywną ocenę w trybie negocjacyjno-uzgodnieniowym dotyczącą finansowania w ramach RPO WL uzyskały projekty dotyczące 29 przedsięwzięć priorytetowych, przy czym projekty dotyczące 13 przedsięwzięć nie brały udziału w procedurze ze względu na inne źródła finansowania. Procedura negocjacyjno – uzgodnieniowa składa się z 3 etapów i zawiera listę wzajemnie uzupełniających się kryteriów niezbędnych do zaakceptowania finansowania wnioskowanego projektu w ramach RPO WL. Kryteria zawarte w załączniku do uchwały nr CCXII/4169/2017 Zarządu Województwa Lubelskiego z dnia 5 września 2017 r. są spójne i kompletne. Jednakże warto ponownie przeanalizować pierwsze kryterium oceny brzegowej, które wyklucza z dalszej procedury oceny projekty wnioskodawców niebędących podmiotami publicznymi. Inwestycje kierowane spoza sektora publicznego często wywierają efekty o charakterze zbieżnym z intencjami władz lokalnych, m.in. wzrost zatrudnienia, rozwój szeroko pojętej infrastruktury.

Z kolei przedsięwzięcia priorytetowe objęte kontraktem terytorialnym wspierają realizację wojewódzkiej Strategii głównie w zakresie *transportu 48%(przedsięwzięć), zdrowia 15% oraz kultury 13%*, przy czym przedsięwzięcia te objęte są stosunkowo szerokim zakresem finansowania. Według informacji przekazanych przez Zamawiającego, podmioty odpowiedzialne za realizację projektów, jako potencjalne źródło finansowania wskazują Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko (ok. 32%), kolejno wskazany jest Program Operacyjny Polska Wschodnia (ok. 26%) oraz Regionalny Program Operacyjny ok. 25%. Ponadto konkluzje z przeprowadzonych wywiadów FGI oraz IDI wskazują, że realizacja kontraktu terytorialnego powinna być traktowana z dużą dozą ostrożności.

Pomimo tego, że RPO WL jest głównym dokumentem realizującym założenia Strategii, wyniki powyższej analizy jednoznacznie wskazują, że ze względu na odgórny sposób planowania ram Regionalnych Programów Operacyjnych w perspektywie 2014-2020 (m.in. *ring facing*) dokument ten

nie jest w stanie sprostać samodzielnie wyzwaniom dopasowanym do potrzeb regionu. Z tego powodu konieczne jest, aby działania podejmowane w ramach RPO WL były uzupełniane poprzez pozostałe Programy Operacyjne o charakterze regionalnym i krajowym. W wypadku województwa lubelskiego role innych mechanizmów wdrażających o charakterze ściśle związanym ze specyfiką regionu pełnią PROW oraz POPW, wymienione mechanizmy wdrażania wraz z kontraktem terytorialnym oraz pozostałymi inwestycjami o charakterze priorytetowym dla województwa zdają się uzupełniać wspomnianą lukę programową. **Z tego względu podczas aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa, należy przykładać dużą wagę do możliwości pozyskania środków z innych źródeł niż RPO WL, nie ograniczając tym samym pola jej oddziaływania do obszaru objętego ramami wsparcia sugerowanymi odgórnie dla RPO WL. Tego typu podejście pozwoli zbudować zaktualizowany dokument Strategii w sposób zgodny z faktycznymi potrzebami rozwojowymi regionu a nie odgórnie narzuconym schematem.**

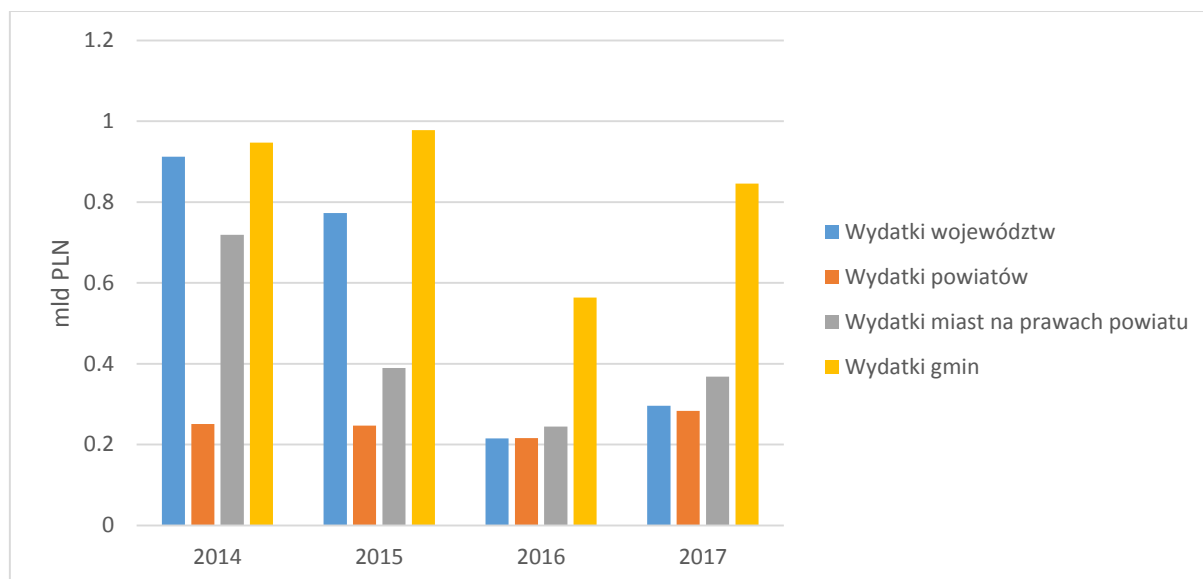
1.3 Wieloletnia prognoza finansowa

Maksymalne środki finansowe do wykorzystania przez sektor publiczny na realizację Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 oszacowano w 2013 r. na 39,9 mld PLN., co średniorocznie daje 5,7 mld PLN.

Maksymalne potencjalne środki finansowe dla Samorządu Województwa Lubelskiego na finansowanie inwestycji i szeroko rozumianych przedsięwzięć rozwojowych, skalkulowano średniorocznie na 1,02 mld PLN, co stanowi 17,8% oszacowanych środków całościowych dla sektora publicznego na realizację SRWL. W całej perspektywie finansowej 2014-2020 powyższe oszacowanie daje łączną kwotę 7,14 mld PLN. Do tej pory Samorząd spożytkował 31% założonego w 2013 r. maksymalnego pułapu.

Podobnie kształtuje się sytuacja w przypadku wydatków finansowanych z budżetów gmin, gdzie do 2017 r. zostało spożytkowane 25% założonych w 2013 r. na ten cel środków. Wydatki budżetów powiatów i miast na prawach powiatu stanowią ponad 45% założonych na czas realizacji Strategii funduszy. Należy podkreślić, iż środki finansowe na poziomie gmin, miast na prawach powiatu, powiatów stanowiły w założeniach z 2013 r. odpowiednio 33,8%, 9,5%, 5,2% finansowego potencjału sektora publicznego.

Rysunek 30 - Wydatki majątkowe inwestycyjne JST

Źródło: Opracowanie własne.

Obniżenie poziomu zaplanowanych inwestycji z sektora publicznego zdeterminowały w dużej mierze czynniki nie leżące po stronie władz samorządowych, lecz po stronie Komisji Europejskiej. Niebagatelny wpływ miało również zadłużenie wielu JST, oraz brak zaangażowania w współpracę w ramach PPP (zauważalny na terenie całej Polski).

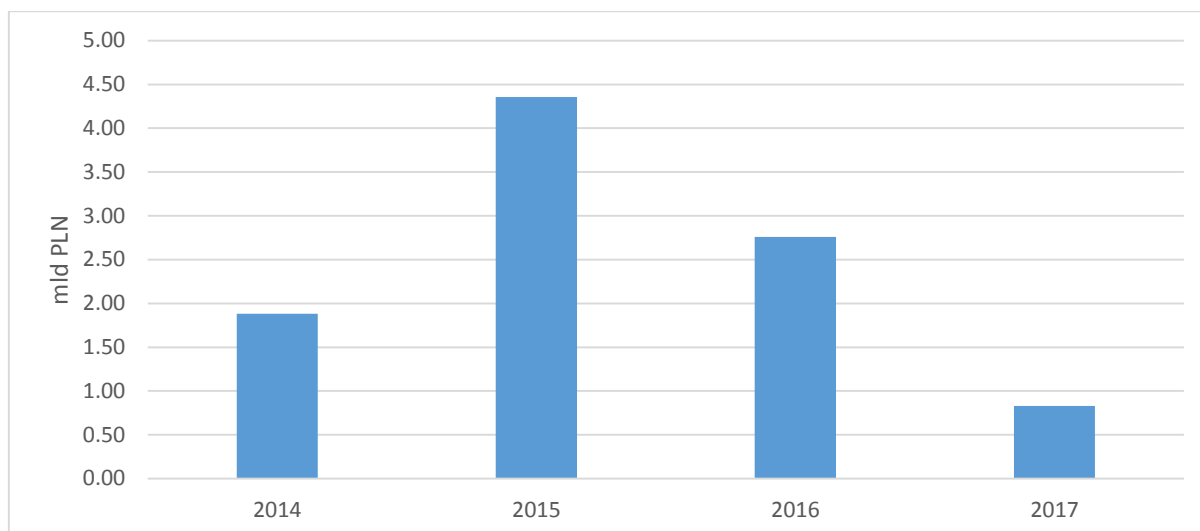
W ramach polityki spójności, w perspektywie finansowej 2014-2020, wartość umów/decyzji o dofinansowanie finansowanych ze środków wspólnotowych w 2016 r. wyniosła blisko 1,9 mld PLN, natomiast w 2017 r. wzrosła ona znacząco, osiągając poziom 4,5 mld PLN. Wartość projektów zakończonych w 2017 r. finansowanych ze środków wspólnotowych to 0,7 mld PLN. Należy zauważyć silną partycypację JST województwa lubelskiego w realizowaniu polityki spójności w perspektywie 2007-2013 i 2014-2020. Dotychczasowy udział we współfinansowaniu projektów unijnych kształtuje się bowiem na poziomie 30%.

W 2013 r. przyjęto, iż wysokość środków z UE wydatkowanych średniorocznie na poziomie krajowym²⁶ wyniesie maksymalnie 1,67 mld PLN, co stanowi 19,3% łącznej szacunkowej kwoty. W perspektywie 2014-2020 daje to 11,69 mld PLN. Do roku 2017 wykorzystano 84% tej kwoty. Potencjalne wydatki z budżetu państwa przeznaczone dla województwa lubelskiego²⁷ ustalono średniorocznie na poziomie 0,23 mld PLN (w perspektywie 2014-2020 globalna kwota to 1,61 mld PLN). W 2017 r. nieznacznie przekroczono kwotę, szacowaną na okres 2014-2020 (108% założonych środków).

²⁶ Środki UE w ramach polityki spójności 2007-2013 wykorzystane w latach 2014-2016, zakontraktowane w ramach polityki spójności środki UE z perspektywy 2014-2020, dofinansowanie ze środków UE w ramach PROW 2014-2020, 2007-2013, 2004-2006, zrealizowane płatności w ramach PROW 2007-2013 - dofinansowanie ze środków UE, PO RYBY 2007-2013 - wielkość pomocy wypłaconej z EFR

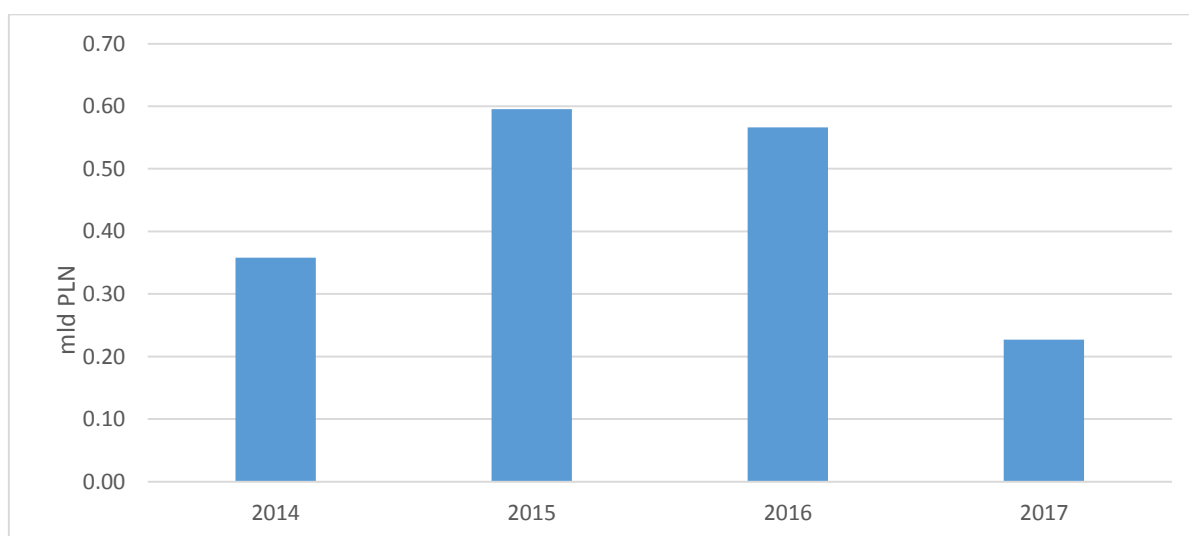
²⁷ Środki z budżetu państwa w ramach polityki spójności 2007-2013 wykorzystane w latach 2014-2016, zakontraktowane w ramach polityki spójności środki z budżetu państwa z perspektywy 2014-2020, dofinansowanie ze środków krajowych w ramach PROW 2014-2020, 2007-2013, 2004-2006, kwota zrealizowanych płatności w ramach PROW 2007-2013 - dofinansowanie ze środków krajowych, PO RYBY 2007-2013- wielkość pomocy wypłaconej z budżetu państwa

Rysunek 31 - Środki UE wydatkowane na poziomie krajowym

Źródło: Opracowanie własne.

Rysunek 32 - Wydatki majątkowe z budżetu państwa

Źródło: Opracowanie własne.

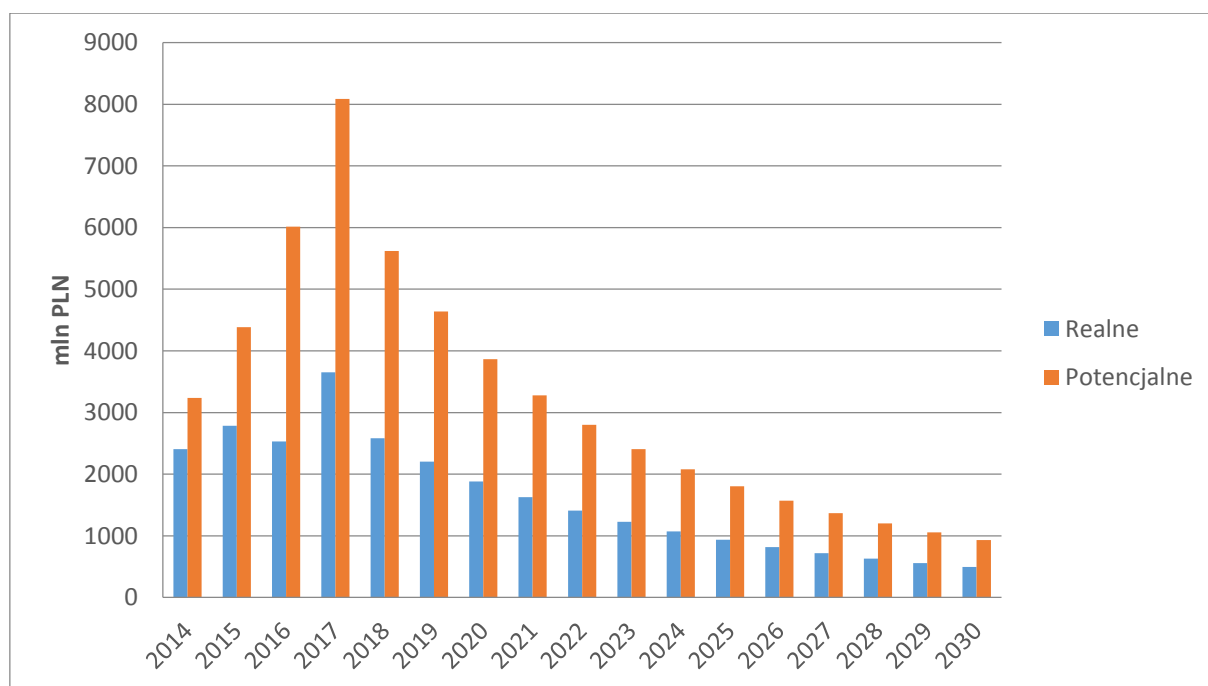
Kluczową rolę w finansowaniu SRWL odgrywają nakłady brutto na środki trwałe (NBŚT) sektora prywatnego. W 2013 r. maksymalne NBŚT oszacowano na poziomie 100,8 mld PLN, co daje 14,4 mld PLN średniorocznie. Do końca 2016 r. zrealizowano 17% zaplanowanych inwestycji. W Strategii w ramach NBŚT wydzielono również bezpośrednie inwestycje zagraniczne (BIZ). Maksymalny pułap BIZ oszacowano na 7,7 mld PLN, co daje 1,1 mld PLN średniorocznie. Do końca 2016 r. alokowano w województwie lubelskim 35% planowanych zasobów kapitału w formie BIZ.

Obniżenie poziomu zaplanowanych inwestycji z sektora prywatnego zdeterminowały w głównej mierze czynniki zewnętrzne o charakterze obiektywnym, takie jak zmiany w sytuacji międzynarodowej (m.in. niespokojna sytuacja na bliskim wschodzie, wzrost tendencji populistycznych), zmiany o charakterze politycznym, demograficznym (m.in. nasilenie międzynarodowych ruchów migracyjnych). Wszystkie

wspomniane czynniki przyczyniły się do stosunkowo dużej niepewności, która znajduje negatywne odzwierciedlenie w stosunkowo niskich nakładach inwestycyjnych nie tylko w województwie lubelskim, lecz w całym kraju. Warto tutaj także nadmienić, iż wraz z końcem perspektywy 2014-2020 finansowanie ze środków unijnych ulegnie z wysokim prawdopodobieństwem zmniejszeniu. W skutek tego, należy zwrócić szczególną uwagę na mobilizację środków prywatnych. Alternatywą dla środków unijnych powinna stać się więc współpraca w ramach partnerstwa publiczno- prywatnego (PPP).

Wpływ wykorzystania potencjału finansowania SRWL został zaprezentowany szczegółowo w rozdziale III. W celu zobrazowania oddziaływania na rozwój społeczno-gospodarczy inwestycji rzeczywiście zrealizowanych w latach 2014-2017, poniżej prezentujemy wpływ inwestycyjnych wydatków majątkowych JST na poziom PKB i rynek pracy. Uzyskane wyniki zestawiliśmy z efektami, jakie byłyby możliwe przy pełnym wykorzystaniu założonego potencjału finansowego JST. W celu ukazania długookresowych efektów podażowych perspektywa czasowa objęła okres 2014-2030.

Rysunek 33 - Wpływ potencjału Samorządu Województwa Lubelskiego i jednostek samorządów terytorialnych na PKB przy realnych wartościach środków finansowych i szacunkowych

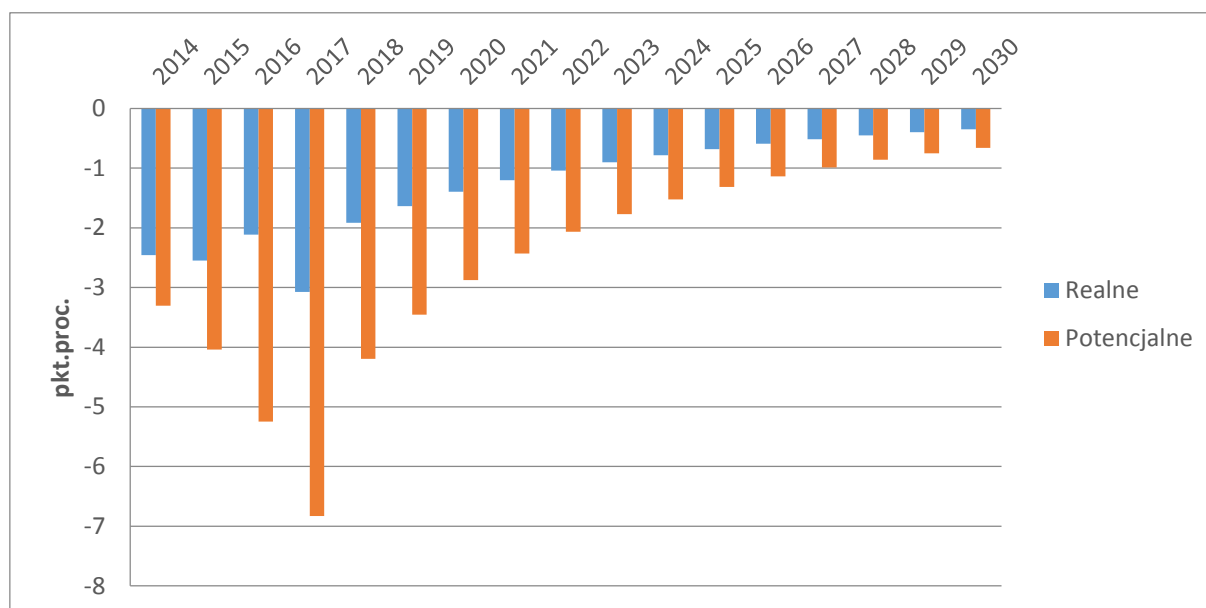

Źródło: Opracowanie własne.

Jak pokazuje to powyższy rysunek, w 2017 r. dzięki realizacji inwestycji JST, PKB województwa lubelskiego był wyższy o 3, 7 mld PLN w porównaniu do hipotetycznej sytuacji, gdyby nie dokonano tych inwestycji. Gdyby jednak wykorzystano cały założony w SRWL potencjał, wpływ ten kształtowałby się na poziomie 8,1 mld PLN. W całym rozpatrywanym okresie 2014-2030 różnica pomiędzy rzeczywistymi efektami a tymi, jakie zostałyby uzyskane przy pełnym wykorzystaniu założonego w SRWL potencjału finansowego wynosi 10,3 mld PLN, co jest równe w przybliżeniu 17% wartości PKB województwa lubelskiego w 2013 r.

Analizowane nakłady inwestycyjne JST przyczyniły się do ograniczenia stopy bezrobocia w 2017 r. o 3 pkt. proc. W hipotetycznej sytuacji wykorzystania całego założonego potencjału finansowego JST wartość stopy bezrobocia byłaby niższa w 2017 r. o 6,8 pkt. proc.

Rysunek 34 - Wpływ potencjału Samorządu Województwa Lubelskiego i jednostek samorządów terytorialnych na stopę bezrobocia przy realnych wartościach środków finansowych i szacunkowych

Źródło: Opracowanie własne.

Wieloletnia prognoza finansowa stworzona na potrzeby określenia potencjału finansowania SRWL zawiera wszystkie niezbędne w tego typu analizie elementy tj.:

- Określenie potencjału finansowania SRWL środkami publicznymi w tym:
  - podział środków na środki własne oraz fundusze UE,
  - uwzględnienie poziomu finansowania z poszczególnych instytucji: (Samorząd wojewódzki, Rząd, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska Gospodarki Wodnej, Samorząd lokalny).
- Określenie potencjału finansowania SRWL środkami prywatnymi.

Jednakże należy wziąć pod uwagę fakt, iż dokument Strategii, który podlega niniejszej ewaluacji powstał w 2014 r., przy czym prognoza finansowa stworzona na jego potrzeby została opracowana w 2013 r. W tym czasie nastąpiły liczne zmiany społeczno-gospodarcze zarówno w regionie, w kraju jak i za jego granicami m.in. nasilony napływ migrantów z Ukrainy, rekordowo niskie stopy bezrobocia czy planowane wystąpienie Wielkiej Brytanii z UE. Powyższe zmiany oraz konieczność uwzględnienia nowej perspektywy finansowej UE 2021-2027, która nie była dostępna w obecnej formie w czasie projektowania omawianej prognozy, spowodowały konieczność jej aktualizacji.

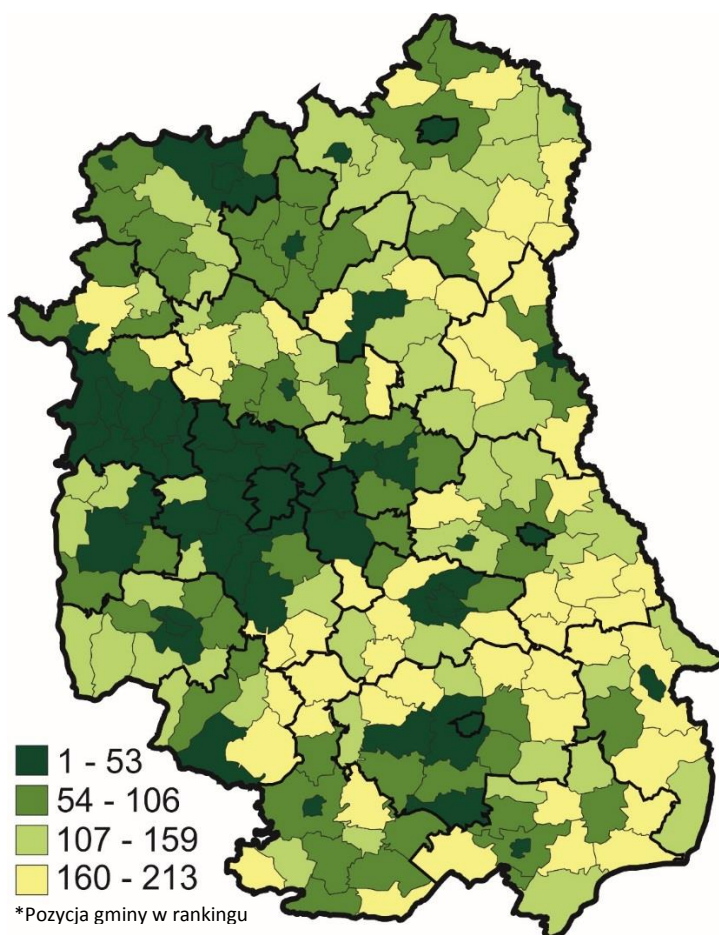

2. Terytorialny wymiar rozwoju województwa lubelskiego

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 w sposób precyzyjny identyfikuje obszary regionu charakteryzujące się specyficznymi własnościami i uwarunkowaniami. W dokumencie wskazano siedem Obszarów Strategicznej Interwencji (OSI) zlokalizowanych w granicach województwa lubelskiego: Lubelski Obszar Metropolitalny (LOM); miasta subregionalne; obszary przygraniczne; obszary gospodarczego wykorzystania walorów przyrodniczych i kulturowych; obszary potencjalnej eksploatacji złóż kopalin; obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych; nowoczesna wieś.

W celu ukazania struktury przestrzennej rozwoju województwa lubelskiego stworzono ranking gmin wykorzystując dostępne dane zarówno w ujęciu statycznym (dla ostatniego dostępnego roku), jak i dynamicznym²⁸. Rezultaty badania –uwzględniającego jednocześnie kryteria statyczne, jak i dynamiczne –zostały zaprezentowane na poniższych rysunkach.²⁹

Rysunek 35 - Struktura przestrzenna rozwoju gospodarki województwa lubelskiego poziom NUTS-5 (pozycja gmin w rankingu wojewódzkim) – kryterium statyczne

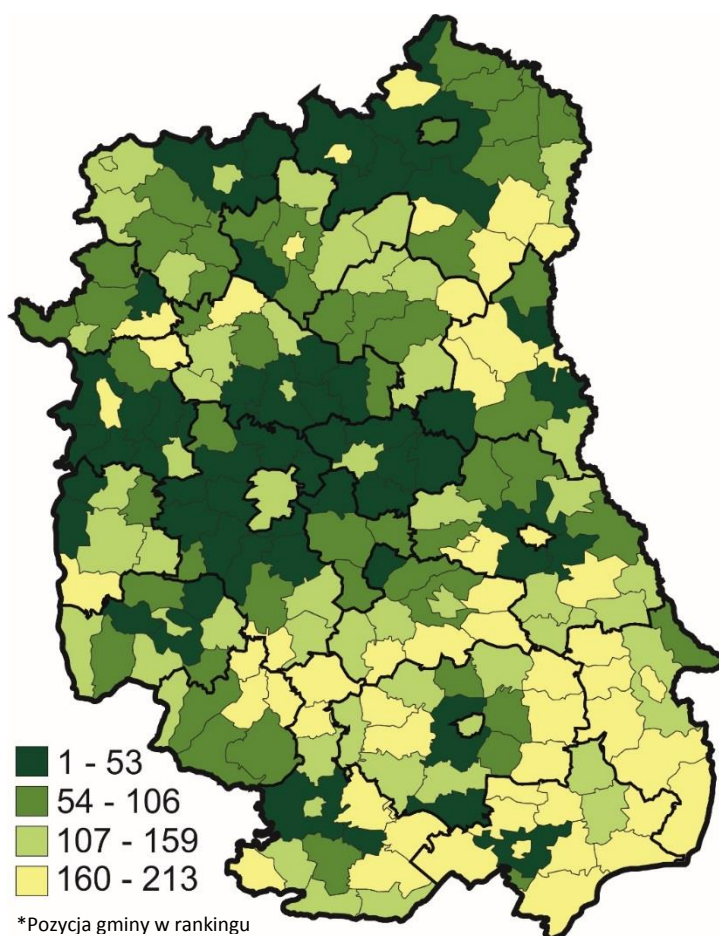

Źródło: Opracowanie własne.

²⁸ Wybór okresu dla poszczególnych zmiennych składowych wskaźnika syntetycznego został zdeterminowany dostępnością danych.

²⁹ Szczegółowe rankingi gmin województwa lubelskiego zostały zawarte w załączniku do niniejszego raportu.

Rysunek 36 - Struktura przestrzenna rozwoju gospodarki województwa lubelskiego poziom NUTS-5 (pozycja gmin w rankingu wojewódzkim) – kryterium dynamiczne

Źródło: Opracowanie własne.

Na podstawie (Rys. 36, 37) warto zwrócić uwagę na **Lubelski Obszar Metropolitalny (LOM)** jako regionalny biegun wzrostu. Należy zauważyć, iż poza Lublinem gminy tworzące go charakteryzują się wysokimi pozycjami w rankingu statycznym i dynamicznym. Są to jednostki o relatywnie wysokim poziomie rozwoju zdefiniowanego i mierzonego za pomocą dostępnych cząstkowych wskaźników statystycznych (Rys. 36). Co jednak znacznie istotniejsze, wspomniane gminy odznaczają się jednymi z najszybszych zmian społeczno-gospodarczych zachodzących w województwie lubelskim (Rys. 37). Ranking statyczny pokazuje swoistą fotografię poziomu rozwoju w danym punkcie czasu zdeterminowanym przez dostępność danych. Uzyskane na jego podstawie informacje muszą być jednak uzupełnione o zestawienie o charakterze dynamicznym. Może się bowiem okazać, iż stosunkowo wysokie wartości wskaźników wpisują się w trend spadkowy. Taka sytuacja ma miejsce w przypadku Lublina. Stolica regionu charakteryzuje się najwyższym poziomem, rozwoju gospodarczego. Analiza tendencji demograficznych i gospodarczych wskazuje jednak, że miasto to odznacza się postępującą depopulacją oraz relatywnie niską dynamiką w obszarze przedsiębiorczości oraz rynku pracy. Lublin jako główny ośrodek miejski województwa stanowi jednak szczególny przypadek, który należy rozpatrywać w kontekście całego LOM. Mając na uwadze powyższe, trzeba wspomnieć, że negatywne tendencje demograficzne w Lublinie są w dużej mierze efektem zachodzącej **suburbanizacji**. Potwierdza to wzrost liczby ludności w zdecydowanej większości gmin tworzących ten

obszar funkcjonalny (m.in. Głusku, Wólce, Konopnicy i Niemcach). Większa dynamika zmian na rynku pracy i w obszarze przedsiębiorczości w „obwarzanku” stolicy regionu stanowią z kolei efekt bazy (Lublin charakteryzuje się z natury rzeczy znacząco wyższymi poziomami liczby pracujących oraz podmiotów gospodarczych) oraz po części wynikają z lokowania działalności gospodarczej w bardziej atrakcyjnych pod względem kosztów inwestycji gminach przylegających bezpośrednio do stolicy województwa. LOM traktowany całościowo jako obszar aglomeracyjny odznacza się najwyższym potencjałem wzrostowym w całym regionie. Jest to niezwykle istotne z punktu efektywnego funkcjonowania całego województwa. LOM stanowi istotne źródło dochodów regionu oraz magnes przyciągający inwestorów. Pielęgnowanie i stymulowanie dalszego wzrostu wspomnianego obszaru funkcjonalnego winno stanowić zatem jedno z kluczowych zadań w zakresie terytorializacji polityki rozwoju.

Wykorzystanie w ramach RPO WL dedykowanego LOM instrumentu – **Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT)** – należy odczytać jako niezwykle istotny krok w tym kierunku. Warto podkreślić, iż fundusze RPO WL alokowane na ten obszar terytorialny stanowią tylko 5% całości środków będących do dyspozycji w ramach tego Programu. Trzeba jednak pamiętać, że LOM gromadzi w dużej mierze beneficjentów o większej zdolności do aplikowania i absorbowania funduszy UE w trybie konkursowym w porównaniu do mniej rozwiniętych gmin województwa lubelskiego. Instrument terytorialny ZIT stanowi narzędzie stymulujące współpracę między JST. To wartość nie do przecenienia.

Analiza literatury przedmiotu (m.in.: Gorzelak 2000; Gorzelak, Smętkowski 2005) wskazuje, iż obecnie relacje między obszarem metropolitalnym i peryferiami kształtują się w oparciu o paradygmat charakterystyczny dla ery postindustrialnej (gospodarki opartej na wiedzy), gdzie obszary peryferyjne ulegają marginalizacji, stając się wyłącznie dostarczycielami wykwalifikowanej siły roboczej (która często osiedla się w aglomeracji) oraz zasobów środowiskowych (działek rekreacyjnych, budowlanych, wody pitnej, itp.), a także miejscem lokalizacji pracochłonnych, mało konkurencyjnych dziedzin gospodarczych. Znacząca część zasobów niezbędnych do prowadzenia działalności gospodarczej w metropolii (informacji, technologii, itp.) pochodzi spoza regionu, a sama aglomeracja w coraz większym stopniu koncentruje się na przepływach informacji i kapitału ludzkiego w skali międzynarodowej niż na cyrkulacji dóbr materialnych. Przedstawione powyżej mapy wydają się potwierdzać stosunkowo słabe oddziaływanie Lublina na dynamizację rozwoju obszarów zlokalizowanych poza LOM. W związku z powyższym niezwykle istotna jest ocena ośrodków subregionalnych i lokalnych jako biegunów wzrostu mogących efektywnie stymulować rozwój przynajmniej w swoim bezpośrednim otoczeniu. **Puławy, Zamość, Chełm oraz Biała Podlaska** plasują się wysoko pod kątem poziomu rozwoju (Rys. 36). Z punktu widzenia analizy procesów rozwojowych, za ważniejsze należy jednak uznać wysokie dynamiki zmian charakteryzujących gminy wiejskie otaczających te ośrodki. Wskazuje to na postępującą suburbanizację na poziomie subregionalnych biegunów rozwoju województwa lubelskiego. Należy jednakże zauważyć, iż prym wiedzie tu gmina wiejska Puławy jako bezpośrednie otoczenie ośrodka przemysłowego gromadzącego podmioty z sektora B+R. Niższą dynamiką odznacza się natomiast gmina wiejska Zamość. W przypadku wspomnianych czterech miast i ich otoczenia należy kontynuować wsparcie zorientowane na wzmacnianie ich roli społeczno-gospodarczej w województwie lubelskim. Przy czym, za pierwszoplanowe należy uznać równoległe działania zmierzające do poprawy dostępności usług mieszkaniowych oraz wzmocnienia sektora przedsiębiorstw. W RPO WL wspomniane ośrodki subregionalne zostały objęte wsparciem w ramach **Strategicznych Inwestycji Terytorialnych (SIT)** bazujących na formule ZIT. Ich celem jest stymulowanie aktywności gospodarczej, wsparcie rozwoju

MŚP, poprawa stanu środowiska przyrodniczego i adaptacja do zmian klimatycznych. SIT obejmują również działania z zakresu podnoszenia jakości zasobów ludzkich i włączenia społecznego. Wsparcie w ramach SIT kształtuje się na poziomie 2,3,% ogólnej alokacji RPO WL.

Mając na uwadze **brak szerokiego rozlewania się** efektów wzrostu gospodarczego z Lublina i miast subregionalnych na obszary peryferyjne, za istotną należy uznać ocenę rozwoju lokalnych ośrodków wzrostu. Ten rodzaj miast nie został wyróżniony w Strategii jako OSI. Tym niemniej jego znaczenie dla podnoszenia warunków życia w całym województwie jest kluczowe. Lokalne ośrodki wzrostu plasują się razem z Lublinem i miastami subregionalnymi na wysokim poziomie rozwoju na tle całego regionu. W przypadku części z nich można odnotować wysoką dynamikę rozwoju najbliższego otoczenia (Rys. 37). Należy wspomnieć tu o: Łukowie, Międzyrzecu Podlaskim, Biłgoraju, Włodawie, Tomaszowie Lubelskim, Lubartowie i Kraśniku. Na drugim biegunie pod względem dynamiki rozwoju plasują się natomiast takie ośrodki jak: Hrubieszów, Janów Lubelski, czy Opole Lubelskie. Ich rola w oddziaływaniu na rozwój lokalnych obszarów wydaje się być stosunkowo ograniczona.

W ramach RPO WL zaakcentowano mechanizm przedsięwzięć zintegrowanych mający na celu wyłonienie i uporządkowanie oddolnych inicjatyw m.in. dla miast powiatowych. Dla tego typu przedsięwzięć stosowane są preferencje na etapie oceny projektów konkursowych. Ponadto, w ramach realizacji RPO WL funkcjonują Lokalne Grupy działania (LGD). Obecnie jest ich 22. Interwencja RPO ma stanowić uzupełnienie wsparcia EFRROW i EFMR na terytorium danej LGD i jest realizowana w oparciu o Lokalną Strategię Rozwoju. Przeprowadzone badania kwestionariuszowe sugerują dotychczas niewielką skuteczność tego typu przedsięwzięć wynikającą z deficytu rzeczywistych liderów lokalnych. Mając na uwadze powyższe, należy wskazać na konieczność silniejszego wsparcia miast będących lokalnymi ośrodkami wzrostu – zarówno tych pełniących już tę rolę, jak i predestynowanych do tego. Przy czym, za kluczowe należy uznać działania zmierzające do poprawy dostępności usług społecznych oraz rozwój małych przedsiębiorstw usługowych na ich terytoriach. W kontekście braku wyraźnego dyfundowania efektów gospodarczych generowanych w LOM oraz czterech miastach subregionalnych na obszary peryferyjne, rola lokalnych biegunów wzrostu powinna być wyraźniej zaakcentowana w praktycznym działaniu. Beneficjenci z ośrodków lokalnych mogą mieć mniejsze doświadczenie i potencjał, który umożliwiłby im skuteczne konkurowanie o wsparcie finansowe z podmiotami zlokalizowanymi np. w LOM.

W kontekście powyższych rozważań należy także zastanowić się nad OSI **Zagłębie energetyczno-górnictwa Łęczna-Chełm**. Analiza Rys. 37 uwidacznia dynamiczny rozwój gminy wiejskiej Chełm- jako efektu suburbanizacji, a także gmin Puchaczów i Cyców, w których zlokalizowane są kopalnie węgla kamiennego – odpowiednio Bogdanka i Stefanów. Można odnotować ograniczone „rozlewanie się” na sąsiednie gminy efektów gospodarczych wynikających z rozwoju funkcji wydobywczych wspomnianego OSI. Potencjały i bariery tego obszaru nie zostały także odrębnie zaadresowane w RPO WL.

W przypadku **OSI obszary przygraniczne** należy zauważyć, że z wyjątkiem Terespoła, Włodawy i Hrubieszowa, wszystkie gminy przylegające do granicy charakteryzują się względnie niskim poziomem rozwoju (Rys. 36). Analiza w ujęciu dynamicznym, koncentrująca się na tendencjach charakteryzujących poszczególne obszary terytorialne (Rys. 37), wskazuje, że północna część pogranicza odznacza się silniejszą dynamiką rozwojową w porównaniu do obszaru południowego. Za jedną z przyczyn tego stanu rzeczy można uznać fakt, że na część północną oddziałują silniejsze ośrodki

subregionie – Biała Podlaska oraz Chełm wraz z zagłębieniem wydobywczym. Południowe obszary przygraniczne nie leżą w zasięgu oddziaływania większych ośrodków miejskich. Rozwój części przygranicznych gmin należy zatem przypisywać w większym stopniu rozlewaniu się efektów gospodarczych niż skuteczniejszemu czerpaniu korzyści z położenia blisko Ukrainy i Białorusi.

Wzmacnianie lokalnych biegunów wzrostu w taki sposób, aby uczynić z nich atrakcyjne „magnesy” dla mieszkańców najbliższych gmin jest szczególnie istotne dla poprawy standardu życia ludności zamieszkującej obszary wiejskie. Wieś z natury rzeczy odznacza się gorszymi parametrami rozwojowymi. Potwierdzają to Rys. 36 i 37, z których wynika odstawanie od reszty regionu południowego podobszaru **OSI Nowoczesna Wieś (Obszar rozwoju gospodarki rolniczej)**. Wpływa na to przede wszystkim niewielka rola rolnictwa w tworzeniu wartości dodanej w gospodarce, co ogranicza znaczący wzrost dochodów, jaki może mieć miejsce w sektorach przemysłowym i usługowym. Stąd też za istotne należy uznać wsparcie w ramach RPO WL zorientowane na rozwój obszarów wiejskich. Zgodnie z zapisami Programu: „ok. 50% alokacji Programu zostanie skierowane na wsparcie obszarów wiejskich (dedykowane wsparcie dla obszarów wiejskich w ramach PI 4a, 6c, 9b stanowi ok. 8% alokacji Programu)”. Działania wspierające mają koncentrować się na takich obszarach, jak: 1) rozwój przedsiębiorczości i lepsze wykorzystanie kapitału ludzkiego, w tym reorientacji zawodowej rolników, 2) rewitalizacja społeczna i infrastrukturalna, 3) infrastruktura wodno-kanalizacyjna i przeciwpowodziowa. Należy zauważyć, iż OSI *Nowoczesna Wieś* ma niezwykle rozległy zasięg terytorialny (około połowy powierzchni całego województwa lubelskiego). Obszar ten nie wykazuje spójności funkcjonalnej, która winna być głównym wyznacznikiem wytyczenia obszaru będącego przedmiotem szczególnej interwencji terytorialnej. Stąd też Wykonawca nie widzi powodu, aby utrzymać w przyszłości ten OSI.

Podobnie wygląda sytuacja w przypadku **Obszaru ochrony i kształtowania zasobów wodnych**. Ma one charakter rozległy i niespójny pod względem funkcjonalnym. Nie widzimy tu potrzeby wyszczególniania odrębnego OSI. Oczywiście postulat ten nie jest tożsamy ze stwierdzeniem o braku konieczności wsparcia rzeczonych obszarów. W ramach RPO WL interwencja z zakresu zasobów wodnych podejmowana jest w ramach Osi Priorytetowej *Ochrona środowiska i efektywne wykorzystanie zasobów*.

W przypadku **OSI: Obszar gospodarczego wykorzystania walorów przyrodniczych i kulturowych** można mówić o dominacji jednego z trzech wyróżnionych w SRWL podobszarów – obszaru funkcjonalnego Powiśla (Rys. 36 i 37) – głównie za sprawą rozwoju trójkąta turystycznego: Puławy-Kazimierz Dolny – Nałęczów. Niestety „sztywność” ram RPO uniemożliwia bezpośrednie i dostosowane do specyfiki województwa wsparcie turystyki. Czynione jest to w sposób pośredni na poziomie Osi Priorytetowych 7 i 8 wspomnianego Programu.

Analiza wskaźnika syntetycznego odzwierciedlającego tendencje rozwojowe (Rys. 37) pokazuje wyłanianie się **trzech obszarów aglomeracyjnych**, które mogą stać się silnymi biegunami rozwoju całego regionu. Pierwszy obszar – północny – tworzony wokół OSI Białej Podlaskiej, Międzyrzecz Podlaskiego i Łukowa. Drugi obszar – centralny – zorganizowany w obrębie Puław, Lublina, Kraśnika, Lubartowa, Łęcznej, Chełma i Włodawy. Trzeci obszar – południowy – bazujący na oddziaływaniu: Zamościa, Biłgoraju i Tomaszowa Lubelskiego. Pogłębione badania delimitacyjne powinny rozstrzygnąć konieczność wyodrębnienia powyższych obszarów jako trzech kluczowych zaglomeryzowanych obszarów rozwoju województwa lubelskiego.

W tabeli 123 zostały zaprezentowane udziały poszczególnych jednostek terytorialnych w środkach finansowych zakontraktowanych w ramach RPO WL (stan na 31.07.2018).

Tabela 123- Udział JST w środkach finansowych zakontraktowanych w ramach RPO WL (stan na 31.07.2018)³⁰

Powiat	PLN	%
białski	214801112.08	3,8
Biała Podlaska	81819325.80	1,4
biłgorajski	193127502.54	3,4
Chełm	104261676.43	1,8
chełmski	136051526.76	2,4
hrubieszowski	54885476.69	1,0
janowski	83060405.57	1,5
krasnostawski	161826741.82	2,9
kraśnicki	146053878.46	2,6
lubartowski	314328741.11	5,5
Lublin i lubelski	1310543274.96	23,1
łęczyński	151948509.66	2,7
łukowski	137861348.44	2,4
opolski	109639579.47	1,9
parczewski	183123369.32	3,2
puławski	250777603.10	4,4
radzyński	135375227.89	2,4
rycki	175926682.48	3,1
świdnicki	212460523.12	3,7
tomaszowski	120944537.44	2,1
włodawski	119368168.19	2,1
zamojski	227599971.16	4,0
Zamość	129362626.58	2,3
Całość	5669484890	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.funduszeuropejskie.gov.pl.

W przypadku LOM zauważalna jest widoczna koncentracja funduszy (23,1%). Jest to efektem szczególnego charakteru tego OSI wynikającego z faktu, że na jego terytorium zlokalizowana jest stolica regionu generująca stosunkowo wysokie efekty aglomeracyjne. Należy jednak zauważyć, że cztery ośrodki subregionie (Chełm, Puławy, Biała Podlaska i Zamość) wraz z ich najbliższym otoczeniem łącznie zaabsorbowały dotychczas 20,2% analizowanych funduszy. Udział w dofinansowaniu samych ośrodków subregionalnych znacząco odstaje od samego Lublina (ponad 10 pkt. proc.). Implikuje to konieczność monitorowania dalszego rozwoju sytuacji na tych obszarach. Ponad 37% całości zakontraktowanych środków przypadło w udziale lokalnym biegunom wzrostu. Trzeba jednakże zauważyć, że w tej grupie występuje dość duża rozbieżność pomiędzy liderem powiatem lubartowskim (5,5%) a powiatem hrubieszowskim (1,0%). Uwzględniając powyższe fakty

³⁰ Dane dotyczą projektów realizowanych na terenie danego powiatu.

oraz różnice w sile ekonomicznej poszczególnych jednostek terytorialnych, należy stwierdzić, iż nie obserwuje się bardzo dużych dysproporcji w układzie LOM- reszta regionu.

Faktem jest, że w kryteriach oceny projektów składanych do RPO WL uwzględniana jest przynależność beneficjenta do OSI. Przyznawane w tym zakresie punkty stanowią jednak nieznaczny ułamek całości punktów możliwych do uzyskania podczas oceny kwalifikacyjnej. Należy także podkreślić, iż pod uwagę brany jest jedynie fakt przynależności do OSI, a **nie zgodność kierunków interwencji w ramach danego OSI**. Ocena skuteczności zastosowanego podejścia terytorialnego jest również utrudniona z uwagi na brak mechanizmów monitorowania i raportowania tych zagadnień w ramach RPO WL (np. określenia wielkości środków skierowanych na poszczególne OSI).

Finalne konkluzje w zakresie terytorializacji wsparcia środkami RPO WL będzie można sformułować dopiero na etapie ewaluacji ex post tego Programu.

3. System realizacji i monitoring SRWL

3.1 System realizacji

Do podmiotów odpowiedzialnych za wdrażanie SRWL zalicza się Samorząd Województwa Lubelskiego a także partnerów społeczno- gospodarczych, tj. samorządy lokalne, organizacje pozarządowe i podmioty gospodarcze. Należy zauważyć, że duża różnorodność podmiotów zaangażowanych w realizację Strategii pozwala **na szerokie podejście do Strategii** i ujmowanie w dokumencie również działań, które nie leżą bezpośrednio w gestii Samorządu Województwa.

Ponadto, w SRWL założono powołanie przez Zarząd Województwa Lubelskiego Komitetu Sterującego ds. wdrażania Strategii. Do zadań Komitetu należeć ma m.in.: ocena przebiegu, efektywności i skuteczności wdrażania celów i monitorowania Strategii, ocena realizacji konkretnych celów oraz ocena postępów i rezultatów konkretnych działań.

Departamentowi właściwemu ds. rozwoju regionalnego powierzono, z kolei, obowiązki związane m.in.: z koordynacją i zapewnieniem zgodności z SRWL realizowanych Strategii sektorowych oraz programów rozwoju, monitoringiem procesu wdrażania SRWL oraz monitoringiem poziomu osiągnięcia celów SRWL. Wydaje się, iż wskazany w SRWL **zakres obowiązków mógłby zostać poszerzony o działania związane z inicjacją procesu lobbowania zmian**, które nie leżą w kompetencjach Samorządu Województwa. Akcje informacyjne dotyczące konieczności wprowadzania zmian przez centralne organy decyzyjne, często niemające bezpośredniej znajomości specyfiki regionu, mogłyby mieć duże znaczenie i przynosić w dłuższej perspektywie czasowej owocne rezultaty.

W SRWL zapowiedziano także utworzenie Regionalnego Forum Terytorialnego, które miało stać się platformą dyskusji i współpracy, m.in. na temat celów i kierunków podejmowanych interwencji oraz ich aktualności i efektywności, pomiędzy jak najszerszym gronem podmiotów zaangażowanych w realizację Strategii. Zgodnie z założeniami RFT miało sprzyjać wymianie doświadczeń i jednocześnie synchronizować działania różnych jednostek w celu zapewnienia spójności podejmowanych przez nich inicjatyw.

W strategii zintegrowanej należałoby w sposób szczególny **podkreślić znaczenie instrumentu finansowania kierunków działań zapisanych w Strategii, jakim jest partnerstwo publiczno- prywatne (PPP)**. Instrument PPP zyska na znaczeniu i będzie szczególnie istotny, gdy w kolejnych latach zacznie spadać wysokość wsparcia unijnego.

W SRWL wskazano trzyszczeblowy system dokumentów strategicznych, zgodny z „Ramowym Systemem Organizacji Programowania Strategicznego w Województwie Lubelskim”. Dokumenty zostały uporządkowane w następujący sposób:

- **szczebel pierwszy** – SRWL i Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego,
- **szczebel drugi** – Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego i strategie sektorowe,
- **szczebel trzeci** – programy rozwoju i Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020.

W związku z projektem nowego „Systemu Zarządzania Rozwojem Polski” i wskazanym w nim układem zintegrowanych dokumentów, należy mieć na uwadze, iż zintegrowana strategia województwa będzie musiała pozostawać zgodna z zapisami Zintegrowanej Strategii Kraju (ZSRK), której funkcję obecnie pełni SOR. Zintegrowana strategia będzie także brać pod uwagę zapisy strategii sektorowych, w tym w szczególności KSRR.

Strategia zintegrowana będzie, ponadto, dokumentem łączącym zapisy Strategii z Planem Przestrzennym Województwa Lubelskiego.

Głównym narzędziem wdrażania strategii pozostanie Regionalny Program Operacyjny Województwa obejmujący kolejną perspektywę finansową, tak więc wymagana będzie także zgodność pomiędzy tymi dwoma dokumentami, jak i innymi programami rozwoju, poprzez które realizowana będzie zintegrowana strategia.

Biorąc pod uwagę konieczność spójności zintegrowanej strategii z ww. dokumentami, należy zauważyć, iż „Schemat dokumentów strategicznych na poziomie województwa” zaprezentowany na stronie 91 obecnej SRWL nie ulegnie przedawnieniu. W schemacie tym nie odniesiono się bowiem do konkretnych dokumentów, które mogłyby ulec dezaktualizacji, lecz jedynie wskazano typy dokumentów, jak np.: strategię sektorowe czy programy rozwoju.

3.2 Monitoring

Zgodnie z zapisami SRWL za instytucje będące podstawą systemu monitorowania SRWL uznano: Komitet Sterujący ds. wdrażania Strategii, będący odbiorcą raportów monitoringowych oraz Regionalne Obserwatorium Terytorialne, w postaci partnerskiej sieci instytucji regionalnych. Odpowiedzialność za proces monitorowania i raportowania powierzono, natomiast, departamentowi UMWL właściwemu ds. prowadzenie polityki regionalnej. Dodatkowo założono stworzenie jednolitej bazy danych, w której każdy z departamentów UMWL oraz innych jednostek organizacyjnych miałyby umieszczać informacje na temat zleczanych przez siebie analiz czy opracowań.

W trakcie wywiadów IDI zasugerowano, aby w system monitorowania SRWL włączeni zostali także przedstawiciele Urzędu Wojewódzkiego, dzięki czemu weryfikacja stopnia wdrażania Strategii miałaby charakter wielopoziomowy i tym samym była skuteczniejsza oraz bardziej merytoryczna.

Do monitorowania efektów wdrażania SRWL opracowano system wskaźników, które przypisane zostały do każdego z celów strategicznych. Wybrane mierniki pozwoliły na uchwycenie w sposób kompletny kwantyfikowanych, bezpośrednich i pośrednich, efektów realizacji wybranych celów SRWL. Ponadto dzięki indykatorom możliwe były także sprawdzanie przestrzennych skutków działań oraz ocena działań na tle szerszego zewnętrznego kontekstu województwa lubelskiego.

Należy jednak zauważyć, iż w związku z prowadzonymi do statystyki publicznej zmianami, **wybrany system wskaźników w SRWL będzie musiał zostać poddany weryfikacji**. Od 2012 r. ze względu na zmniejszającą się próbę (w kolejnych latach ma miejsce rezygnacja części gospodarstw domowych z udziału w badaniu) i w związku z tym znaczny błąd standardowy, nie są prezentowane wartości dla miernika kontekstowego „*Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych*”. **W zaistniałej sytuacji w zintegrowanej strategii ww. indyktor powinien zostać zastąpiony wskaźnikiem o nazwie „Udział osób w gosp. dom. o wydatkach poniżej relatywnej granicy ubóstwa”**, którego wartości podawane są w bazach danych GUS/ BDL.

Ponadto, mając na uwadze, iż raport monitoringowy z realizacji SRWL przygotowywany jest co dwa lata, zaleca się zmianę wskaźnika „udział gospodarstw wielkoprzemysłowych w gospodarstwach ogółem”, który badany jest w odstępach trzyletnich na następujący *indykator „towarowa produkcja rolnicza na 1 ha użytków rolnych w PLN”*.

Wśród mierników wymienionych w SRWL znalazły się także wskaźniki, takie jak „średni czas dojazdu z Lublina.....” (cel strategiczny 1) oraz „średni czas dojazdu samochodem osobowym...” (cel strategiczny 4), które ze względu na brak ogólnodostępnych źródeł danych muszą być monitorowane poprzez zlecenie badania niezależnej instytucji. Nie uznajemy za konieczne utrzymanie ww. indyktorów w strategii zintegrowanej, podobnie jak wskaźnika „poziom wzajemnego zaufania”, który zgodnie z zapisami SRWL powinien być monitorowany poprzez socjologiczne badanie kwestionariuszowe.

W poniższej tabeli nr 124 przedstawiono, w jakim stopniu udało się dotychczas zrealizować wartości poszczególnych wskaźników.

Tabela 124 - Zestawienie wartości docelowej i stopnia realizacji wskaźników SRWL

Wskaźnik SRWL	Wartość docelowa 2020 r. (%)	Stopień realizacji wskaźnika (%)
Wskaźniki kontekstowe:		
1. PKB per capita w PPS (UE=100) - poziom	48,0	98 (2016 r.)
2. PKB per capita (PL=100) - poziom	67,6	101 (2015 r.)
3. Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 15-64 lat wg BAEL	61,4	102 (2016 r.)
4. Stopa bezrobocia osób w wieku 15+ wg BAEL - poziom	9,0	W 2016 r. wartość wskaźnika wynosiła już 8.
5. Struktura pracujących (faktyczne miejsce pracy) w poszczególnych sektorach: <ul style="list-style-type: none"> • rolnictwo, • przemysł, • budownictwo, • usługi rynkowe, • usługi nierynkowe. 	<ul style="list-style-type: none"> • Rolnictwo: 25,5 • Przemysł: 17,8 • Budownictwo: 6,8 • Usługi rynkowe: 31,6 • Usługi nierynkowe: 18,3 	Rolnictwo: (w 2016 r. wartość wskaźnika wynosiła 37,2%) Przemysł: 74 Budownictwo: 63 Usługi rynkowe: 85 Usługi nierynkowe: 101
6. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych	26,2	Wartości dla tego wskaźnika nie są prezentowane od 2012 r.
Cel strategiczny 1 „Wzmacnianie urbanizacji regionu”		
1. Wskaźnik urbanizacji	50,2	92 (2017 r.)
2. Średni czas dojazdu: z Lublina do Warszawy (samochodem osobowym, koleją); z Lublina do Krakowa (samochodem osobowym, koleją);	Badanie zlecone niezależnej instytucji	–

z Lublina do Rzeszowa (samochodem osobowym, koleją); z Lublina do Radomia (samochodem osobowym, koleją);		
3. Dochody budżetów miast na prawach powiatu w odniesieniu do dochodów budżetów gmin i miast na prawach powiatu	42,0	86 (2016 r.)
<i>Cel strategiczny 2 „Restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich”</i>		
1. Wartość dodana brutto na 1 pracującego w rolnictwie w odniesieniu średniej krajowej	68,6	86 (2016)
2. Stopa bezrobocia osób w wieku 15+ wg BAEL na wsi	7,9	W 2016 r. wartość wskaźnika wynosiła już 7,3.
3. Udział gospodarstw wielopowierzchniowych w gospodarstwach ogółem	0,16	W 2016 r. wartość wskaźnika wynosiła 32, zgodnie z nowopryjętą metodologią wyliczania wskaźnika.
4. Różnica między odsetkiem ludności mieszkającej na wsi korzystającej z sieci wodociągowej w ludności na wsi ogółem, a odsetkiem ludności mieszkającej na wsi korzystającej z kanalizacji sieciowej	20 pkt.proc.	W 2016 r. wartość wskaźnika wynosiła 59,2 pkt.proc.
5. Odsetek ludności mieszkającej na wsi korzystającej z sieci gazowej w ludności na wsi ogółem	20,0	78 (2016 r.)
<i>Cel strategiczny 3 „Selektywne zwiększenie potencjału wiedzy, kwalifikacji, zaawansowania technologicznego, przedsiębiorczości i innowacyjności regionu”</i>		
1. Absolwenci szkół wyższych na kierunkach matematycznych, przyrodniczych, technicznych i medycznych (% absolwentów szkół wyższych ogółem)	38,1	55 (2014 r.)
2. Udział osób w wieku 25-64 lata uczących się i doksztalających w ogólnej liczbie ludności w tym wieku (kształcenie ustawiczne dorosłych)	6,0	72 (2016 r.)
3. Udział nakładów na działalność badawczą i rozwojową w PKB regionu	0,86	124 (2015 r.)

4. Odsetek udzielonych patentów w regionie w liczbie patentów ogółem w Polsce	6,0	95 (2016 r.)
5. Gospodarstwa domowe wyposażone w komputer osobisty z dostępem do Internetu szerokopasmowego	52,7	126 (2016 r.)
6. Liczba MSP na 10 000 ludności	808 jedn. gosp.	834 jedn. Gosp. (2017 r.)
Cel strategiczny 4: Funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu, wzmacnianie sieci współpracy wewnątrzregionalnej		
1. Średni czas dojazdu samochodem osobowym poza godzinami szczytu: do Lublina z subregionalnych węzłów transportowych; do Lublina ze stolic powiatów.	Badanie zlecone niezależnej instytucji	–
2. Poziom wzajemnego zaufania	Socjologiczne badanie kwestionariuszowe	–
3. Odsetek podmiotów zaliczanych do III sektora w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce	6,7	87 (2014 r.)
4. Przekraczający granicę państwa w województwie lubelskim według przejść granicznych: -granica polsko-białoruska; -granica polsko-ukraińska.	4 425 100 os. 5 963 000 os.	98 (2017 r.) 169 (2017 r.)
5. Udział energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej ogółem	3,0	623 (2016 r.)
6. Współczynnik aktywności zawodowej w wieku 15+	58,0	94 (2016 r.)

Źródło: Opracowanie własne.

Z powyższego zestawienia wynika, iż w przypadku 5 wskaźników, takich jak: „Udział energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej ogółem”, „Gospodarstwa domowe wyposażone w komputer osobisty z dostępem do Internetu szerokopasmowego”, „Udział nakładów na działalność badawczą i rozwojową w PKB regionu”, „Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 15-64 lat wg BAEL” i „PKB per capita (PL=100) – poziom”, stopień ich realizacji przekroczył już teraz wartości docelowe, jakie miały zostać osiągnięte w 2020 r. Odnosząc się do miernika „PKB per capita (PL=100) – poziom”, należy zauważyć, iż przy określaniu jego wartości bazowej brano pod uwagę dane zdeterminowane przez kryzys z 2008 r., toteż prognozy w tym wypadku były konserwatywne. Jeśli chodzi zaś o pozostałe ww. indykatory, to należy stwierdzić, iż nie uwzględniono tu w dostatecznym stopniu intensywności i skuteczności działań w zakresie wdrażania i rozwoju nowoczesnych technologii oraz rozwiązań środowiskowych. W zintegrowanej strategii będzie należało w taki sposób ustalić wartości docelowe ww. mierników, aby uniknąć ich zaniżenia. Dotyczyć to będzie także 4 indykatorów, takich jak: „Współczynnik aktywności zawodowej w wieku 15+”, „Odsetek udzielonych patentów w regionie w liczbie patentów ogółem w Polsce”, „Wskaźnik urbanizacji” oraz „PKB per capita w PPS (UE=100) –

poziom”, których stopień realizacji osiągnął już obecnie ponad 90%. W ich przypadku można wnioskować, iż do roku 2020 wartości docelowe zostaną przekroczone.

Jeśli chodzi zaś o 5 wskaźników, takich jak: „Dochody budżetów miast na prawach powiatu w odniesieniu do dochodów budżetów gmin i miast na prawach powiatu”, „Wartość dodana brutto na 1 pracującego w rolnictwie w odniesieniu średniej krajowej”, „Odsetek ludności mieszkającej na wsi korzystającej z sieci gazowej w ludności na wsi ogółem”, „Udział osób w wieku 25-64 lata uczących się i doksztalających w ogólnej liczbie ludności w tym wieku (kształcenie ustawiczne dorosłych)” oraz „Odsetek podmiotów zaliczanych do III sektora w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce”, w przypadku których występuje wysokie zaawansowanie wykonania (stopień realizacji 70-90%), należy zauważyć, iż istnieje duża szansa, iż do roku 2020 ich wartości osiągną ustaloną wartość docelową. Oznacza to, iż przyjęte wartości zostały oszacowane poprawnie, zgodnie z odpowiednio przeprowadzoną analizą sytuacji województwa lubelskiego.

Analiza systemu wskaźników w bazach danych GUS, BDL, Eurostat oraz urzędy statystyczne poszczególnych regionów nie daje podstaw do wprowadzenia nowych wskaźników. Zmiany w systemie wskaźników powinny jednak nastąpić po wprowadzeniu turystyki, jako jednego z głównych Obszarów Strategicznej Interwencji. Wówczas lista wskaźników monitorujących realizację Strategii będzie musiał zostać uzupełniona o wskaźnik monitorujący Mogłyby należeć do nich: *Turyści korzystający z noclegów na 1000 ludności* oraz dodatkowo *Liczba noclegów w kwaterach agroturystycznych na tys. mieszkańców*.

Należy jednak zauważyć, iż żadnego systemu wskaźników nie można uznać za w pełni całościowy, biorąc pod uwagę efekty niekwantyfikowalne, które nie dają się ujmować w sposób ilościowy.

W SRWL przewidziano, iż co dwa lata będzie przygotowywany raport monitoringowy z realizacji SRWL, który co cztery lata zostanie także uzupełniony o analizę danych zamieszczonych w *Prognozie oddziaływania na środowisko SRWL*. Dotychczas sporządzono dwa raporty monitoringowe obecnej SRWL w roku 2015 i 2017. Taka częstotliwość przygotowywania dokumentów pozwala stwierdzić, iż proces realizacji celów jest należycie sprawdzany i analizowany pod kątem skuteczności dobranych narzędzi wdrażania. W trakcie wywiadów FGI i IDI żaden z respondentów nie wspomniał o trudnościach związanych z monitorowaniem SRWL.

W kontekście konieczności przygotowywania zintegrowanej strategii województwa, należy wziąć pod uwagę, iż projekt nowy „Systemu zarządzania rozwojem Polski” nakłada obowiązek przeprowadzania ewaluacji ex ante nowych zintegrowanych strategii. Jednocześnie w dokumencie zastrzeżono, iż ich aktualizacje nie będą musiały być już poddawane tego typu ewaluacji, chyba że sami autorzy zdecydują odmiennie.

V. ODPOWIEDZI NA ZDEFINIOWANE PYTANIA BADAWCZE

Tabela 125 - Odpowiedzi na zdefiniowane pytania badawcze

Obszar I.	
1) Czy wizja, cele i działania Strategii zachowały aktualność po około pięciu latach? Jeśli nie, to dlaczego i co należy zmienić?	Analizując część SRWL pt. „Wizja rozwoju regionu do 2020 r. z perspektywą do 2030”, należy stwierdzić, iż znajdujące się tam zapisy nie straciły na aktualności. Wprowadzenie nowego „Systemu Zarządzania Rozwojem Polski” wymusza jednak również uwzględnienie w wizji wymiaru przestrzennego, który będzie musiał zostać ujęty w zaktualizowanej strategii zintegrowanej. Szczegółowe informacje znajdują się w części omawiającej nowy „System zarządzania rozwojem Polski”, na stronach 15-23. Również wymienione w Strategii cele nie straciły na aktualności, oprócz celu 2.3 „Wzmocnienie doradztwa rolniczego oraz promowanie i wspieranie inicjatyw współpracy rolników i mieszkańców wsi”, który obecnie realizowany jest z poziomu krajowego. Wytyczne dotyczące organizacji celów w strategii zintegrowanej znajdują się w części <i>Wnioski końcowe i rekomendacje</i> , na stronach 141-148. Działania wymienione w SRWL także pozostają aktualne, jednakże w zintegrowanej wersji strategii działania będą musiały zostać skonkretyzowane, najlepiej poprzez podanie projektów strategicznych. Więcej na ten temat napisano w pkt 5 „Działania i projekty strategiczne”, części dotyczącej „Strategii na rzecz odpowiedzialnego rozwoju”, na stronach 24-25.
2) Czy w obecnie obowiązującej Strategii brak jest istotnych obszarów tematycznych? Jeśli tak, to jakie obszary tematyczne należałoby uwzględnić w zaktualizowanej Strategii?	W obecnej Strategii nie położono odpowiednio znaczącego akcentu na kwestie związane z restrukturyzacją gospodarki województwa, rozwojem turystyki i gospodarki senioralnej. Więcej na ten temat znajduje się w części dotyczącej nowego „Systemu zarządzania rozwojem Polski”, na stronach 15-23 oraz w Rozdziale III. Ponadto, w SRWL w zbyt wąskim zakresie ujęto zagadnienia dotyczące transformacji energetyki i niskoemisyjności. Nie uwzględniono w dostateczny sposób także działań na rzecz adaptacji rolnictwa do zmian klimatu i walki ze smogiem. Więcej na ten temat znajduje się w części omawiającej Rozporządzenie EFRR i FS.
3) Czy istnieje potrzeba uzupełnienia/ przededefiniowania/ usunięcia któregoś z priorytetów/ celów strategicznych lub operacyjnych? Jeśli tak, to dlaczego i jak należy je uzupełnić/ przedefiniować?	Wskazówki dotyczące organizacji celów w nowej, zintegrowanej strategii znajdują się w części <i>Wnioski końcowe i rekomendacje</i> , na stronach 129-131.
4) Czy istnieje potrzeba zmiany obszarów strategicznej interwencji (OSI)? Jeżeli tak, to jak powinien wyglądać wymiar terytorialny realizacji Strategii?	SOR wprowadza podział kraju na tzw. OSI obligatoryjne, tj. obszary zagrożone trwałą marginalizacją oraz miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze i ewentualnie dodatkowo także OSI fakultatywne obejmujące subregiony powiązane funkcjonalnie, obszary powiązanych funkcjonalnie miast różnej wielkości, obszary przygraniczne, obszary poprzemysłowe, obszary rewitalizowane. W związku z tym w zintegrowanej strategii, oprócz podziału na OSI dokonany na poziomie regionalnym, powinien znaleźć się także podział regionu na krajowe OSI obligatoryjne. Str 27-28. Należy rozważyć usunięcie OSI Obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych. Rekomendujemy rozszerzenie OSI dedykowanego obszarom miejskim o miasta pełniące funkcję lokalnych biegunów wzrostu. Str. 122-129.
5) Czy Strategia jest spójna z zapisami dokumentów strategicznych i operacyjnych na szczeblu UE (w tym projektem pakietu legislacyjnego dla Polityki Spójności na lata 2021-2027) i Polski (w tym z istniejącymi projektami strategii sektorowych)? Jeżeli nie, w jaki sposób powinna zostać zmodyfikowana?	Obecna SRWL pozostaje w dużej mierze spójna z projektami nowych rozporządzeń unijnych, jak również z SOR oraz strategiami sektorowymi. Jeśli chodzi o dostosowanie do rozporządzeń UE, to w nowej Strategii będą musiały zostać ujęte, w szerszym niż dotychczas zakresie, m.in. działania dotyczące gospodarki niskoemisyjnej. Dostosowanie SRWL do strategii krajowych będzie przede wszystkim wymagało zawarcia w niej listy projektów strategicznych (wraz z powstaniem wskazanego obowiązku w dedykowanych rozwojowi regionalnemu ustawach). Kwestii spójności SRWL z dokumentami unijnymi i krajowymi poświęcono rozdział pierwszy niniejszego opracowania znajdujący się na stronach 15-46.
6) Czy nowy system zarządzania rozwojem kraju powoduje konieczność zmian w strukturze i zakresie Strategii? Jeżeli tak, jak powinna zostać zmodyfikowana Strategia?	Zgodnie z wymogami nowego „Systemu zarządzania rozwojem Polski” docelowo, czyli po tzw. drugiej nowelizacji ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju nowe strategie województw będą musiały łączyć w sobie treści dotychczasowych strategii z elementami planów zagospodarowania przestrzennego. Ponadto, w strategii zintegrowanej będzie musiała znaleźć się także część dotycząca ustaleń. Więcej na ten temat znajduje się w części poświęconej „Systemowi zarządzania rozwojem Polski”, na stronach 15-23.
7) Czy Strategia jest zgodna z nowymi regulacjami prawnymi określającymi tryb i zakres sporządzania strategii regionalnych? Jeżeli nie, jak należy ją dostosować?	SRWL w dużym stopniu odpowiada wymogom najnowszych regulacji europejskich i krajowych. Spójność SRWL z wybranymi dokumentami unijnymi i krajowymi została omówiona w rozdziale pierwszym niniejszego opracowania, znajdującym się na stronach 15-46.

Obszar II.1	
<p>8) Jakie czynniki wpływają na rozwój województwa lubelskiego odzwierciedlony w ramach Regionalnego PKB?</p>	<p>Relatywnie niska pozycja województwa lubelskiego w rankingach PKB jest wynikiem sytuacji w otoczeniu zewnętrznym regionu oraz uwarunkowań wewnętrznych. Negatywne wydarzenia o charakterze geopolitycznym – m.in. konflikt na Bliskim Wschodzie; wojna handlowa na linii USA- reszta świata; nasilenie się tendencji populistycznych; kryzys migracyjny; kryzys projektu UE; wzrost tendencji protekcyjnych – przyczyniają się do coraz wyższej niepewności na międzynarodowych rynkach gospodarczych. To z kolei ogranicza skłonność przedsiębiorców –zarówno krajowych, jak i zagranicznych – do podejmowania projektów inwestycyjnych. Tendencje obserwowane w otoczeniu zewnętrznym województwa lubelskiego stanowią zatem swoisty czynnik nie pozwalający w pełni ujawnić się efektom inwestycji podejmowanych w ramach realizacji SRWL. Z drugiej strony niezwykle ważną wagę dla rozwoju gospodarczego regionu wydają się mieć projekty finansowane ze środków UE. Potwierdza to zarówno analiza zmian PKB per capita w stosunku do UE, jak i Polski jako całości, gdzie zwłaszcza w okresie kumulacji transferu funduszy UE, w latach 2009-2012, gospodarka województwa lubelskiego skracala dystans nie tylko względem średniej UE, lecz również wobec średniej krajowej. Podstawową determinantą rozwoju regionu są przede wszystkim czynniki natury strukturalnej. Wysoki udział mało wydajnego rolnictwa w generowaniu WDB i rynku pracy, a także stosunkowo niskie znaczenie przemysłu i nowoczesnych usług rynkowych powodują, że region dosyć wolno redukuje lukę rozwojową względem UE.</p>
<p>9) Czy i jak w ciągu ostatnich 5 lat skutecznie realizowano cele strategiczne oraz operacyjne Strategii? Jeśli nie, to dlaczego i co należy zmienić?</p>	<p>Pierwszym celem strategicznym Strategii było wzmocnienie urbanizacji w regionie. Współczynnik urbanizacji w województwie lubelskim jest bliski wartości docelowej, aczkolwiek utrzymuje się on od wielu lat na mniej więcej stałym poziomie, co jest w dużej mierze wynikiem postępującego procesu suburbanizacji. Stolica, jak i inne główne miasta województwa lubelskiego rozwijają się nie tylko pod względem gospodarczym, ale także dostępności do usług turystycznych, edukacyjnych i kulturalnych. Lublin jest coraz lepiej skomunikowany z obszarami metropolitalnymi Polski i zagranicy m.in. dzięki portowi lotniczemu. Zauważalna jest także poprawa sytuacji na przejściach granicznych. W województwie lubelskim powstają nowe odcinki dróg, jednak system komunikacyjny nie jest jeszcze domknięty.</p>
<p>10) W jakim stopniu realizowany jest każdy z 19 celów operacyjnych?</p>	
<p>11) Czy któreś cele operacyjne nie są realizowane lub są realizowane w zbyt małym stopniu? Jeśli tak, to dlaczego i co należy zmienić?</p>	<p>Konieczne jest wzmocnienie działań mających na celu restrukturyzację rolnictwa (drugi cel strategiczny). Nadal zbyt wiele osób jest zatrudnionych w tym sektorze, co przy jednocześnie niskim poziomie zaawansowania technologicznego regionu wpływa na małą wydajność rolnictwa. Aby zwiększyć konkurencyjność gospodarstw, należy dążyć do zwiększania powierzchni gruntów poprzez ich scalanie. Produkcja sprzedana artykułów spożywczych wzrasta w województwie lubelskim, jednak jej wielkość jest niższa, a tendencje wzrostowe wolniejsze niż w Polsce, jako całości. W województwie lubelskim odnotowuje się stosunkowo niewielki rozwój inicjatyw współpracy rolników. Należy wzmocnić doradztwo w tym obszarze. Przyczyni się to do wzrostu upowszechnienia innowacyjnych rozwiązań, które zwiększą wydajność pracy rolników. Stopa bezrobocia w województwie lubelskim na wsi już w 2016 była niższa od docelowej, jednak w przypadku tego regionu można mówić o występowaniu bezrobocia agrarnego.</p> <p>Trzecim celem strategicznym jest selektywne zwiększanie potencjału wiedzy, kwalifikacji, zaawansowania technologicznego, przedsiębiorczości i innowacyjności regionu. Województwo lubelskie znajduje się w awangardzie regionów pod względem udziału nakładów na B+R w PKB. Jest to jednak głównie efekt wydatków sektora publicznego a nie samych przedsiębiorstw. W regionie występuje rozwój społeczeństwa informacyjnego. Już w 2016 liczba gospodarstw domowych wyposażonych w komputer osobisty z dostępem do Internetu szerokopasmowego stanowiła aż 126% wartości, jaką miała osiągnąć w 2020 r. Odsetek gospodarstw z dostępem do Internetu jest wyraźnie wyższy niż w przypadku średniej krajowej.</p> <p>Czwartym celem strategicznym jest funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu. Długość dróg gminnych i powiatowych o twardej nawierzchni w przeliczeniu na 100 km² zwiększa się. Realizowane są ciągle nowe projekty infrastrukturalne i ich przełożenie na dostępność czasową będzie zauważalne dopiero w momencie domknięcia systemu dróg. Województwo</p>

	<p>lubelskie jest regionem, w którym zagrożenie ubóstwem jest na bardzo wysokim poziomie. Jednak zmniejszenie się odsetka osób będących biernymi zawodowo ze względu na zniechęcenie rynkiem pracy, a także redukcja długookresowego bezrobocia wskazują na poprawę na Lubelszczyźnie w zakresie aktywizacji społecznej.</p> <p>Szczegółowa analiza realizacji poszczególnych celów strategicznych i operacyjnych została zawarta w części: III</p>
12) Jak w trakcie realizacji Strategii zmieniła się struktura gospodarcza regionu i jakie czynniki na nią wpływały?	<p>W województwie lubelskim nadal najwięcej osób pracuje w rolnictwie, które jest generalnie nisko wydajnym sektorem. W 2020 r. udział pracujących w tym sektorze ma być równy 25,5%, jednak w 2016 wynosił on aż 37,2% i jego spadek nie przejawia wysokiej dynamiki. Udziały pracujących w kluczowych sektorach usług rynkowych i przemysłu są znacząco niższe od średnich krajowych wartości. Analogicznie kształtuje się sytuacja w przypadku udziałów WDB. Jedynie udział osób pracujących w sektorze usług nierynkowych jest prawie równy wartości docelowej, w budownictwie stanowi 63%, a przemyśle 74% wartości, jaką miał osiągnąć w 2020 r. W województwie lubelskim zauważalne są tendencje wzrostowe w przypadku wartości dodanej brutto na pracującego we wszystkich sektorach poza rolnictwem. Wzrost niepewności na rynkach gospodarczych, wywołany w dużej mierze czynnikami natury geopolitycznej, ogranicza przepływy inwestycyjne- w tym BIZ- które są głównym stymulatorem zmian strukturalnych. Ponadto, należy zwrócić uwagę na brak wspólnej, długookresowej polityki strukturalnej prowadzonej przy współpracy władz centralnych i samorządu województwa lubelskiego. Bardzo szeroka tematycznie koncepcja inteligentnych specjalizacji wydaje się nie sprawdzać w tej roli. Warto także wspomnieć o bezrobociu agrarnym, które skutecznie ogranicza wzrost wydajności pracy w rolnictwie i tym samym jego wpływ na rozwój gospodarczy regionu.</p>
13) Jak zmieniał się potencjał sfery B+R w trakcie realizacji Strategii?	<p>Można dostrzec wzrost udziału nakładów na działalność badawczą i rozwojową w PKB regionu. Pod tym względem województwo lubelskie plasuje się na 5 miejscu w kraju. Jest to rezultatem przede wszystkim działalności instytucji publicznych, a w znacznie mniejszym stopniu sektora prywatnego. Odsetek udzielonych patentów w regionie w liczbie patentów ogółem w Polsce jest w związku z tym coraz większy i w 2016 r. stanowił 95% docelowej wartości. Wysoki i dynamicznie rosnący potencjał regionu w zakresie innowacyjności potwierdza też badanie Banku Millenium, w którym województwo lubelskie było liderem zmian w tym obszarze. Za konieczne należy uznać powiązanie wspomnianego potencjału ze zmianami strukturalnymi, które sugerujemy we Wnioskach końcowych.</p>
14) Czy Strategia przyczynia się do rozwoju przedsiębiorczości w województwie lubelskim i przeciwdziała odpływowi podmiotów gospodarczych z regionu?	<p>Występują pozytywne tendencje w liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON we wszystkich głównych miastach województwa lubelskiego. Ponadto liczba MŚP na 10000 ludności już w 2015 r. przekroczyła wartość docelową dla regionu. Udział sektora małych i średnich przedsiębiorstw w produkcji sprzedanej przemysłu utrzymuje się na mniej więcej stałym poziomie, ale jest on wyższy niż w Polsce jako całości. Mimo słabości danych REGON, można przypuszczać, iż wdrażanie SRWL sprzyja stymulowaniu przedsiębiorczości. Za istotne należy jednak uznać powiązanie tego trendu ze skonkretyzowanymi zmianami strukturalnymi zorientowanymi na wzrost znaczenia przemysłu i usług rynkowych.</p>
15) Jaki wpływ na realizację Strategii i rozwój województwa lubelskiego ma współpraca w ramach makroregionu Polski Wschodniej?	<p>Makroregion Polski Wschodniej jest w dużej mierze konstituowany przez Program Operacyjny jemu dedykowany. Na uwagę zasługuje zwłaszcza współpraca w wymiarze gospodarczym. Konieczność podejmowania wspólnych inicjatyw stanowi dodatkowy stymulator rozwoju województwa lubelskiego. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można jednak przypuszczać, iż zakończenie Programu znacząco ograniczy płaszczyzny współpracy między pięcioma regionami tzw. ściany wschodniej.</p>
16) Czy nowe procesy globalne (efekt klimatyczny, globalizacja gospodarki, starzenie się społeczeństwa i rosnące ceny energii) zostały odpowiednio odwzorowane w Strategii? Jeśli nie, to co należy zmienić i/lub dodać?	<p>Efekty klimatyczne, starzenie się społeczeństwa oraz kwestie energetyczne nie zostały w zauważalny sposób zaadresowane w części programowej. Nasze rekomendacje w tym zakresie formułujemy w części: <i>Wnioski końcowe i rekomendacje</i>.</p>
17) Czy istnieją wynikające z procesów globalnych szanse rozwojowe dla województwa? Jeśli tak, to jakie?	<p>Przemiany gospodarcze regionu mogą dyskontować nie tylko przepływy kapitału na skali międzynarodowej wynikające z globalizacji, lecz także fakt starzenia się społeczeństw w kraju i Europie oraz imigrację osób z kierunku wschodniego. Charakter województwa lubelskiego, kotwiczonego coraz silniej w powszechnej świadomości jako atrakcyjne miejsce wypoczynku, spędzania wolnego czasu, wysokiej jakości życia, pozwala na podejmowanie działań wpisujących ten region</p>

	coraz silniej w turystykę oraz tzw. <i>silver economy</i> – sektor gospodarki dedykowany potrzebom ludności w podeszłym wieku.
18) Jak powinna kształtować się struktura inwestycji realizowanych w ramach SRWL (policy-mix) do 2030?	Jak pokazują wyniki symulacji przeprowadzonych przy zastosowaniu makroekonomicznego modelu HERMIN gospodarki województwa lubelskiego największy wpływ na skuteczności inwestycji publicznych ma ich dopasowanie do struktury gospodarczej regionu. W przypadku województwa lubelskiego priorytetem winna stać się restrukturyzacja gospodarcza w kierunku większej roli przemysłu i nowoczesnych usług rynkowych. Wzrost znaczenia wspomnianych sektorów przyczynia się do generowania większych efektów inwestycji publicznych realizowanych m.in. przy zastosowaniu funduszy UE. Brzmiące dość abstrakcyjnie większe przyrosty PKB przekładają się w finalnym rozrachunku na wyższe dochody i siłę nabywczą ludności. Mając na uwadze powyższe formułujemy kluczowe rekomendacje adresujące problem restrukturyzacji gospodarki województwa lubelskiego (część V).

Obszar II.2	
19) Czy ukierunkowanie terytorialne działań RPO jest zgodne z zakresem podanym w Strategii (OSI)? Czy jest ono skuteczne?	RPO WL adresuje tylko pewną część OSI zapisanych w SRWL.. Są to miasta i obszary wiejskie. Nie obserwuje się bardzo dużych dysproporcji w zakresie wsparcia z RPO WL w układzie LOM- reszta regionu. Faktem jest, że w kryteriach oceny projektów składanych do RPO WL uwzględniana jest przynależność beneficjenta do OSI. Przysznawane w tym zakresie punkty stanowią jednak nieznaczny ułamek całości punktów możliwych do uzyskania podczas oceny kwalifikacyjnej. Należy także podkreślić, iż pod uwagę brany jest jedynie fakt przynależności do OSI, a nie zgodność kierunków interwencji w ramach danego OSI. Ogranicza to skuteczność interwencji Programu w układzie przestrzennym. Ocena skuteczności zastosowanego podejścia terytorialnego jest również utrudniona z uwagi na brak mechanizmów monitorowania i raportowania tych zagadnień w ramach RPO WL (np. określenia wielkości środków skierowanych na poszczególne OSI).
20) W jakim stopniu strategie sektorowe wpływają na realizację SRWL?	Poszczególne strategie sektorowe pełnią rolę uzupełniającą i rozszerzającą zapisy SRWL. Ze względu na fakt, iż dokumenty te podobnie jak Strategii funkcjonują głównie w oparciu o realizację Programów Operacyjnych finansowanych ze środków UE, nie ma możliwości wydzielenia wpływu konkretnego dokumentu na SRWL. Skuteczność wymienionych strategii sektorowych wynika zatem bezpośrednio ze skuteczności realizacji mechanizmów ich wdrażania, tj. Programów Operacyjnych o charakterze regionalnym i krajowym. Ponadto, ze względu na spójność dokumentów z SRWL można wręcz stwierdzić, że wymienione dokumenty są tak naprawdę integralną częścią wojewódzkiej strategii rozwoju i powinny być postrzegane, jako jej rozszerzenie.
21) W jakim stopniu poszczególne Osie Priorytetowe i przypisane im działania RPO WL służą realizacji celów SRWL? Które przyczyniają się do realizacji celów bezpośrednio, a które pośrednio?	Wszystkie działania zawarte w RPO WL za wyjątkiem działań z Osii 14 przyczyniają się w bezpośredni sposób do realizacji celów Strategii. W tym miejscu warto wspomnieć, że wszystkie działania zapisane w Programie w krótkim okresie czasu wywierają również pośredni wpływ na wzrost gospodarczy regionu, co związane jest ze stymulowaniem dochodów mieszkańców, a przez to popytu konsumpcyjnego i produkcji. Część z nich może również oddziaływać na popytową stronę gospodarki, dzięki czemu nawet po ustaniu implementacji funduszy w ramach RPO WL zauważalne będą długookresowe efekty społeczno-gospodarcze. W dużym stopniu pozytywny wpływ RPO WL na SRWL uwidacznia się poprzez postęp w realizacji wskaźników dotyczących ochrony środowiska oraz turystyki. Jednocześnie zastrzeżenie budzi spadek wartości wskaźnika reprezentującego gałąź transportu „Liczba pasażerów odprawionych w województwie lubelskim” oraz nierównomierny postęp w realizacji wskaźników dotyczących sfery społecznej regionu.
22) W jakim stopniu poszczególne przedsięwzięcia priorytetowe SRWL w tym przedsięwzięcia objęte kontraktem terytorialnym służą realizacji celów SRWL?	Przedsięwzięcia priorytetowe w tym te objęte kontraktem terytorialnym obejmują swym zakresem wszystkie cele operacyjne Strategii. Dominującą rolę wśród kluczowych przedsięwzięć pełnią te z zakresu: transportu, infrastruktury zdrowia oraz kultury. Niestety, najprawdopodobniej W przypadku przedsięwzięć nieobjętych kontraktem terytorialnym nie uda się wykonać wszystkich zakładanych celów (według uzyskanych od Zamawiającego informacji do listopada 2017 r. zapewniono finansowanie projektom dotyczącym jedynie 42 z 62 przedsięwzięć). Jednocześnie przeprowadzone

	wywiady sugerują, że ze względu na dostępność finansowania należy ostrożnie podchodzić do szans na realizację przedsięwzięć objętych kontraktem terytorialnym.
23) Czy i które oraz w jakim stopniu przyjęte mechanizmy wdrażania RPO WL wpływają na osiąganie celów strategicznych i operacyjnych SRWL?	Struktura interwencji podejmowanych w ramach RPO WL, została podzielona nie tylko tematycznie (Osie Priorytetowe, działania), ale również terytorialnie. Opracowanie podziału terytorialnego poprzez wydzielanie poszczególnych OSI, pozwoliło na bardziej trafne dopasowanie wsparcia oferowanego poszczególnym podmiotom w regionie, co jest szczególnie istotne po uwzględnieniu przygranicznego położenia, oraz przestrzennego zróżnicowania województwa. Z kolei wspomniany wcześniej mechanizm sektorowego wdrażania Programu ze względu na odgórne ramy finansowania poszczególnych kategorii wsparcia (m.in. ring facing) nie jest w stanie sprostać samodzielnie wyzwaniom stawianym w SRWL, które stanowią odzwierciedlenie potrzeb regionu. Z tego powodu konieczne jest, aby działania podejmowane w ramach RPO WL były uzupełniane przez pozostałe Programy Operacyjne o charakterze regionalnym i krajowym oraz działania władz lokalnych.
24) Które wskaźniki monitorowania RPO WL pozwalają na ocenę stopnia realizacji celów SRWL?	W raporcie na stronach (111-114) przypisano do celów operacyjnych SRWL wskaźniki z poszczególnych Osi RPO WL. Umożliwia to ocenę stopnia realizacji SRWL poprzez wdrażanie RPO WL, w przyszłości może to posłużyć, jako wsparcie w procesie monitoringu i ewaluacji Strategii.
25) W jakim stopniu pozostałe regionalne programy rozwojowe wpływają na realizację Strategii?	Ze względu na położenie i rolniczy charakter województwa, istotną rolę, poza RPO WL odgrywają również Programy Operacyjne wpisujące się w specyfikę regionu, takie jak PROW czy POPW. W przypadku PROW limit środków przypadający na województwo lubelskie wynosi blisko 684 mln euro. Natomiast w przypadku Programu POPW limit wynosi 2 mld euro dla kraju. Tym samym z regionalnych programów rozwojowych innych niż RPO WL, ale istotnych ze względu na specyfikę regionu, województwo lubelskie na potrzeby realizacji Strategii zyska dodatkowe 1,19 ³¹ mld euro, co stanowi 53 % środków alokowanych w ramach RPO WL. Proporcja ta pokazuje wyraźnie, że pomimo zdecydowanej dominacji finansowej RPO WL, istnieją istotne pod względem wsparcia finansowego programy korespondujące ściśle ze specyfiką regionu.
26) Jak można ocenić po 5 latach bilans procesów rozwojowych w układzie subregionów i jednostek lokalnych (czy spójność w tym układzie zwiększa się)?	Nie można mówić o wzroście spójności między głównymi biegunami wzrostu - Lublinem, Puławami, Białą Podlaską, Zamościem i Chełmem a obszarami peryferyjnymi, głównie wiejskimi. Należy odnotować postępujący proces suburbanizacji – nie tylko w przypadku Lublina, czy też ośrodków subregionalnych, lecz również w przypadku wielu mniejszych miast. Dynamiczny wzrost charakteryzuje otoczenie większości większych i średnich ośrodków miejskich w województwie lubelskim. Szczegółowa analiza przestrzenna została zamieszczona w części IV.3,
27) Czy w regionie miało miejsce rozlewanie się efektów gospodarczych z subregionalnych i lokalnych biegunów rozwoju na obszary peryferyjne?	Dyfuzja efektów gospodarczych występowała w ograniczonym terytorialnie zakresie (najbliższe otoczenie biegunów wzrostu). Tym niemniej, efekt rozlewania się korzyści gospodarczych przyczynił się do powstania trzech większych obszarów z potencjałem do rozwoju współpracy sieciowej. Rozdział IV.3.
28) Czy wieloletnia prognoza finansowa została przygotowana kompletnie i trafnie? O jakie informacje i wyczerpania powinna zostać uzupełniona, czy potrzebna jest jej aktualizacja? Jakie czynniki wpłynęły lub mogą wpłynąć na dezaktualizację przygotowanej prognozy finansowej.	Strategia, która podlega niniejszej ewaluacji powstała w 2014 r., przy czym prognoza finansowa stworzona na jej potrzeby została opracowana w roku 2013. W tym czasie nastąpiły liczne zmiany społeczno-gospodarcze zarówno w regionie, w kraju jak i za jego granicami m.in. nasilony napływ migrantów z Ukrainy, rekordowo niskie stopy bezrobocia czy planowane wystąpienie Wielkiej Brytanii z UE. Powyższe zmiany oraz konieczność uwzględnienia Perspektywy finansowej UE 2021-2027 , które nie były dostępne w obecnej formie w czasie projektowania omawianej prognozy, powodują, że istnieje konieczność jej aktualizacji.

Obszar II.3	
29) Czy wskaźniki Strategii rozwoju przedstawiają stan jej wdrożenia w sposób kompletny i trafny? Jeśli nie, to co należy zmienić?	Wybrane wskaźniki pozwalają na uchwycenie w sposób kompletny kwantyfikowanych, bezpośrednich i pośrednich, efektów realizacji wybranych celów SRWL. Ponadto, dzięki wskaźnikom możliwe jest także sprawdzanie przestrzennych skutków działań oraz ocena działań na tle szerszego zewnętrznego kontekstu województwa lubelskiego. W zintegrowanej strategii miernik „Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych” powinien zostać zastąpiony wskaźnikiem o nazwie „Udział osób w gosp. dom. o wydatkach poniżej relatywnej granicy ubóstwa”. Ponadto, mając na uwadze, iż raport monitoringowy z realizacji SRWL przygotowujący jest co dwa lata, zaleca się zmianę wskaźnika „udział gospodarstw wielkoprzemysłowych w gospodarstwach ogółem”, który badany jest w odstępach trzyletnich na następujący wskaźnik „towarowa produkcja rolnicza na 1 ha użytków rolnych w

³¹ Zakładając, że województwa uzyskają z POPW 2014-2020, środki adekwatne do udziału w PKB Polski Wschodniej, województwo lubelskie powinno uzyskać z Programu blisko 510 mln euro.

	<p>PLN". Wprowadzenie turystyki jako jednego z celów operacyjnych spowoduje konieczność uzupełnienia listy wskaźników monitorujących realizację Strategii. Więcej na ten temat znajduje się w Rozdziale „Monitoring”.</p>
<p>30) Czy Strategia jest systematycznie monitorowana? Jeśli nie, to dlaczego? Jeśli tak, to czy pojawiły się problemy z monitorowaniem Strategii? Jeśli tak, to jakie?</p>	<p>Dotychczas sporządzono dwa raporty monitoringowe obecnej SRWL w roku 2015 i 2017. Taka częstotliwość przygotowywania dokumentów pozwala stwierdzić, iż proces realizacji celów jest należycie sprawdzany i analizowany pod kątem skuteczności dobranych narzędzi wdrażania. Więcej na ten temat znajduje się w Rozdziale „Monitoring”.</p>
<p>31) Czy system organizacyjny monitoringu sprawdził się? Jeśli nie, to dlaczego oraz proszę podać przyczyny złego funkcjonowania oraz rozwiązania umożliwiające jego ulepszenia.</p>	<p>W trakcie wywiadów FGI i IDI żaden z respondentów nie wspomniał o trudnościach związanych z monitorowaniem SRWL. Więcej na ten temat znajduje się w Rozdziale „Monitoring”.</p>
<p>32) Czy zaangażowano w system monitoringu Strategii wszystkie istotne instytucje? Jeśli nie, proszę podać przyczyny braku zaangażowania wszystkich instytucji oraz kogo należy jeszcze zaangażować w system monitoringu Strategii i dlaczego?</p>	<p>W trakcie wywiadów IDI zasugerowano, aby w system monitorowania SRWL włączeni zostali także przedstawiciele urzędu wojewódzkiego, dzięki czemu weryfikacja stopnia wdrażania strategii miałaby charakter wielopoziomowy i tym samym była skuteczniejsza oraz bardziej merytoryczna. Więcej na ten temat znajduje się w Rozdziale „Monitoring”.</p>
<p>33) Czy w świetle zmian w systemie statystyki publicznej pojawia się możliwość zastosowania nowych adekwatnych wskaźników? Jeśli tak, to jakich?</p>	<p>Analiza systemu wskaźników w bazach danych GUS, BDL, Eurostat oraz urzędów statystycznych nie daje podstaw do wprowadzenia nowych wskaźników. Więcej na ten temat znajduje się w Rozdziale „Monitoring”.</p>
<p>34) Jak powinien wyglądać optymalny monitoring Strategii w kontekście nowego systemu zarządzania rozwojem kraju?</p>	<p>W dotychczasowym projekcie nowego „Systemu zarządzania rozwojem Polski” nie wskazano cech optymalnego systemu monitorowania strategii. Ww. dokument nakłada obowiązek przeprowadzenia ewaluacji ex ante zintegrowanych strategii regionalnych. Więcej na ten temat znajduje się w Rozdziale „Monitoring”.</p>

Źródło: Opracowanie własne.

VI. WNIOSKI KOŃCOWE I REKOMENDACJE

1. Pomimo niekorzystnych uwarunkowań zewnętrznych determinowanych głównie przez czynniki geopolityczne, województwo lubelskie odznacza się **wyróżniającą w Polsce dynamiką zmian w zakresie budowania potencjału innowacyjnego**. Konsekwentnie rozwija się również sektor przedsiębiorstw. Ponadto, specyfika województwa lubelskiego predestynuje ten region do uzyskania pozycji terytorium gwarantującego **wysoką jakość życia**. Przyczyniają się do tego walory krajobrazowe, wypoczynkowe i uzdrowiskowe regionu. Jak wykazała przeprowadzona analiza, w regionie następuje konsekwentna poprawa w obszarze opieki zdrowotnej i przedszkolnej. Województwo charakteryzuje się znacząco lepszą jakością powietrza niż Polska jako całość, a także znajduje się w awangardzie regionów odznaczających się najwyższym poziomem dostępności gospodarstw domowych do szerokopasmowego Internetu. Nie bez znaczenia jest również specyficzny oparty na **otwartości i przyjazności kapitał społeczny** regionu. Pełne dyskutowanie tych korzystnych uwarunkowań i tendencji wymaga jednak **strukturalnej** zmiany w gospodarce regionu. Zwiększenie dochodów do dyspozycji mieszkańców regionu, a także uruchomienie kolejnych i długotrwałych ich źródeł będzie znacząco kształtowało pozycję województwa lubelskiego jako miejsca atrakcyjnego do życia.
2. Mając na uwadze przeprowadzoną analizę oraz wnioski zaprezentowane w niniejszym raporcie ewaluacyjnym, a także uwzględniając **kierunki** zmian merytorycznych i formalnych wyznaczone przez Strategię na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR), **generalną rekomendacją jest potrzeba aktualizacji obowiązującej obecnie Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 roku)**. Analiza **nie wskazuje na potrzebę zmian celów strategicznych** SRWL. Jednocześnie wskazuje się na **potrzebę korekt zapisów w warstwie operacyjnej** Strategii. Zmiany powinny być ściśle powiązane z SOR i odpowiadać na kierunki modelowania oraz programowania Polityki Spójności w kolejnej perspektywie finansowej UE.
3. Należy podkreślić, iż realizacja procesu aktualizacji SRWL będzie wydatnie utrudniona przez brak kompleksowych uwarunkowań prawnych i programowych. Rozporządzenia UE regulujące kształt perspektywy finansowej 2021-2027, a także strategie sektorowe, w tym przede wszystkim Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego, mają obecnie charakter projektów. Tym niemniej, ich kształt pozwala już na podjęcie prac diagnostycznych i koncepcyjnych nad aktualizacją Strategii. Zgodnie z proponowanym modelem zarządzania rozwojem Polski, strategia rozwoju województwa jest **dokumentem bazowym** dla wszystkich innych regionalnych strategii branżowych i programów operacyjnych. Implikacją powyższego jest konieczność pełnej spójności wspomnianych dokumentów ze zaktualizowaną SRWL.
4. Skala i **zakres modyfikacji** strategii rozwoju regionalnego są w dużej mierze determinowane przez czynniki zewnętrzne, w tym uwarunkowania o charakterze politycznym. Nie bez znaczenia jest również stopień otwartości władz regionalnych na spojrzenie na rozwój regionalny z innej niż dotychczasowa perspektywy. Wspominane czynniki wyznaczają ewaluatorowi swoiste **warunki brzegowe** przy ocenie każdego dokumentu strategicznego na poziomie regionalnym. Brak ich uwzględnienia powoduje, że wnioski z ewaluacji, mimo że nawet słuszne nie mają charakteru pragmatycznego. Przy ocenie SRWL i formułowaniu wniosków i rekomendacji zostały wzięte pod uwagę możliwie najpełniejszy **kontekst uwarunkowań** (prawnych, programowych,

instytucjonalnych etc.). Stąd wynikają propozycje rekomendacji względem zakresu i formy aktualizacji SRWL.

5. Obecna architektura celów strategicznych SRWL **wpisuje się w formę**, w której funkcjonują strategie rozwoju regionalnego trzeciej generacji. Stąd też przyjęte w dokumencie cztery cele strategiczne mają dość szeroki i pojemny charakter. Wobec zidentyfikowanych uwarunkowań należy uznać ich **aktualność i trafność**. Przeprowadzona w ramach badania ewaluacyjnego analiza pozwoliła natomiast sformułować następujące sugestie dotyczące kierunków działań, które zostały przypisane poszczególnym celom strategicznym:

- W ramach **Celu strategicznego: Wzmacnianie urbanizacji regionu** warto rozszerzyć interwencję – być może w formie odrębnego celu operacyjnego - o **lokalne bieguny wzrostu** (głównie miasta powiatowe). Ośrodki miejskie stanowią enklawy, w których koncertuje się rozwój regionalny. Jak pokazała analiza przeprowadzona w wymiarze terytorialnym (rozd. IV pkt. 2) „rozlewanie” (dyfuzja) efektów rozwojowych z miast na obszary peryferyjne ma ograniczony charakter. Przyczynia się ona do powstawania większych (jak w przypadku Lublina) i mniejszych ośrodków aglomeracyjnych (jak w przypadku miast subregionalnych i większości miast lokalnych). Stolica województwa pełni rolę głównego motoru rozwoju gospodarczego regionu. Wspierana jest ona w tej roli przez miasta subregionalne tj. Puławę, Białą Podlaską, Chełm i Zamość. Z kolei większość pozostałych miast stanowi lokalne bieguny rozwoju pozwalające otaczającym je wiejskim obszarom korzystać z usług publicznych oraz z rynku pracy. Należy zatem wspierać również **lokalny rozwój**, co nie zostało wystarczająco ujęte w SRWL.

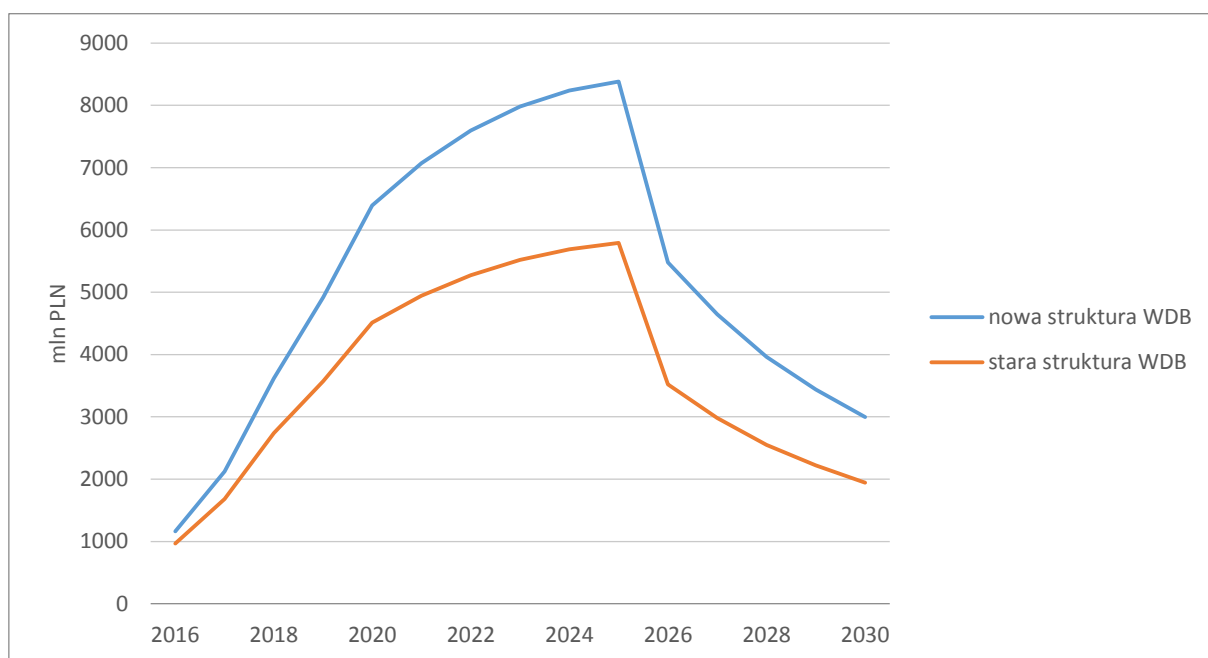
Implikacją powyższych rekomendacji mogłyby być m.in. działania zorientowane na: wzrost poziomu usług publicznych i komunalnych, poprawę infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej, rozwój szkolnictwa zawodowego oraz ustawicznego kształcenia, inicjowanie i wsparcie planowania przestrzennego celem stworzenia oferty terenów inwestycyjnych, rozwijanie funkcji publicznych o znaczeniu regionalnym, wspieranie rewitalizacji miast oraz działających na ich terytoriach instytucji otoczenia biznesu.

Proponuje się rozważyć podjęcie prób rozwijania **powiązań sieciowych** między miastami (np. komunikacyjnych, gospodarczych, naukowo-badawczych, administracyjnych, turystycznych itp.), które w przyszłości mogłyby przejść w stadium aglomeracyjnego charakteru.

- W ramach **Celu Strategicznego: Restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich** należy wprowadzić zapisy zorientowane na adaptację rolnictwa do zmian klimatycznych. Jest to konieczne m.in. ze względu na konieczność dostosowania dokumentu strategicznego do wymogów zapisanych w projektach Komisji Europejskiej W zaktualizowanej Strategii powinny znaleźć się działania i konkretne projekty dostosowujące rolnictwo do zmian klimatycznych.
- W ramach **Celu strategicznego: Selekttywne zwiększanie potencjału wiedzy, kwalifikacji, zaawansowania technologicznego, przedsiębiorczości i innowacyjności regionu** proponuje się wydzielenie odrębnego celu operacyjnego poświęconego **restrukturyzacji gospodarki województwa lubelskiego**. Jak potwierdziła to analiza ewaluacyjna (Rozdz. III pkt. 1) relatywnie słaby postęp w rozwoju gospodarczym regionu jest efektem zbyt małej roli sektora

przemysłowego i usługowego. Zwłaszcza przetwórstwo przemysłowe stanowi jeden z kluczowych sektorów gospodarczych pod względem postępów w wydajności pracy i kreowania wartości dodanej. To z kolei przekłada się na wyższy poziom PKB per capita i dochodów ludności. Dotychczasowe efekty w zakresie zmian strukturalnych są niewielkie. W związku z powyższym należy rozważyć działania na rzecz silniejszego skoncentrowania na stymulowaniu napływu kapitału inwestycyjnego do sektora przemysłowego i usługowego. Pierwszym z kroków zmierzających ku temu będzie wyraźne wyróżnienie tego priorytetu rozwojowego jako celu operacyjnego. W sposób obrazowy rezultaty działań restrukturyzacyjnych przedstawia wykres nr 37 W scenariuszu z wyższym udziałem sektorów przemysłowego i usługowego (poziom średniej krajowej) w gospodarce województwa lubelskiego niż obecnie (kolor niebieski-nowa struktura WDB), nakłady inwestycyjne w latach 2016-2025 przyniosłyby znaczący efekt w postaci większego PKB. Skumulowana wartość tego efektu w latach 2016-2030 stanowiłaby ok. **40% wartości PKB** regionu z 2015 r.

Rysunek 37 - Wpływ inwestycji publicznych na PKB w cenach stałych w woj. lubelskim [mln PLN]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie symulacji modelu HERMIN gospodarki województwa lubelskiego.

- W ramach **Celu Strategicznego: Funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu** proponuje się rozważenie wprowadzenia jako odrębnego celu operacyjnego lub w formie silnego zaakcentowania w ramach dotychczasowych celów zagadnienia **szeroko pojętej turystyki i gospodarki senioralnej**. Walory przyrodnicze, uzdrowiskowe, historyczne i kulturowe województwa lubelskiego akcentowane w części diagnostycznej SRWL w powiązaniu z pozytywnymi tendencjami w zakresie jakości życia (opisanymi w Rozdz. III pkt. 6) predestynują region do szerszego wykorzystania tych potencjałów. Można wskazać tu dwie ścieżki interwencji:

- Pierwsza z nich polegałaby na stworzeniu **kompleksowego produktu turystycznego** (ewentualnie kilku kompleksowych produktów), który wykorzystywałby wszystkie walory województwa lubelskiego. Innymi słowy, należałoby dążyć do **pakietyzacji oferty turystycznej**. Polegałaby ona na łączeniu i kompleksowym dyskонтowaniu potencjałów historycznych, kulturowych, przyrodniczych, uzdrowiskowych i kulinarnych województwa lubelskiego. Tym samym, pełniej wykorzystane zostałyby bogactwo wewnątrzregionalnego zróżnicowania województwa. Konkretnie działania, jakie mogłyby zostać podjęte w tym obszarze dotyczyłyby m.in.: tworzenia wiązanych inicjatyw, biletów, inicjowaniu i koordynowaniu wspólnych inicjatyw usługodawców, rozbudowy modernizacji infrastruktury turystycznej, podnoszenia kwalifikacji usługodawców, szkolenia specjalistów i menedżerów odpowiadających za rozwój branży turystycznej, szerokiej promocji regionu i wsparciu działań marketingowych kompleksowego produktu turystycznego (m.in. poprzez przedstawienie oferty biurom i organizacjom turystycznym), wspieranie turystyki „weekendowej” oraz budowy tzw. „drugich domów” na terenie województwa lubelskiego. Zarysowana powyżej ścieżka znalazła również wsparcie w wypowiedziach przedstawicieli województwa lubelskiego uczestniczących w **zogniskowanym wywiadzie zbiorowym (FGI)**.
- Analiza trendów demograficznych oraz korespondujących z nimi prognoz (rozdz. III pkt. 1) wskazują wyraźnie na rozwijanie się dwóch negatywnych zjawisk: depopulacji oraz starzenia się ludności w większości regionów UE. Mając na uwadze powyższe, **druga ścieżka mogłaby adresować zagadnienie gospodarki senioralnej (tzw. *silver economy*)**. Wiązałoby się to z rozwojem systemu dóbr i usług zaspokajającego potrzeby osób starszych i bazującego na ich potencjale nabywczym. Chodzi tu o ich potrzeby bytowe, konsumpcyjne oraz zdrowotne (w tym uzdrowiskowe, rehabilitacyjne, geriatryczne i profilaktykę). Efektem powinien być wzrost turystyki zdrowotnej, budowa „drugich domów” oraz imigracja do atrakcyjnego dla życia województwa.

6. Niezbędne jest **wyraźne i jednoznaczne powiązanie** mechanizmów wspierania rozwoju z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego z celami i zakresem interwencji określonymi w Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego, w tym przede wszystkim w aspekcie **kryteriów oceny projektów** (większe znaczenie wymiaru terytorialnego, w tym wynikającego z OSI) oraz jednoznacznej **oceny wpływu tego mechanizmu na rozwój** w procesie monitorowania wdrażania SRWL.

7. Konieczna jest **weryfikacja** przyjętego w SRWL systemu monitorowania rozwoju w zakresie rezygnacji/zmiany następujących wskaźników:

- średni czas dojazdu – brak ogólnodostępnych źródeł danych,
- poziom wzajemnego zaufania – brak ogólnodostępnych źródeł danych,
- udział gospodarstw wielkopowierzchniowych w gospodarstwach ogółem - zmiana metodologii: wskaźnik ten będzie mierzony w cyklu 3-letnim, więc z uwagi na fakt, że raport monitoringowy przygotowujemy jest w cyklu 2-letnim zasadne jest wskazanie innego wskaźnika dostępnego w cyklu corocznym.

Poniżej w formie tabelarycznej zostały wylistowane bardziej szczegółowe wnioski i rekomendacje, będące efektem przeprowadzonego badania ewaluacyjnego:

Tabela 126 - Wnioski i rekomendacje szczegółowe

L.p.	Treść wniosku (wraz ze wskazaniem strony w raporcie końcowym)	Treść rekomendacji (wraz ze wskazaniem strony w raporcie końcowym)	Adresat rekomendacji (instytucja odpowiedzialna za wdrożenie rekomendacji)	Propozycja sposobu wdrożenia (syntetyczne przedstawienie sposobu wdrożenia)
1	Zmieniony system zarządzania rozwojem stawia każde z województw przed obowiązkiem przygotowania strategii czwartej generacji, tzw. Zintegrowanej Strategii Rozwoju Województwa (ZSRW). Na dzień dzisiejszy w przypadku województwa lubelskiego strategia zintegrowana będzie dokumentem łączącym treści obecnej Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego z 2014 r. i Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego z 2015 r. Dostosowanie SRWL do wymogów ZSRW będzie wymagało dokonania w dokumencie pewnych kluczowych uzupełnień, w tym przede wszystkim nowy dokument będzie musiał zawierać część dotyczącą ustaleń. Str. 15-23	Należy zaktualizować obecną SRWL zgodnie z wymogami nowego „Systemu zarządzania rozwojem Polski”. Docelowo, czyli po tzw. drugiej nowelizacji ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju nowe strategie województw będą musiały łączyć w sobie treści dotychczasowych strategii z elementami planów zagospodarowania przestrzennego. Nowa Strategia będzie musiała zawierać także część dotyczącą ustaleń. Ustaleniami mogą być, m.in.: konkretne inicjatywy w ramach OSI. Str 15-23	Departament polityki regionalnej UMWL	Aktualizacja SRWL
2	SOR wprowadza podział kraju na tzw. <u>OSI obligatoryjne</u> , tj. obszary zagrożone trwałą marginalizacją oraz miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze i ewentualnie dodatkowo także <u>OSI fakultatywne</u> obejmujące subregiony powiązane funkcjonalnie, obszary powiązanych funkcjonalnie miast różnej wielkości, obszary przygraniczne, obszary poprzemysłowe, obszary rewitalizowane. W związku z tym w zintegrowanej strategii, oprócz podziału na OSI dokonanym na poziomie regionalnym, powinien znaleźć się także podział regionu na krajowe OSI obligatoryjne. Str 27-28	Zgodnie z wymogami SOR w zintegrowanej strategii oprócz regionalnego podziału województwa na OSI , należy zawrzeć także podział krajowy, tj. na OSI obligatoryjne i ewentualnie także fakultatywne. Należy rozważyć usunięcie OSI Obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych. Rekomendujemy rozszerzenie OSI dedykowanego obszarom miejskim o miasta pełniące funkcję lokalnych biegunów wzrostu. Str. 123-129.	Departament polityki regionalnej UMWL	Szczegółowa delimitacja OSI. Aktualizacja SRWL
3	W analizie przestrzennej przeprowadzonej na potrzeby niniejszego raportu (str.123-129) uwzględniono wyłącznie faktografię dostępną w bazach danych statystyki publicznej. Celem pogłębienia i uzupełnienia jej rezultatów warto wykonać badanie pozwalające na dezagregację PKB województwa na poszczególne powiaty (NUTS-4). Wyniki wspomnianego badania wspomogą proces decyzyjny związany z aktualizacją OSI.	Zlecenie badania polegającego na dezagregacji PKB województwa lubelskiego na poszczególne powiaty (NUTS-4). Str. 123-129.	Departament polityki regionalnej UMWL	Szczegółowa delimitacja OSI. Aktualizacja SRWL
4	W „Aneksach” do SOR zamieszczona została lista projektów strategicznych, które przyczyniają się realizacji celów SOR i są przejawem zastosowania	Lista przedsięwzięć o priorytetowym znaczeniu dla realizacji celów strategicznych powinna być w pełni zintegrowana i komplementarna z SRWL. Jest to związane z	Departament polityki regionalnej UMWL	Aktualizacja SRWL

	selektywności wsparcia. Należy mieć na uwadze, iż strategia zintegrowana województwa będzie musiała zawierać listę projektów strategicznych. Str. 28-32	podjęciem projektowym, zgodnym z nowym systemem zarządzania krajem. Listy projektów strategicznych znajdują się w SOR i KSRR. Str. 28-32		
5	Ze względu na wybór kierunku polityki UE, jakim jest cel „Bardziej przyjazna dla środowiska, niskoemisyjna Europa dzięki promowaniu czystej i sprawiedliwej transformacji energetyki, zielonych i niebieskich inwestycji, gospodarki o obiegu zamkniętym, przystosowania się do zmian klimatu oraz zapobieganiu ryzyku i zarządzaniu ryzykiem” w zintegrowanej strategii będą musiały zostać w szerokim aspekcie uwzględnione działania na rzecz niskoemisyjności i transformacji energetyki. Str. 41	W SRWL w zbyt wąskim zakresie ujęto zagadnienia dotyczące transformacji energetyki i niskoemisyjności. W ramach dostosowania zintegrowanej strategii do wymogów Rozporządzenia EFRR i FS, w nowym dokumencie zagadnienie to będzie musiało zostać potraktowane bardziej kompleksowo. Str. 41	Departament polityki regionalnej UMWL	Aktualizacja SRWL
6	W SRWL nie wskazano celu, który przyczyniłby się do adaptacji rolnictwa do zmian klimatycznych, co ze względu na specyfikę regionu powinno zostać ujęte w wersji zintegrowanej. Str. 41	W ramach dostosowania zintegrowanej strategii do wymogów Rozporządzenia EFRR i FS, w nowym dokumencie powinny znaleźć się działania i konkretne projekty dostosowujące rolnictwo do zmian klimatycznych. Str. 41	Departament polityki regionalnej UMWL	Aktualizacja SRWL
7	Wydaje się, iż wybór celów powinien również odzwierciedlać podjęcie działań na rzecz zwalczania smogu, który stanowi zimą problem zwłaszcza na obszar wiejskich, gdzie większość domostw wciąż opalana jest węglem. Str. 41	W ramach dostosowania zintegrowanej strategii do wymogów Rozporządzenia EFRR i FS, w nowym dokumencie powinny znaleźć się działania i konkretne projekty na rzecz walki ze smogiem. Str. 41	Departament polityki regionalnej UMWL	Aktualizacja SRWL
8	Szczególnie istotne wydaje się być włączenie do nowej strategii działań związanych z integracją migrantów. Jest to ważne ze względu na przygraniczne usytuowanie regionu. W trakcie wywiadów IDI oraz FGI, jakie przeprowadził Wykonawca wielu respondentów zwracało uwagę na konieczność większego otwarcia regionu na obywateli Ukrainy i Białorusi, upatrując w nich nadzieję na walkę z wyludnieniem i starzejącym się społeczeństwem głównie na terenach wiejskich. Stworzone programy winny być kierowane nie tylko do pracowników fizycznych, ale także osób z wyższym wykształceniem, specjalistów z różnych branż a także studentów. Str. 45	W ramach dostosowania zintegrowanej strategii do wymogów Rozporządzenia EFS+, w nowym dokumencie powinny znaleźć się konkretne działania i projekty adresowane do migrantów. Należy mieć na uwadze, iż w strategii ujmowane powinny być także działania, które nie leżą w kompetencjach Samorządu Wojewódzkiego, ale na które Samorząd może wpływać pośrednio poprzez m.in. lobbowanie korzystnych zmian u centralnych władz decyzyjnych. Str. 45	Departament polityki regionalnej UMWL	Aktualizacja SRWL
9	Wprowadzenie turystyki jako jednego z celów operacyjnych spowoduje konieczność uzupełnienia listy wskaźników monitorujących realizację Strategii. Str. 130-134	W związku z prowadzeniem do zintegrowanej strategii nowego celu operacyjnego związanego z turystyką, należy także system wskaźników uzupełnić o indykatory pozwalające na skuteczne monitorowanie jego realizacji. Str. 130-134	Departament polityki regionalnej UMWL	Aktualizacja SRWL
10	Ze względu na odgórny sposób planowania ram Regionalnych Programów Operacyjnych w perspektywie 2014-2020 (m.in. ring facing) dokument ten nie jest w stanie sprostać samodzielnie wyzwaniom dopasowanym do potrzeb regionu. Z tego powodu konieczne jest, aby działania podejmowane w ramach RPO WL były uzupełniane poprzez	Podczas aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa należy przykładać dużą wagę do możliwości pozyskania środków z innych niż RPO WL nie ograniczając tym samym pola jej oddziaływania do obszaru objętego ramami wsparcia sugerowanymi odgórnie dla RPO WL.	Departament polityki regionalnej UMWL	Aktualizacja SRWL w oparciu o faktyczne potrzeby województwa, oraz intensyfikacja działań zmierzających do

	pozostałe programy operacyjne o charakterze regionalnym i krajowym. W wypadku województwa lubelskiego role innych mechanizmów wdrażających o charakterze ściśle zwanym z charakterem regionu pełnią PROW oraz POPW, wymienione mechanizmy wdrażania wraz z kontraktem terytorialnym oraz pozostałymi inwestycjami o charakterze priorytetowym dla województwa zdają się uzupełniać wspomnianą lukę programową. Str. 115-117	Tego typu podejście pozwoli zbudować zaktualizowany dokument Strategii w sposób zgodny z faktycznymi potrzebami rozwojowymi regionu, a nie odgórnie narzuconym schematem. Str. 115-117		pozyskania innych niż RPO źródeł finansowania.
11	Zaktywizowanie ludności wykluczonej zawodowo w połączeniu z pomocą skierowaną do sektora MŚP oraz innowacyjność mogą w przyszłości okazać się kluczowym czynnikiem rozwojowym regionu nie tylko w zakresie objętym bezpośrednim wsparciem. Ponadto działania podjęte w powyższym zakresie, mogą przyczynić się pośrednio do wzrostu gospodarczego, wzrostu zatrudnienia oraz promocji województwa, jako odpowiedniego miejsca do prowadzenia działalności biznesowej. Str. 104-114	Interwencje z zakresu rozwoju kapitału ludzkiego wsparcia sektora MŚP oraz innowacyjności ze względu na swą wagę, nie powinny stanowić priorytetu realizowanego przez pewien okres, są to działania bieżące, stanowią one stałe wyzwanie dla polityki regionalnej i krajowej w większości regionów krajów rozwiniętych gospodarczo. Z tego względu konieczne jest podjęcie działań mających na celu stworzenie stałych rozwiązań systemowych z zakresu wsparcia MSP, oraz rozwoju kapitału ludzkiego. Str. 104-114	Departament polityki regionalnej UMWL	Aktualizacja SRWL
12	Strategia województwa lubelskiego powstała w 2014 r., przy czym prognoza finansowa stworzona na jej potrzeby została opracowana w roku 2013. W tym czasie nastąpiły liczne zmiany społeczno-gospodarcze zarówno w regionie, w kraju jak i za jego granicami m.in. nasilony napływ migrantów z Ukrainy, rekordowo niskie stopy bezrobocia czy planowane wystąpienie Wielkiej Brytanii z UE. Str. 117-121	Zmiany społeczno-gospodarcze oraz konieczność uwzględnienia perspektywy finansowej UE 2021-2027, powodują, że zaistniała konieczność aktualizacji prognozy finansowej zawartej w SRWL. Str. 117-121	Departament polityki regionalnej UMWL	Aktualizacja SRWL

Źródło: Opracowanie własne.

VII. BIBLIOGRAFIA

1. Gorzelak G., "Potencjalne ośrodki wzrostu w województwie mazowieckim i ich miejsce w strategii rozwoju województw", *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 8, Warszawa 2000,
2. Gorzelak G., Smetkowski M., (Rozwój metropolii w gospodarce informacyjnej: znaczenie układu globalnego i regionalnego, *Studia Regionalne i Lokalne* Nr 2(20)/2005, Warszawa 2005,
3. *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego* - projekt z dnia 08.06.2018 r.,
4. *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego do 2020 roku*, Lublin 2014 r.,
5. *Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014 –2020*, Lublin 12.02.2015 r.
6. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego Plus, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego, a także przepisy finansowe na potrzeby tych funduszy oraz na potrzeby Funduszu Azylu i Migracji, Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Instrumentu na rzecz Zarządzania Granicami i Wiz – wniosek z dnia 29.05.2018 r.,*
7. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Funduszu Spójności – wniosek z dnia 29.05.2018 r.,*
8. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie Europejskiego Funduszu Społecznego Plus – wniosek z dnia 30.05.2018 r.,*
9. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie przepisów szczegółowych dotyczących celu „Europejska współpraca terytorialna” (Interreg) wspieranego w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz instrumentów finansowania zewnętrznego – wniosek z dnia 29.05.2018 r.,*
10. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie mechanizmu eliminowania barier prawnych i administracyjnych w kontekście transgranicznym – wniosek z dnia 29.05.2018 r.,*
11. *Rozporządzenie w sprawie Europejskiego Funduszu Dostosowania do Globalizacji (EFG) – wniosek z dnia 30.05.2018 r.,*
12. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające program „Wymiar Sprawiedliwości – wniosek 30.05.2018*
13. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające „Erasmus”: unijny program na rzecz kształcenia, szkolenia, młodzieży i sportu oraz uchylające rozporządzenie (UE) nr 1288/2013 – wniosek z dnia 30.05.2018 r.,*
14. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ustanowienia Europejskiego Instrumentu Stabilizacji Inwestycji – wniosek z dnia 31.05.2018*
15. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające program „Kreatywna Europa” (2021-2027) oraz uchylające rozporządzenie (UE) nr 1295/2013 – wniosek z dnia 30.05.2018 r.,*
16. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające Program UE w zakresie zwalczania nadużyć finansowych – wniosek z dnia 30.05.2018*
17. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie utworzenia Programu wspierania reform – wniosek z dnia 31.05.2018 r.,*
18. *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, Warszawa 2017,

19. *Strategia Polityki Społecznej Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020, Lublin 2013 r.,*
20. *Strategia Sprawne Państwo 2020 z perspektywą do 2030 r. – projekt z 05.2018 r.,*
21. *Strategia Współpracy Transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Lwowskiego, Obwodu Wołyńskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020, Lublin 2014 r.,*
22. *Strategia Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa 2020 (2030) - projekt z dnia 17.04.2018 r.,*
23. *Systemem zarządzania rozwojem Polski - projekt przyjęty w dniu 13 maja 2018 r. przez Stały Komitet Rady Ministrów, obecnie oczekuje na przyjęcie przez Radę Ministrów,*
24. *Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014 –2020, Lublin 3.07.2018 r.,*
25. *World development report 2009. Reshaping Economic Geography, Washington D.C.: World Bank 2009.*

VIII. ZAŁĄCZNIKI

Załącznik 1. Wykaz materiałów źródłowych

W ramach raportu Wykonawca poddał analizie, następujące dokumenty:

a) Akty prawne:

- Ustawa o zasadach prowadzenia polityki rozwoju z dnia 6 grudnia 2006 r. z późn. zm.

b) Dokumenty strategiczne:

- EUROPA 2020 – Strategia Unii Europejskiej na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, Rada Europy, Czerwiec 2010 r.;
- Siódmy raport na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, 2017 r.;
- Biała księga o przyszłości Europy, 2017 r.;
- Komunikat Komisji do Rady Parlamentu Europejskiego, Komitetu Regionów i Komitetu Ekonomiczno-Społecznego, Zielona księga w sprawie spójności terytorialnej Przekształcenie różnorodności terytorialnej w siłę {SEC(2008) 2550}, 2009 r.;
- Istniejące projekty regulacji UE dotyczące polityki spójności na lata 2021-2027;
- Krajowy Program Reform Europa 2020, Aktualizacja 2017/2018, przyjęty przez Radę Ministrów 25 kwietnia 2017 r.;
- Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), Warszawa 2017 r.;
- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020, Warszawa 2013 r.;
- Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2020, Warszawa 2013 r.;
- Strategia Rozwoju Transportu do 2020 roku, Warszawa 2013 r.;
- Strategia Rozwoju Turystyki do 2020 roku, Warszawa 2013 r.;
- Strategia Sprawne Państwo, Warszawa 2018 r.;
- Strategia Innowacyjności i Efektywności Gospodarki, Warszawa 2013 r.;
- Strategia Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko, Warszawa 2013 r.;
- Istniejące projekty strategii sektorowych;
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie, Ministerstwo Rozwoju, Warszawa 2010 r.³²;
- Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2013 r.;
- Strategia Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa na lata 2012-2020, Warszawa 2012 r.;
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, Warszawa 2011 r.;
- Przewodnik MRR aktualizacji Strategii Rozwoju Województw z uwzględnieniem uwarunkowań krajowych i unijnych, Warszawa 2011 r.;
- System Zarządzania Rozwojem Polski, projekt z 1 grudnia 2017 roku;
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2013 r.;

---

³² Wykonawca będzie pracował na najbardziej aktualnej wersji dokumentu (możliwa aktualizacja dokumentu w czerwcu 2018 r.)

- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.), Lublin 2014 r.;
- Prognoza oddziaływania na środowisko Projektu Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.), Lublin 2013 r.
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020. Tom 1 i 2, Lublin 2005 r.;
- Prognoza oddziaływania na środowisko projektu aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020, Lublin 2009 r.;
- System organizacji programowania strategicznego w województwie lubelskim, Lublin 2012 r.;
- Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego do 2020 roku, Lublin 2014r.;
- Strategia Rozwoju Turystyki Miasta Lublin Do Roku 2025 Część I Analityczna, Część II Strategiczna, Część III Wdrożeniowa, 2013 r.;
- Strategia Polityki Społecznej Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, Lublin 2017r.;
- Strategia Współpracy Transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Lwowskiego, Obwodu Wołyńskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020, Lublin 2014 r.;
- Strategia Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego na lata 2014-2020, Lublin 2016 r.;
- Kontrakt terytorialny dla Województwa Lubelskiego, Lublin 2014 r.;
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego, 2015 r.;
- Regionalna Polityka Miejska Województwa Lubelskiego, Lublin 2017 r.

c) Raporty z realizacji Strategii:

- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020 Raport monitoringowy za 2006 r., Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego Departament Strategii i Rozwoju Regionalnego, Lublin 2007 r.;
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020 Raport monitoringowy za 2007 r., Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego Departament Strategii i Rozwoju Regionalnego, Lublin 2009 r.;
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020 Raport monitoringowy za lata 2008-2009 Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego Departament Strategii i Rozwoju Regionalnego, Lublin 2010 r.;
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020 Raport monitoringowy za 2010 r., Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego Departament Strategii i Rozwoju Regionalnego, Lublin 2011 r.;
- Raport monitoringowy z realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie Departament Polityki Regionalnej, Lubelskie Regionalne Obserwatorium Terytorialne, Lublin 2015 r.;
- Raport monitoringowy z realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie Departament Polityki Regionalnej, Lubelskie Regionalne Obserwatorium Terytorialne, Lublin 2017r.;
- Informacja o realizacji Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020 za rok 2015 Ministerstwo Rozwoju Departament Strategii Rozwoju, 2016r.
- Informacja o realizacji strategii ponadregionalnych Polski Wschodniej, Południowej, Zachodniej i Centralnej za rok 2016, Ministerstwo Rozwoju, czerwiec 2017.

d) Dokumenty programowe:

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, Lublin 2015 r.;
- Szczegółowy opis Osi Priorytetowych RPO WL na lata 2014-2020, Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin 2015 r. wraz z kolejnymi aktualizacjami;
- Sprawozdanie roczne z wdrażania Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 za 2016 r., Komitet Monitorujący Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego, Lublin 2017 r.;
- Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, Lublin 2013 r.;
- Sprawozdania końcowe z realizacji Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, Lublin 2017 r.;
- Program Strategicznego Rozwoju Transportu Województwa Lubelskiego, Lublin 2016r.;
- Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Lubelskiego, Lublin 2014 r.;
- Program Strategiczny Ochrony Zdrowia Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, Lublin 2014 r.;
- Program wyrównywania szans osób niepełnosprawnych i przeciwdziałania ich wykluczeniu społecznemu oraz pomocy w realizacji zadań na rzecz zatrudnienia osób niepełnosprawnych na lata 2014-2020, Lublin 2014 r.;
- Wojewódzki Program Przeciwdziałania Narkomanii na lata 2017-2020, Lublin 2016 r.;
- Regionalny Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie lubelskim do 2020 roku, Lublin 2016 r.;
- Wojewódzki Program Wspierania Rodzin i Systemu Pieczy Zastępczej w Województwie Lubelskim na lata 2014-2020, Lublin 2014 r.;
- Regionalny Program Pomocy Społecznej i Włączenia Społecznego na lata 2016-2020, Lublin 2015 r.;
- Regionalne Plany Działań na rzecz Zatrudnienia;
- Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015-2018, Lublin 2015 r.;
- Program prac scaleniovych dla Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, Lublin 2013 r.;
- Program ochrony środowiska przed hałasem dla województwa lubelskiego dla terenów poza aglomeracjami, położonych wzdłuż odcinków dróg, Lublin 2014 r.;
- Program ochrony powietrza dla strefy lubelskiej – pył PM 10, Lublin 2013 r.;
- Program ochrony powietrza dla strefy aglomeracja lubelska – pył PM 10, Lublin 2013r.;
- Program ochrony powietrza dla strefy lubelskiej z wyłączeniem planu działań krótkoterminowych ze względu na przekroczenie poziomu docelowego benzo(a)pirenu, Lublin 2016 r.;
- Program ochrony środowiska województwa lubelskiego na lata 2016-2019 z perspektywą do roku 2023, Lublin 2016 r.;
- Plan gospodarki odpadami dla województwa lubelskiego 2022, Lublin 2016 r.

e) Badania ewaluacyjne/ raporty/ opracowania:

- Ocena skuteczności i trwałości wsparcia skierowanego na rozwój przedsiębiorczości w projektach realizowanych w ramach PO KL na terenie województwa lubelskiego,

Konsorcjum: Europejskie Centrum Doradztwa Finansowego Badania i Szkolenia, Fundacja im. Królowej Polski św. Jadwigi (2014);

- Ocena wsparcia oferowanego na w ramach komponentu regionalnego PO KL rzecz osób niepełnosprawnych, Pracownia Badań i Doradztwa "Re-Source" Korczyński Sarapata sp.j. (2014);
- Ocena potrzeb województwa lubelskiego w zakresie realizacji projektów dotyczących profilaktyki w zakresie chorób cywilizacyjnych i zawodowych, WYG PSDB Sp. z o.o. (2014);
- Analiza potrzeb informacyjnych potencjalnych beneficjentów Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, F5 Konsulting (2008);
- Ocena działań na rzecz wydłużenia aktywności zawodowej osób starszych w kontekście niekorzystnej sytuacji demograficznej w województwie lubelskim, Pracownia Badań i Doradztwa "Re-Source" Korczyński Sarapata sp.j. (2015);
- Ocena zapotrzebowania na realizację usług rozwojowych w odniesieniu do potrzeb przedsiębiorców z województwa lubelskiego, Konsorcjum: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Rynku Pracy „S-TO-S” (Członek Konsorcjum), WYG PSDB Sp. z o.o. (2015);
- Ocena ex-ante instrumentów finansowych w RPO WL 2014-2020, WYG PSDB Sp. z o.o.(2015);
- Ocena systemu monitorowania postępu rzeczowego wraz z oszacowaniem wartości docelowych wskaźników mierzonych na poziomie projektu w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, WYG PSDB Sp. z o.o. (2015);
- Analiza listy wskaźników bazowych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, Konsorcjum: InfoAudit sp. z o.o., WARR S.A. (2009);
- Ocena znajomości Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007 – 2013 wśród mieszkańców Lubelszczyzny, Zachodniopomorska Grupa Doradcza Sp. z o.o. (2010);
- Weryfikacja wartości docelowych wskaźników Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, PSDB Sp. z o.o. (2010);
- Analiza zaangażowania i możliwości JST oraz MŚP w aplikowaniu o środki w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, Public Profits Sp. z o.o. (2011);
- Analiza poziomu wykorzystania środków dostępnych w konkursach o dofinansowanie projektów w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, Zachodniopomorska Grupa Doradcza Sp. z o.o. (2011);
- Analiza komplementarności projektów RPO WL z innymi interwencjami finansowanymi ze środków UE na terenie Lubelszczyzny, Konsorcjum: Białostocka Fundacja Kształcenia Kadr, Collect Consulting Sp. z o.o. (2011);
- Ocena działań na rzecz wydłużenia aktywności zawodowej osób starszych w kontekście niekorzystnej sytuacji demograficznej w województwie lubelskim, Pracownia Badań i Doradztwa "Re-Source" Korczyński Sarapata sp.j. (2015);
- Ocena zapotrzebowania na realizację usług rozwojowych w odniesieniu do potrzeb przedsiębiorców z województwa lubelskiego, Konsorcjum: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Rynku Pracy „S-TO-S”. WYG PSDB Sp. z o.o. (2015);

- Ewaluacja ex-ante projektu Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 z uwzględnieniem możliwości wdrożenia instrumentów finansowych dla realizacji celów Programu, Konsorcjum: Evalu Sp. z o.o., ECORYS Polska Sp. z o.o. (2013);
- Ocena efektów działań informacyjno-promocyjnych prowadzonych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, ITTI Sp. z o.o. (2014);
- Ocena wpływu dotacji z RPO WL na wzrost konkurencyjności oraz innowacyjności beneficjentów z sektora MŚP, Pracownia Badań i Doradztwa "Re-Source" Korczyński Sarapata sp.j. (2013);
- Ocena wpływu wspartych w RPO WL instrumentów inżynierii finansowej na dostępność źródeł finansowania inwestycji dla przedsiębiorców, Zachodniopomorska Grupa Doradcza Sp. z o.o. (2012);
- Ocena systemu wyboru projektów (finansowanych operacji) zaprojektowanego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013 (RPO WL), PSDB Sp. z o.o. (2009);
- Identyfikacja oraz analiza barier i problemów organizacyjnych związanych z funkcjonowaniem systemu zarządzania i wdrażania Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, EPRD Biuro Polityki Gospodarczej i Rozwoju Regionalnego Sp. z o.o. (2009);
- Ocena stopnia znajomości RPO WL na lata 2007-2013 i efektów jego wdrażania wśród mieszkańców województwa lubelskiego, PSDB Sp. z o.o. (2013);
- Ocena sytuacji kobiet w województwie lubelskim w kontekście wsparcia oferowanego w ramach PO KL, Konsorcjum: Zachodniopomorska Pracownia Badawcza Marta Rzeczkowska – Owczarek, Zachodniopomorska Grupa Doradcza Sp. z o.o. (2013);
- Ocena kryteriów i systemu wyboru projektów Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego w latach 2014-2020, Pracownia Badań i Doradztwa „Re-Source” Korczyński Sarapata sp.j. (2018).

f) Pozostałe:

- Uwarunkowanie krajowej i międzynarodowej konkurencyjności województwa lubelskiego, <http://www.rsi.lubelskie.pl/index.php/art>
- Uwarunkowania działalności eksportowej firm z województwa lubelskiego w świetle wyników badań terenowych <http://www.rsi.lubelskie.pl/index.php/art>
- Analiza rynków zagranicznych uwzględniająca zainteresowanie produktami i usługami wytwarzanymi w województwie lubelskim <http://www.rsi.lubelskie.pl/index.php/art>
- Badania i analizy zapotrzebowania na miejsca pracy w kontekście wspierania potencjału eksportowego województwa lubelskiego <http://www.rsi.lubelskie.pl/index.php/art>
- Raport końcowy z realizacji projektu „Budowy oferty inwestycyjnej województwa lubelskiego w oparciu o zidentyfikowany potencjał odnawialnych źródeł energii (studia celowości) <http://www.rsi.lubelskie.pl/index.php/art>

- Raport końcowy z badania dziedzinowego „ Diagnoza stanu obecnego oraz perspektyw rozwoju przemysłów kreatywnych w województwie lubelskim
<http://www.rsi.lubelskie.pl/index.php/art>
- Analiza aktualnej sytuacji, trendów rozwojowych i prognoza zmian społeczno- gospodarczych w województwie lubelskim
<http://www.rsi.lubelskie.pl/index.php/art>
- Raport końcowy prezentujący rekomendacje dla dalszego rozwoju systemu innowacji w województwie lubelskim
<http://www.rsi.lubelskie.pl/index.php/art>
- Analiza sytuacji na rynku pracy w województwie lubelskim w 2015 r., Lublin 2015 r.
- Hrynkiewicz J., Potrykowska A. (pod red.), Sytuacja demograficzna województwa lubelskiego jako wyzwanie polityki społecznej i gospodarczej, Warszawa 2017 r.
- Migracje a rynek pracy w województwie lubelskim, Praca zbiorowa;
- Gorbaniuk O., Jóźwik B., Sagan M., Zalewa P., Ocena instrumentów zwiększania atrakcyjności inwestycyjnej województwa lubelskiego, Lublin 2009 r.;
- Niklewicz K., „Perspektywy rozwoju Lubelszczyzna”, Warszawa 2014 r.;
- Lubelszczyzna 2020. Rozwój, ale w jakim kierunku?, Warszawa 2011 r.;
- Potencjał turystyczny województwa lubelskiego w 2015 r., Lublin 2017 r.;
- Analiza aktualnej sytuacji trendów rozwojowych i prognoza zmian społeczno-gospodarczych w województwie lubelskim, Lublin 2009 r.
- Odmienność regionalna skuteczności wykorzystania środków polityki spójności na przykładzie Lubelszczyzny. Rekomendacje do Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego, Chełm 2009 r.;
- Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa lubelskiego w 2017 r., Lublin 2018 r.;
- Komunikat o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa lubelskiego w grudniu 2015 r., Lublin 2016 r.
- Komunikat o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa lubelskiego w styczniu 2016 r., Lublin 2016 r.
- Komunikat o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa lubelskiego w maju 2017 r., Lublin 2017 r.
- Komunikat o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa lubelskiego w lipcu 2017 r., Lublin 2017 r.
- Wpływ Funduszy Europejskich perspektywy finansowej 2007-2013 na rozwój społeczno-gospodarczy Polski Wschodniej, Warszawa 2016 r.;
- Wpływ polityki spójności 2007-2013 na rozwój i funkcjonowanie infrastruktury społecznej, Warszawa 2016 r.
- Dokumenty sporządzone na poziomie UE w zakresie wymiaru Polityki Spójności po 2020 roku, otrzymane od zamawiającego dnia 02.07.2018

g) Źródła internetowe:

- Główny Urząd Statystyczny ([www. stat.gov.pl](http://www.stat.gov.pl));
- Eurostat (www.ec.europa.eu/eurostat);
- <http://www.strategia.lubelskie.pl/>;
- [http:// rpo.lubelskie.pl /](http://rpo.lubelskie.pl/);

- <http://www.rsi.lubelskie.pl/>
- [http:// bpp.bip.lubelskie.pl/;](http://bpp.bip.lubelskie.pl/)
- https://mr.bip.gov.pl/strategie-rozwoj-regionalny/17847_strategie.html
- [https://www.ewaluacja.gov.pl/strony/badania-i-analizy/wyniki-badan-ewaluacyjnych/.](https://www.ewaluacja.gov.pl/strony/badania-i-analizy/wyniki-badan-ewaluacyjnych/)

Załącznik 2. Szczegółowe rankingi gmin województwa lubelskiego

	A ³³	R	B	R	C	R	D	R	E	R	F	R	G	R	H	R	I	R	J	R	K	R	L	R
Międzyrzec Podlaski (1)	60.5	32	-1.48	207	19.4	31	-0.07	196	79	23	106	174	0.8	121	-73.9	178	11	7	3	11	845	12	-2.07	66
Terespol (1)	73.9	18	12.50	5	26.1	21	0.08	28	61	53	108	163	1.8	73	-36.7	151	1	211	-1	140	553	15	-6.80	138
Biała Podlaska (2)	52.7	39	5.44	56	10.8	50	0.07	33	69	33	139	21	10.2	2	28.5	9	4	131	-1	140	44	137	17.59	6
Drelów (2)	32.9	124	5.71	47	3.2	92	0.03	61	40	178	130	39	2.6	54	-12.2	103	5	93	1	53	24	201	-2.10	67
Janów Podlaski (2)	33.8	115	5.87	44	3.3	89	0.05	43	52	95	116	118	-1.7	200	-21.9	124	7	32	2	24	40	152	-2.75	79
Kodeń (2)	38.0	82	6.20	40	0.8	150	0.01	89	34	205	103	196	1.4	89	-31.5	202	4	131	2	24	24	202	-12.46	202
Konstantynów (2)	32.9	125	3.22	135	19.3	32	0.19	18	48	116	115	121	0.3	140	-2.4	71	12	2	6	1	48	115	0.73	36
Leśna Podlaska (2)	28.7	164	3.19	138	0.6	160	0.01	98	44	149	125	69	0.8	122	-21.6	153	1	211	-2	188	44	135	-5.71	122
Łomazy (2)	32.3	129	6.20	41	3.9	85	0.03	58	48	118	123	78	3.1	43	-26.7	162	6	60	2	24	25	197	-9.63	178
Międzyrzec Podlaski (2)	27.6	176	4.61	78	1.9	116	0.02	70	55	81	141	17	4.4	27	-9.4	67	4	131	1	53	40	151	1.54	31
Piszczac (2)	39.6	78	6.79	30	1.0	135	0.01	76	49	109	125	70	-1.0	191	-18.4	106	4	131	2	24	43	139	-4.02	96

³³ R - Ranking

A - Podatek od osób fizycznych per capita Polska =100 (%) w 2016 r.

B - Zmiana wartości podatku od osób fizycznych per capita Polska =100 (pkt. proc.) w latach 2016-2009

C - Podatek od osób prawnych per capita Polska=100 w 2016 r.

D - Zmiana wartości podatku od osób prawnych per capita Polska =100 (pkt. proc) w latach 2016-2009

E - Liczba podmiotów REGON na 10 tys. Polska=100 w 2017 r.

F - Zmiana liczby podmiotów % w latach 2017-2009

G -Zmiana liczby pracujących (średnia dynamika w latach 2004-2016)

H - Suma sald migracji na pobyt stały w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w latach 2004-2017

I - Poziom układowienia (większy udział liczby pracujących 25 od Polski) w 2017 r.

J - Zmiana poziomu układowienia (większy udział liczby pracujących 25 od Polski) w latach 2017-2009

K - Gęstość zaludnienia w 2017 r.

L - Zmiany demograficzne (zmiana liczby ludności) % w latach 2004-2017

Rokitno (2)	27.2	180	4.58	80	1.5	122	0.02	71	36	201	128	51	0.6	129	-24.1	150	5	93	1	53	21	204	-9.56	177
Rossosz (2)	33.2	121	1.57	179	4.1	81	0.03	56	54	86	125	64	-7.7	213	-33.7	181	5	93	-1	140	30	189	-7.25	149
Sławatycze (2)	35.4	97	4.44	88	1.0	134	-0.03	185	45	144	104	189	-0.4	168	-29.0	79	2	197	0	95	33	179	-10.05	184
Sosnówka (2)	27.8	173	3.98	111	0.4	182	0.01	93	44	148	124	72	-0.7	179	-36.5	194	6	60	1	53	17	209	-12.00	196
Terespol (2)	47.1	51	6.93	29	32.2	12	0.30	9	39	184	116	119	-1.7	199	-16.6	112	2	197	-1	140	48	112	-3.92	94
Tuczna (2)	26.6	186	2.45	163	2.8	97	0.03	57	34	210	107	170	1.9	67	-26.3	192	5	93	0	95	18	208	-13.50	209
Wisznice (2)	33.8	117	1.96	173	3.7	86	0.04	54	56	77	117	110	1.9	70	-21.2	89	6	60	0	95	29	191	-4.40	103
Zalesie (2)	35.6	94	-1.40	206	31.0	13	0.38	5	46	132	122	89	1.2	100	-10.5	66	4	131	0	95	30	187	-2.26	70
Biłgoraj (1)	73.3	19	5.28	61	24.4	23	0.03	65	103	5	106	176	0.4	135	-23.0	101	6	60	-2	188	1258	8	-1.56	54
Aleksandrów (2)	20.5	210	4.25	98	1.0	137	0.01	85	62	48	162	3	5.8	14	-5.9	38	2	197	0	95	60	77	2.80	25
Biłgoraj (2)	36.1	91	9.16	19	0.4	188	0.06	41	62	51	129	46	3.6	32	15.6	21	7	32	-2	188	51	105	6.04	19
Biszczka (2)	30.9	141	2.97	144	4.2	80	-0.02	172	60	60	127	58	2.0	65	-11.2	118	3	166	-1	140	36	168	-4.99	110
Frampol (3)	32.5	128	4.00	110	16.1	37	0.23	14	51	101	115	126	-1.0	187	-16.3	90	7	32	-1	140	58	87	-5.72	123
Goraj (2)	24.8	199	3.89	113	0.6	168	0.00	144	39	191	110	149	-1.9	202	-23.6	119	3	166	1	53	61	72	-7.28	150
Józefów (3)	34.9	102	2.93	149	2.1	113	-0.02	179	66	39	106	180	-0.7	181	-30.3	174	4	131	1	53	54	96	-7.10	144
Księżpol (2)	28.9	162	-0.42	202	3.5	88	-0.01	146	63	47	124	77	2.4	55	2.6	37	8	21	-1	140	49	108	2.20	26
Łukowa (2)	34.2	109	-0.98	203	24.2	24	-0.03	187	56	78	129	45	-2.1	203	-16.3	156	10	9	4	4	29	193	-6.59	136
Obsza (2)	17.9	213	2.70	156	5.6	74	0.06	40	34	207	124	74	0.6	130	-21.6	152	2	197	-2	188	38	162	-2.58	76
Potok Górny (2)	18.3	212	1.49	182	0.6	163	-0.02	173	39	193	113	132	-0.4	170	-22.4	128	3	166	1	53	49	109	-4.05	97
Tarnogród (3)	34.5	106	0.15	200	16.9	34	0.04	53	64	40	116	115	1.1	109	-26.3	149	4	131	1	53	59	80	-3.15	83
Tereszpol (2)	32.2	130	2.31	168	0.2	201	0.00	145	52	99	104	192	-0.4	167	-4.8	73	2	197	-1	140	27	194	-2.63	77
Turobin (2)	25.8	192	-1.92	209	0.8	142	0.00	116	46	128	95	210	-1.3	196	-19.2	109	5	93	0	95	38	159	-12.40	200
Rejowiec Fabryczny (1)	52.6	40	10.73	11	72.5	7	-2.37	212	50	104	107	166	0.4	136	-25.1	159	3	166	-2	188	308	20	-4.43	105
Białopole (2)	28.9	163	4.29	92	2.5	104	-0.02	171	47	127	122	88	0.4	138	-43.9	203	4	131	3	11	29	192	-8.59	166
Chełm (2)	49.8	44	4.71	75	2.7	99	0.01	79	63	44	143	14	9.4	3	51.4	10	4	131	-1	140	66	59	16.93	8
Dorohusk (2)	34.1	112	3.22	136	20.4	28	0.28	11	40	176	110	151	1.5	84	-21.4	126	6	60	1	53	34	176	-8.45	165
Dubienka (2)	30.3	148	5.62	49	0.4	184	0.00	109	40	182	124	75	-0.1	159	-25.7	135	3	166	-1	140	25	196	-13.38	208
Kamień (2)	31.9	133	15.79	1	0.6	167	0.00	104	48	114	145	11	0.3	145	3.4	27	5	93	-2	188	43	140	3.72	24
Leśniowice (2)	27.1	183	5.07	68	0.6	162	-0.01	166	40	180	115	120	3.1	44	-25.1	99	5	93	-1	140	31	183	-9.17	173

Rejowiec Fabryczny (2)	31.4	135	4.48	84	1.2	129	0.02	69	31	212	113	134	1.8	75	-20.0	92	6	60	-1	140	49	111	-7.59	155
Ruda-Huta (2)	29.7	151	1.99	171	0.3	193	0.00	125	34	208	123	85	-1.4	198	-15.6	56	9	14	2	24	41	149	-6.11	132
Sawin (2)	39.7	77	1.10	187	0.9	139	0.00	130	48	117	141	18	2.9	49	-9.3	122	6	60	1	53	29	190	-2.53	75
Siedliszcze (3)	32.7	126	3.41	129	0.6	159	0.01	94	34	209	112	137	0.7	128	-12.4	95	3	166	0	95	45	130	-2.81	80
Wierzbica (2)	36.4	86	4.69	76	0.5	181	0.00	132	35	203	111	145	5.3	19	-49.1	207	7	32	2	24	35	169	-5.47	117
Wojślawice (2)	22.5	202	4.00	108	3.9	84	0.00	105	39	190	125	65	1.4	91	-23.4	158	5	93	-1	140	35	173	-13.05	205
Żmudź (2)	20.6	209	2.94	147	0.6	171	0.00	115	39	194	121	90	1.6	82	-23.4	205	3	166	0	95	23	203	-9.45	174
Rejowiec (3)	34.7	105	1.10	188	2.4	106	-0.19	206	41	173	123	80	-5.5	211	-16.1	141	3	166	-2	188	61	75	-3.66	88
Hrubieszów (1)	67.2	23	3.15	139	9.7	56	-0.12	202	100	6	101	201	0.6	132	-33.8	173	3	166	-2	188	542	16	-4.06	98
Dołhobyczów (2)	28.1	170	2.68	158	6.0	70	0.08	31	43	155	107	172	1.7	77	-41.3	210	5	93	-1	140	26	195	-10.27	185
Horodło (2)	33.3	120	2.93	150	67.3	8	1.04	4	45	146	119	100	1.0	113	-27.3	182	3	166	2	24	40	150	-8.73	167
Hrubieszów (2)	25.3	194	4.08	103	0.3	197	0.00	99	46	135	123	80	3.5	34	-20.0	165	4	131	-4	212	39	155	-7.77	158
Mircze (2)	29.0	161	0.96	193	3.6	87	0.05	46	43	160	114	129	0.4	139	-28.1	176	2	197	-1	140	31	185	-7.56	154
Trzeczany (2)	26.3	189	2.48	162	2.7	100	0.02	67	43	162	103	198	-0.3	165	-46.0	208	6	60	0	95	47	120	-11.04	189
Uchanie (2)	28.4	167	-3.06	212	0.8	145	-0.02	167	41	170	126	62	-1.3	195	-29.6	191	4	131	0	95	38	160	-9.64	179
Werbkowice (2)	34.1	111	6.96	28	20.3	29	-0.25	208	45	137	111	147	-2.4	205	-29.5	188	5	93	0	95	51	103	-6.77	137
Batorz (2)	35.3	98	-1.86	208	0.4	187	-0.01	154	54	88	124	76	-1.2	193	-17.8	131	7	32	2	24	47	119	-5.88	127
Chrzanów (2)	21.4	208	0.96	192	0.7	155	-0.03	186	42	169	127	60	5.9	11	-28.9	204	3	166	-3	209	41	147	-7.30	151
Dzwola (2)	27.1	182	3.52	126	3.0	96	0.04	51	41	172	128	48	0.0	156	-17.4	93	3	166	0	95	32	182	-5.09	111
Godziszów (2)	26.4	188	-1.01	204	0.3	196	-0.01	151	57	72	121	92	1.2	99	-27.3	179	5	93	0	95	58	86	-7.91	159
Janów Lubelski (3)	64.8	26	1.07	190	22.6	26	0.36	7	96	7	100	206	0.9	118	-18.8	80	5	93	0	95	90	41	-0.11	41
Modliborzyce (3)	35.3	99	3.73	117	3.0	94	0.00	103	53	90	113	136	1.4	87	-7.5	53	5	93	0	95	46	124	-3.75	89
Potok Wielki (2)	33.9	113	0.94	194	0.5	178	0.00	102	50	102	120	96	2.0	64	-17.4	76	4	131	-1	140	48	117	-5.52	120
Krasnystaw (1)	77.0	15	6.10	42	28.6	17	-0.17	204	78	25	105	185	0.1	154	-24.4	108	7	32	3	11	449	17	-3.58	85
Fajslawice (2)	33.7	118	6.39	35	5.3	75	0.03	60	47	126	127	57	0.4	137	-9.8	59	7	32	2	24	65	64	-9.96	181
Gorzków (2)	27.9	172	3.40	130	0.4	183	-0.01	150	39	192	144	13	-3.7	210	-17.4	84	3	166	1	53	37	166	-14.77	212
Izbica (2)	30.7	143	3.32	133	0.8	146	-0.01	157	41	174	106	178	2.0	63	-7.0	70	4	131	-1	140	60	78	-8.29	163
Krasnystaw (2)	41.8	68	5.09	67	30.9	14	0.05	49	43	161	119	106	-2.7	207	-6.0	74	10	9	4	4	58	89	-4.65	108
Kraśniczyn (2)	31.4	136	4.74	74	0.5	175	0.00	124	35	204	110	152	-0.8	184	-8.9	54	2	197	-1	140	34	175	-14.67	211

Łopiennik Górny (2)	33.0	123	2.39	167	0.3	191	0.00	120	44	150	146	10	1.4	86	-9.1	49	4	131	3	11	38	164	-8.97	170
Rudnik (2)	21.7	204	2.60	159	0.1	209	-0.01	162	26	213	92	212	-0.5	174	-17.3	121	4	131	0	95	34	174	-15.84	213
Siennica Różana (2)	36.2	88	2.41	166	9.2	58	-0.05	191	48	115	112	140	-0.2	163	9.2	58	4	131	1	53	43	143	-6.04	129
Żółkiewka (2)	33.2	122	5.82	45	0.2	202	-0.08	197	45	147	114	130	-0.6	178	-17.5	82	6	60	2	24	42	144	-11.74	193
Kraśnik (1)	65.8	24	2.26	169	29.4	15	0.20	16	76	27	102	200	-0.4	169	-22.1	166	11	7	5	2	1334	7	-3.96	95
Annopol (3)	30.2	149	2.92	152	6.2	68	0.08	32	47	124	128	52	1.0	110	-25.2	120	3	166	-1	140	58	83	-7.32	152
Dzierzkowice (2)	36.1	90	2.95	146	0.8	148	0.00	118	45	140	123	78	3.4	39	-4.1	34	7	32	2	24	61	73	-1.48	52
Gościeradów (2)	29.5	153	0.20	199	0.8	144	0.00	136	48	121	127	59	2.8	52	-6.1	48	4	131	1	53	46	126	-1.77	58
Kraśnik (2)	39.9	74	3.91	112	9.5	57	0.15	23	61	56	151	7	-0.1	160	-1.5	22	8	21	-1	140	71	55	5.55	20
Szastarka (2)	28.0	171	4.03	107	0.4	186	0.00	137	50	105	128	56	1.3	93	-11.2	86	4	131	0	95	79	44	-7.01	142
Trzydnik Duży (2)	29.2	156	4.46	86	0.5	180	-0.01	149	42	164	120	97	1.2	101	-23.0	117	4	131	-1	140	62	68	-8.39	164
Urzędów (3)	28.2	168	2.93	151	1.5	121	-0.02	175	45	142	129	44	0.9	119	-0.6	31	3	166	0	95	73	52	-1.85	61
Wilkołaz (2)	41.2	69	5.64	48	7.0	64	0.05	47	44	152	129	43	4.8	23	1.1	44	6	60	1	53	68	57	-0.77	43
Zakrzówek (2)	29.7	150	3.59	122	0.3	195	-0.02	168	48	113	116	114	1.0	112	-19.5	96	8	21	2	24	66	60	-7.11	145
Lubartów (1)	89.6	10	11.29	6	42.5	10	-0.03	180	93	11	105	183	1.6	83	-29.4	190	9	14	-1	140	1592	5	-3.79	92
Abramów (2)	27.0	184	4.30	90	0.6	170	0.00	142	42	166	130	40	-1.1	192	-12.3	140	2	197	1	53	48	113	-7.39	153
Firlej (2)	31.1	137	2.51	161	0.9	140	0.00	111	41	175	134	31	3.4	38	-15.9	72	5	93	-2	188	47	122	-6.34	135
Jeziorzany (2)	28.5	166	2.75	154	7.6	61	0.09	27	39	188	110	156	5.4	17	-27.4	169	4	131	1	53	43	142	-4.28	102
Kamionka (2)	35.9	93	4.55	81	2.2	108	0.01	87	62	49	119	104	1.1	104	16.8	23	7	32	-1	140	58	84	0.53	38
Kock (3)	29.1	159	3.38	132	3.3	91	0.01	83	62	52	111	144	-0.8	185	-15.4	105	7	32	-2	188	64	65	-5.32	115
Lubartów (2)	48.8	46	-4.57	213	0.1	207	-0.02	174	59	64	136	26	5.7	15	44.8	8	8	21	2	24	73	53	14.96	10
Michów (2)	30.6	146	4.95	70	1.0	136	0.01	97	45	141	116	117	1.2	98	-17.9	110	3	166	-3	209	44	134	-7.20	147
Niedźwiada (2)	30.6	145	3.74	116	0.0	211	0.00	140	39	189	138	23	-0.3	164	-0.3	42	9	14	4	4	65	62	-1.82	59
Ostrów Lubelski (3)	39.8	75	5.29	60	2.6	102	0.01	77	48	112	112	141	1.8	74	-7.7	41	7	32	2	24	43	138	-7.10	143
Ostrówek (2)	27.2	179	4.26	96	0.9	138	0.00	100	41	171	156	5	-0.3	166	-23.6	133	3	166	-1	140	44	136	-5.85	126
Serniki (2)	28.1	169	5.15	66	1.1	132	-0.01	164	42	167	135	28	0.2	148	-3.7	46	4	131	0	95	65	63	0.96	33
Uścimów (2)	33.8	116	3.51	127	0.6	165	0.01	88	40	179	104	191	2.9	50	-11.2	78	4	131	1	53	30	186	-3.64	87
Bełżyce (3)	55.1	38	10.82	10	16.2	36	0.06	39	70	32	117	109	1.9	69	-19.8	91	7	32	2	24	100	35	-3.85	93
Borzechów (2)	26.1	191	1.82	175	0.6	169	-0.01	153	47	125	136	25	0.1	152	-10.5	69	5	93	2	24	56	91	-1.87	62

Bychawa (3)	42.4	64	4.29	91	10.5	52	0.06	37	61	54	119	102	0.7	127	-18.9	123	5	93	-1	140	80	43	-5.15	113
Garbów (2)	40.0	73	3.00	143	2.1	115	-0.05	193	59	65	128	55	0.8	125	8.9	28	8	21	3	11	88	42	0.95	34
Głusk (2)	86.7	12	2.91	153	5.8	72	-0.06	195	87	14	177	1	7.0	6	125.0	1	10	9	1	53	168	23	55.20	1
Jabłonna (2)	42.9	63	4.06	105	0.5	173	0.00	112	58	69	128	47	4.8	22	30.8	15	7	32	0	95	61	71	6.32	18
Jastków (2)	90.0	9	5.19	65	20.1	30	-0.27	210	87	15	143	15	3.3	40	31.1	6	12	2	4	4	123	29	15.60	9
Konopnica (2)	114.1	2	7.41	25	4.6	78	-0.09	199	96	8	153	6	4.6	24	77.2	3	12	2	-1	140	147	25	27.65	3
Krzczonów (2)	32.6	127	4.50	83	0.7	154	0.00	113	53	91	111	146	-1.4	197	-9.8	45	6	60	0	95	35	170	-10.53	186
Niedrzwica Duża (2)	50.9	42	10.90	9	10.5	51	0.08	30	73	31	140	19	3.5	35	25.3	18	9	14	2	24	111	31	7.96	15
Niemce (2)	75.2	17	13.28	4	12.6	44	0.03	66	83	20	158	4	3.0	47	53.5	5	6	60	-2	188	136	27	20.01	4
Strzyżewice (2)	48.0	47	4.06	104	11.5	48	-0.03	181	68	37	135	27	1.7	80	32.4	13	6	60	0	95	74	50	6.92	17
Wojciechów (2)	39.4	79	5.21	63	0.7	152	0.00	121	50	103	133	34	3.0	48	8.2	24	2	197	-1	140	74	49	1.70	30
Wólka (2)	73.2	20	9.47	15	8.5	60	-0.06	194	78	24	163	2	5.1	21	86.5	2	7	32	-2	188	165	24	38.13	2
Wysokie (2)	24.9	196	2.54	160	1.2	130	0.01	95	39	186	119	105	-0.5	172	-6.0	65	5	93	1	53	40	153	-13.11	206
Zakrzew (2)	21.7	203	1.05	191	0.1	208	0.00	133	33	211	115	122	1.8	71	-11.2	104	5	93	-1	140	39	158	-11.86	194
Cyców (2)	52.3	41	6.31	37	0.4	190	-0.02	170	39	185	117	108	6.9	7	-10.1	40	9	14	5	2	53	98	5.54	21
Ludwin (2)	46.7	52	5.30	59	2.4	105	-0.02	177	42	168	142	16	-0.6	176	32.8	17	7	32	2	24	46	125	12.11	13
Łęczna (3)	103.1	3	10.38	12	13.4	43	-0.04	190	58	68	105	186	4.6	25	-64.6	212	5	93	0	95	312	19	-7.22	148
Milejów (2)	45.2	58	4.68	77	6.7	65	0.10	25	43	159	122	87	-1.0	188	-10.3	35	6	60	2	24	79	45	-1.03	47
Puchaczów (2)	65.5	25	13.57	3	121.0	1	-10.23	213	60	59	128	50	3.8	29	47.1	7	6	60	0	95	61	70	17.00	7
Spiczyn (2)	41.1	72	5.53	52	0.3	194	-0.01	158	57	74	132	35	-0.7	182	28.6	14	3	166	1	53	69	56	5.09	22
Łuków (1)	80.6	13	4.12	101	29.4	16	0.03	55	105	4	105	188	0.8	120	-34.3	199	7	32	1	53	848	11	-1.36	50
Stoczek Łukowski (1)	63.5	28	0.80	197	7.1	62	0.07	34	92	12	113	133	-0.5	175	-42.6	170	6	60	4	4	279	21	-6.30	134
Adamów (2)	35.5	95	3.62	121	3.0	93	0.01	82	52	98	113	131	1.7	79	-28.3	183	6	60	0	95	58	88	-2.32	72
Krzywda (2)	36.8	84	4.00	109	2.2	110	0.01	78	57	73	128	49	-1.3	194	-27.2	136	5	93	1	53	65	61	0.80	35
Łuków (2)	45.2	57	3.05	142	5.9	71	0.08	29	59	66	125	67	7.9	5	4.3	25	7	32	1	53	59	81	10.31	14
Serokomla (2)	27.1	181	2.44	165	6.6	67	0.06	36	44	151	148	8	5.7	16	-39.8	189	3	166	-1	140	52	102	-3.75	90
Stanin (2)	33.9	114	0.83	196	1.1	131	0.00	126	61	55	133	33	5.8	13	-17.0	167	2	197	0	95	61	74	-1.12	48
Stoczek Łukowski (2)	45.5	53	5.74	46	1.8	117	-0.09	198	60	62	138	22	5.9	12	-26.6	196	5	93	-2	188	46	127	-8.77	168
Trzebieszów (2)	42.1	66	-1.37	205	3.0	95	0.03	62	51	100	140	20	8.1	4	-24.3	134	3	166	1	53	53	99	-2.16	68

Wojcieszków (2)	29.2	155	3.77	114	1.4	127	0.00	106	43	156	123	83	2.3	58	-22.6	155	5	93	1	53	64	66	-1.73	57
Wola Mysłowska (2)	37.3	83	4.26	95	1.1	133	0.00	129	69	35	146	9	1.9	68	-36.1	200	6	60	-1	140	39	156	-11.51	192
Chodel (2)	31.1	138	1.59	178	4.9	76	-0.02	169	60	57	105	181	3.2	41	-16.9	62	4	131	-1	140	61	69	-1.83	60
Józefów nad Wisłą (2)	24.9	197	0.11	201	4.0	83	0.04	50	46	130	123	82	1.3	94	-11.9	63	8	21	2	24	47	118	-5.11	112
Karczmiska (2)	36.6	85	5.26	62	0.8	151	0.00	110	38	195	125	68	0.3	146	-2.3	50	3	166	-1	140	60	79	-9.96	182
Łaziska (2)	30.9	140	3.20	137	2.2	109	0.01	86	42	163	119	103	2.9	51	-12.0	68	6	60	1	53	45	128	1.85	27
Opole Lubelskie (3)	47.7	49	3.23	134	11.8	47	-0.04	189	69	36	103	194	0.1	155	-17.8	114	6	60	3	11	90	40	-2.85	81
Poniatowa (3)	47.9	48	3.55	123	28.5	18	0.34	8	64	43	110	153	3.7	31	-30.1	198	6	60	1	53	171	22	-5.66	121
Wilków (2)	29.3	154	5.40	58	10.4	53	0.09	26	43	158	134	32	2.3	61	-13.2	127	4	131	1	53	58	85	-8.99	171
Dębowa Kłoda (2)	29.2	157	3.72	118	6.6	66	0.00	114	58	70	120	94	3.7	30	-14.4	116	6	60	0	95	21	207	-1.03	46
Jabłoń (2)	28.6	165	6.31	38	1.3	128	0.01	73	45	136	126	63	0.0	157	-26.4	180	4	131	0	95	35	171	-9.14	172
Milanów (2)	34.3	107	4.46	85	1.7	119	-0.01	161	45	143	111	143	1.1	107	-25.8	132	5	93	1	53	33	177	-7.12	146
Parczew (3)	61.5	31	4.28	93	36.8	11	0.37	6	77	26	103	197	0.4	134	-18.6	138	9	14	2	24	100	36	-2.48	74
Podedwórze (2)	29.1	160	4.27	94	0.5	176	0.01	90	56	75	119	101	-1.0	189	-12.2	143	4	131	0	95	16	211	-12.85	203
Siemień (2)	31.8	134	4.76	73	2.2	111	0.04	52	42	165	135	29	-0.5	173	-15.3	107	3	166	0	95	41	145	-5.99	128
Sosnowica (2)	45.3	55	5.58	50	1.8	118	-0.01	148	48	120	109	158	0.1	153	-37.8	175	3	166	-1	140	15	212	-1.69	56
Puławy (1)	94.4	7	6.50	34	80.3	6	-0.20	207	90	13	96	209	0.8	124	-19.0	160	5	93	1	53	953	10	-4.12	99
Baranów (2)	42.9	62	6.68	31	0.2	204	-0.03	183	39	187	107	167	-2.1	204	-6.0	57	3	166	-2	188	46	123	-6.91	141
Janowiec (2)	49.5	45	6.27	39	6.1	69	0.00	139	69	34	106	177	1.2	97	4.6	26	8	21	1	53	47	121	1.77	29
Kazimierz Dolny (3)	59.9	33	10.06	13	5.8	73	0.05	48	96	9	106	175	0.3	144	-7.1	61	7	32	3	11	93	38	-4.12	100
Końskowola (2)	62.2	30	9.30	18	27.0	19	0.18	19	60	61	117	113	1.7	78	-4.4	33	6	60	1	53	99	37	-1.42	51
Kurów (2)	43.0	61	8.61	21	2.6	103	0.03	63	80	22	116	116	1.1	108	-6.0	43	8	21	3	11	76	46	-2.63	78
Markuszów (2)	45.5	54	11.02	7	10.8	49	0.16	21	54	89	124	73	6.7	8	-8.2	51	7	32	-1	140	74	51	-1.62	55
Nałęczów (3)	57.4	35	3.08	140	107.5	3	1.29	2	85	16	103	193	0.9	117	-11.6	60	5	93	-2	188	142	26	-6.22	133
Puławy (2)	68.0	22	7.10	27	2.8	98	0.03	64	60	58	121	91	5.4	18	20.8	16	10	9	3	11	74	48	7.52	16
Wąwolnica (2)	38.1	81	5.45	55	14.2	39	0.26	12	64	42	123	83	1.6	81	-6.1	30	5	93	-2	188	75	47	-5.48	119
Żyrzyn (2)	50.3	43	6.34	36	0.1	210	-0.01	155	48	122	115	124	-1.9	201	-8.4	39	7	32	2	24	50	106	-2.03	64
Radzyń Podlaski (1)	75.9	16	4.58	79	21.8	27	-0.27	209	84	17	107	165	1.4	90	-36.8	201	4	131	-4	212	819	13	-2.06	65
Borki (2)	30.6	144	1.36	183	0.6	161	0.00	123	54	87	131	38	3.0	46	-12.8	94	6	60	2	24	54	95	-1.97	63

Czemierniki (2)	35.0	100	4.04	106	12.0	46	0.06	35	45	145	106	179	2.7	53	-20.0	115	5	93	0	95	41	148	-6.05	130
Kąkolewnica (2)	34.9	103	0.47	198	1.5	123	0.01	81	56	79	112	138	3.5	33	-26.3	130	4	131	0	95	56	93	-3.75	91
Komarówka Podlaska (2)	31.1	139	4.20	99	2.7	101	0.01	84	48	123	128	53	0.8	123	-28.3	163	5	93	-1	140	31	184	-9.83	180
Radzyń Podlaski (2)	38.3	80	1.53	180	16.6	35	0.20	17	55	80	117	111	0.9	115	7.1	32	5	93	-2	188	52	101	0.57	37
Ulan-Majorat (2)	33.3	119	0.91	195	0.8	141	0.01	96	46	134	124	71	1.9	66	-23.3	147	7	32	3	11	56	92	-1.18	49
Wohyń (2)	32.1	131	9.85	14	19.2	33	0.25	13	44	153	104	190	1.2	102	-23.0	164	7	32	-1	140	38	161	-7.63	156
Dęblin (1)	90.9	8	10.95	8	10.0	54	0.05	44	63	46	93	211	-0.1	161	-40.2	213	8	21	2	24	428	18	-12.36	199
Kłoczew (2)	34.8	104	2.69	157	12.2	45	0.16	22	45	139	122	86	6.2	9	-23.9	172	6	60	-2	188	51	104	-2.21	69
Nowodwór (2)	35.0	101	4.98	69	-0.1	212	-0.01	152	40	181	129	41	3.5	36	-24.8	184	7	32	3	11	58	82	-2.94	82
Ryki (3)	68.6	21	5.43	57	9.9	55	-0.03	182	75	28	110	157	0.3	142	-18.3	98	15	1	2	24	127	28	0.07	40
Stężycza (2)	59.0	34	8.77	20	1.5	124	-0.17	205	49	110	115	123	4.4	26	-14.8	88	9	14	1	53	45	129	-5.76	124
Ułęż (2)	39.7	76	4.25	97	0.3	198	0.00	138	55	82	103	195	1.3	95	-18.2	171	7	32	1	53	39	157	-11.33	190
Świdnik (1)	86.9	11	6.61	33	115.8	2	1.30	1	80	21	108	164	1.2	103	-17.2	100	12	2	2	24	1952	3	-0.79	44
Mełgiew (2)	62.4	29	13.62	2	13.9	40	0.29	10	74	29	137	24	1.4	88	49.0	4	12	2	-2	188	102	33	17.63	5
Piaski (3)	44.9	59	4.46	87	4.7	77	-0.03	184	64	41	126	61	1.1	105	4.4	29	8	21	0	95	62	67	-2.34	73
Rybczewice (2)	29.7	152	4.08	102	0.8	147	0.00	143	38	196	144	12	3.1	42	-10.2	102	4	131	1	53	35	172	-13.85	210
Trawniki (2)	41.2	70	2.93	148	13.8	42	-0.11	200	46	133	125	66	5.2	20	-7.7	47	3	166	-1	140	107	32	-2.28	71
Tomaszów Lubelski (1)	80.3	14	-2.66	210	26.6	20	0.13	24	135	1	96	208	0.2	150	-32.1	193	5	93	-1	140	1457	6	-4.42	104
Bełżec (2)	30.6	147	3.69	119	0.6	166	0.00	127	52	96	113	135	3.4	37	-17.6	81	5	93	0	95	100	34	12.54	12
Jarczów (2)	21.4	207	3.38	131	0.5	177	0.00	131	46	129	110	154	-0.7	183	-19.4	144	2	197	0	95	33	178	-5.48	118
Krynice (2)	26.4	187	3.52	125	0.8	143	0.00	122	53	92	112	139	0.3	143	-17.1	161	5	93	-1	140	45	132	-11.44	191
Lubycza Królewska (2)	34.3	108	1.35	184	4.1	82	0.03	59	48	111	101	202	0.9	114	-26.0	185	3	166	0	95	30	188	-12.31	198
Łaszczów (3)	34.1	110	1.09	189	4.5	79	0.06	42	48	119	107	171	1.3	96	-31.1	154	5	93	1	53	48	114	-6.84	139
Rachanie (2)	27.5	177	9.38	17	0.2	203	-0.34	211	49	107	101	203	-7.2	212	-24.6	146	2	197	-1	140	55	94	-10.04	183
Susiec (2)	26.3	190	3.64	120	0.2	200	0.00	141	56	76	109	160	-0.7	180	-19.0	145	2	197	-3	209	40	154	-4.92	109
Tarnawatka (2)	27.8	174	4.87	72	0.5	174	-0.02	176	45	138	115	125	-3.2	209	-16.0	129	4	131	0	95	48	116	-4.55	107
Telatyn (2)	30.8	142	-2.75	211	0.2	205	0.00	119	55	84	121	93	-0.6	177	-44.1	211	0	213	-1	140	36	167	-10.86	188
Tomaszów Lubelski (2)	36.2	89	2.96	145	0.7	153	0.00	101	57	71	128	54	2.3	60	19.2	19	6	60	1	53	67	58	4.25	23
Tyszowce (3)	27.2	178	5.46	54	15.3	38	0.17	20	54	85	90	213	2.4	56	-16.1	187	3	166	-1	140	44	133	-12.01	197

Ułhówek (2)	20.4	211	1.67	177	0.8	149	-0.01	163	37	199	105	187	-0.8	186	-49.1	209	3	166	0	95	32	180	-10.75	187
Włodawa (1)	64.3	27	7.54	24	13.9	41	-0.03	188	83	18	97	207	-0.1	162	-26.1	195	5	93	2	24	743	14	-3.36	84
Hanna (2)	24.8	198	3.06	141	2.1	114	0.02	72	52	97	132	36	3.1	45	-25.1	139	4	131	0	95	21	206	-13.17	207
Hańsk (2)	42.0	67	6.00	43	2.2	112	0.01	75	43	157	114	128	10.3	1	-23.8	197	5	93	-1	140	21	205	-4.22	101
Stary Brus (2)	32.0	132	7.17	26	0.6	164	-0.01	147	43	154	111	148	-2.9	208	-26.1	177	4	131	-1	140	16	210	-5.84	125
Urszulin (2)	47.3	50	4.41	89	0.6	172	0.00	134	55	83	135	30	0.9	116	2.2	77	5	93	2	24	24	200	1.80	28
Włodawa (2)	41.2	71	7.89	22	2.4	107	0.01	80	62	50	129	42	0.8	126	32.5	12	6	60	1	53	25	199	1.24	32
Wola Uhruska (2)	35.4	96	4.55	82	0.3	192	-0.01	165	38	198	105	184	1.7	76	-11.7	97	4	131	0	95	25	198	-8.17	162
Wryki (2)	29.1	158	1.99	172	1.7	120	0.02	68	40	183	108	161	2.3	59	-42.0	206	4	131	-1	140	12	213	-9.56	176
Adamów (2)	27.0	185	1.67	176	8.6	59	0.05	45	59	63	112	142	-2.6	206	-26.5	111	7	32	0	95	43	141	-8.12	161
Grabowiec (2)	23.3	201	3.76	115	1.4	126	0.01	91	36	202	100	205	2.4	57	-30.7	186	3	166	1	53	32	181	-12.87	204
Komarów-Osada (2)	25.2	195	4.93	71	0.7	157	0.00	135	46	131	107	169	0.6	131	-24.5	142	3	166	-1	140	41	146	-9.55	175
Krasnobród (3)	45.2	56	5.57	51	7.0	63	0.06	38	66	38	110	155	1.1	106	12.9	20	7	32	3	11	57	90	-1.55	53
Łabunie (2)	36.3	87	2.71	155	0.7	156	0.00	128	52	94	107	173	1.0	111	-6.3	36	6	60	2	24	72	54	0.30	39
Mięczyn (2)	21.6	206	1.33	185	0.7	158	0.01	92	34	206	120	99	0.3	141	-26.0	168	2	197	0	95	38	163	-6.88	140
Nielisz (2)	23.4	200	1.52	181	0.4	185	-0.01	156	37	200	120	98	1.8	72	-6.2	83	5	93	0	95	49	107	-8.97	169
Radecznica (2)	27.8	175	4.18	100	0.4	189	0.00	108	40	177	107	168	0.5	133	-15.3	125	7	32	1	53	53	100	-11.99	195
Sitno (2)	42.2	65	5.51	53	0.5	179	0.00	107	59	67	117	112	0.0	158	-18.5	55	5	93	0	95	61	76	-0.13	42
Skierbieszów (2)	21.7	205	1.20	186	-0.8	213	-0.02	178	49	108	110	150	2.1	62	-10.9	87	6	60	1	53	38	165	-7.96	160
Stary Zamość (2)	36.1	92	3.47	128	0.2	206	-0.01	159	50	106	120	95	1.3	92	-13.5	52	6	60	1	53	54	97	-5.20	114
Sulów (2)	25.5	193	3.55	124	0.3	199	0.00	117	38	197	108	162	-1.0	190	-25.0	137	6	60	0	95	49	110	-12.41	201
Szczebrzeszyn (3)	43.4	60	1.83	174	3.3	90	-0.01	160	52	93	109	159	0.2	149	-16.7	75	8	21	-1	140	92	39	-6.09	131
Zamość (2)	56.8	37	5.20	64	1.5	125	0.01	74	74	30	131	37	6.1	10	28.7	11	7	32	-2	188	117	30	13.23	11
Zwierzyniec (3)	57.0	36	2.22	170	92.1	4	1.09	3	63	45	103	199	4.1	28	-16.8	64	4	131	-2	188	45	131	-5.40	116
Biała Podlaska (1)	99.8	4	7.66	23	23.1	25	-0.11	201	94	10	118	107	0.2	151	-14.4	113	6	60	4	4	1165	9	-0.86	45
Chełm (1)	95.4	6	9.42	16	25.5	22	-0.05	192	83	19	105	182	-0.4	171	-28.0	157	6	60	3	11	1795	4	-7.69	157
Lublin (1)	135.2	1	2.44	164	82.1	5	-0.12	203	119	2	114	127	1.5	85	-9.2	85	10	9	4	4	2305	1	-4.54	106
Zamość (1)	97.6	5	6.62	32	55.9	9	0.21	15	107	3	101	204	0.2	147	-18.9	148	3	166	-1	140	2121	2	-3.59	86